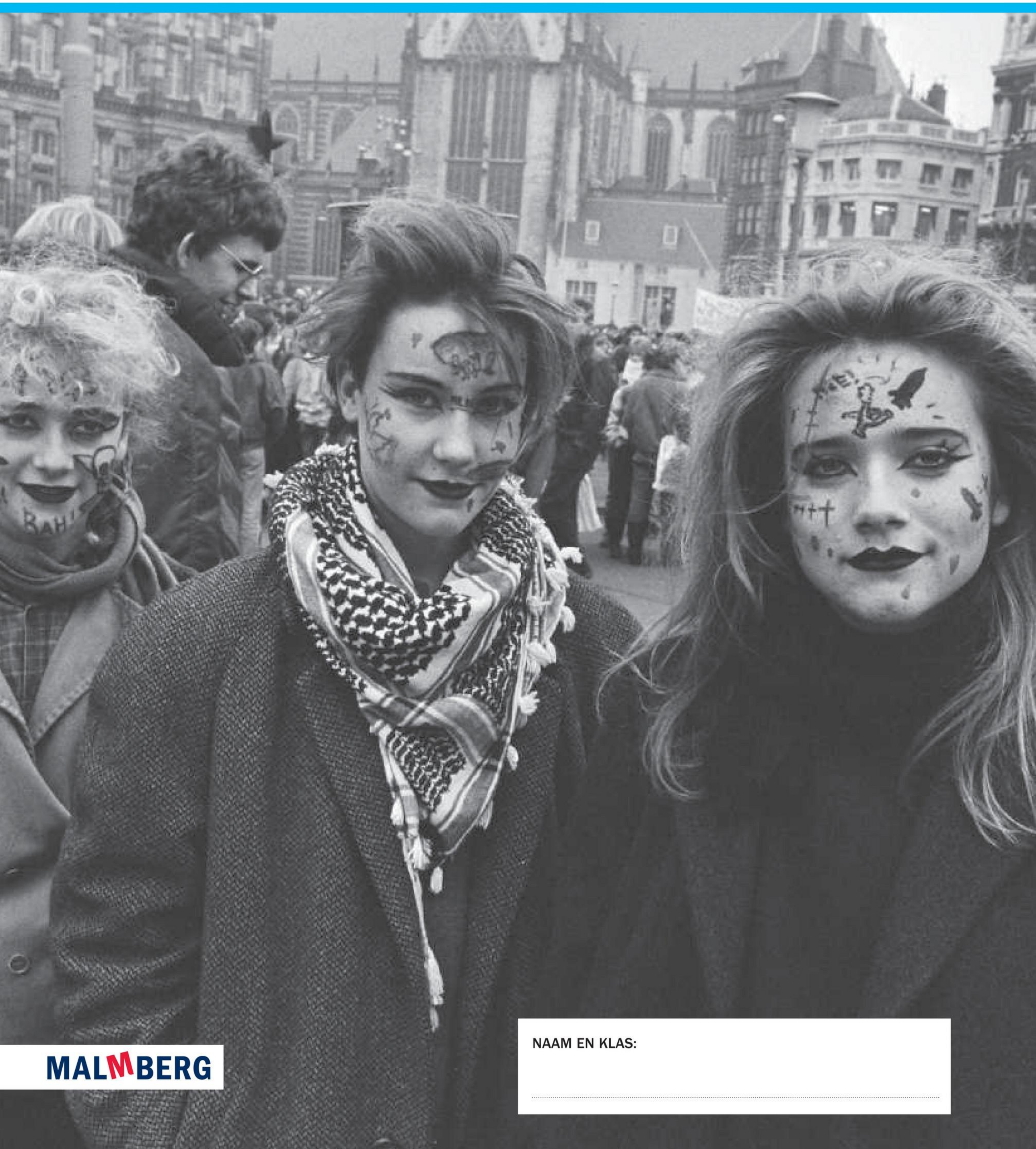
MAX

3 B

MEMO

VMBO-KGT

Geschiedenis

NAAM EN KLAS:

.....

MALMBERG

MEMO

3 VMBO-KGT deel B

Geschiedenis

Auteurs
Eelco Beukers
Sanne van den Dries
Pia Fruytier
Katja Krediet
Nadya Molenaar
Barbara Peters
Judith Tadema
Stefan Voeten
Richard de Vries

Eindredactie
Katja Krediet
Gerard Rozing
Judith Tadema

MAX Release 2021/5.0

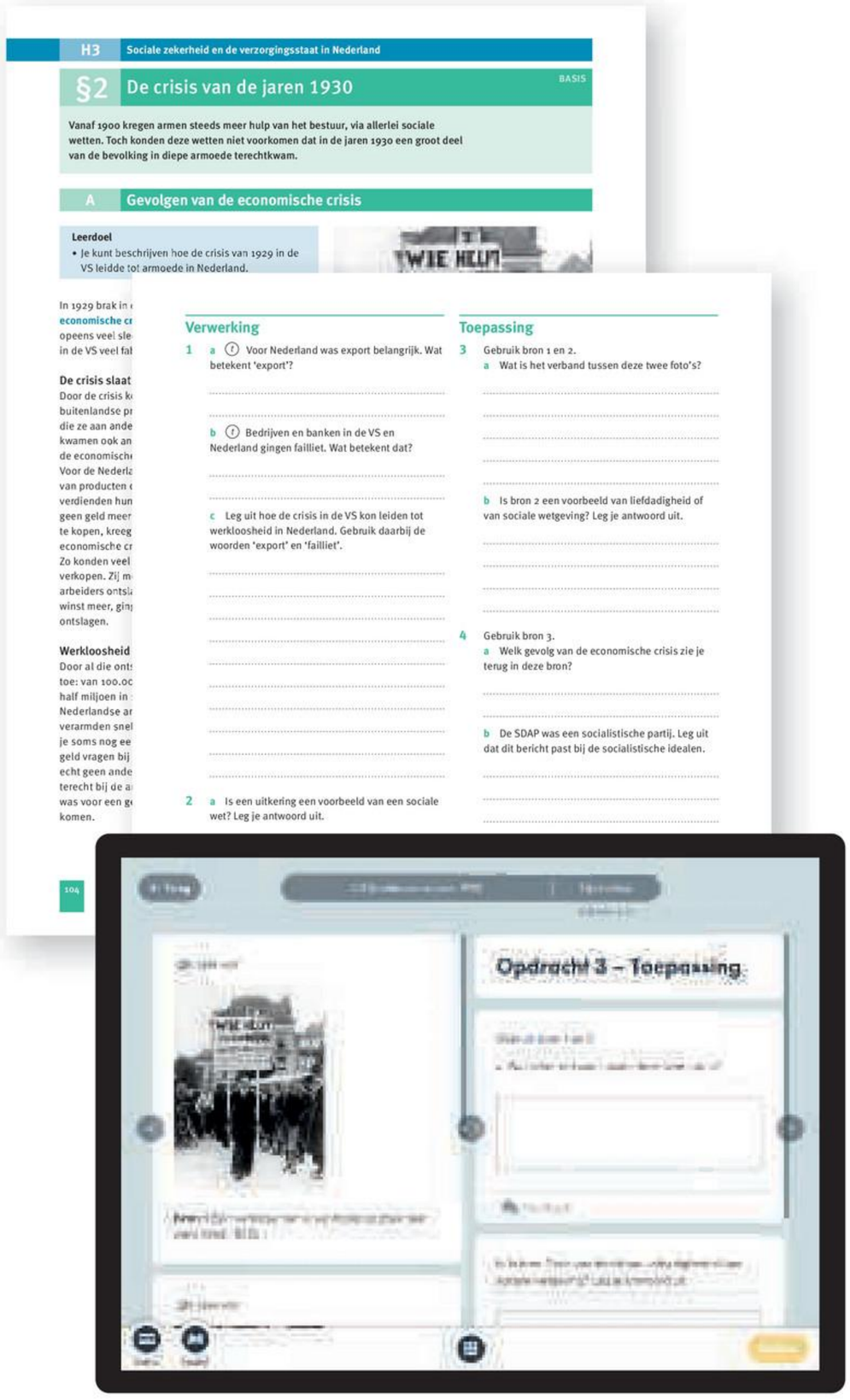
www.memo-malmberg.nl
Malmberg, 's-Hertogenbosch

Aan de slag met *Memo*

Waarom geschiedenis?

Met *Memo* ontwikkel je je kennis over het verleden. Je leert over belangrijke gebeurtenissen, personen en ontwikkelingen. Ook leer je op een kritische manier nadenken over de verhalen die we elkaar over het verleden vertellen. We noemen dat historisch denken.

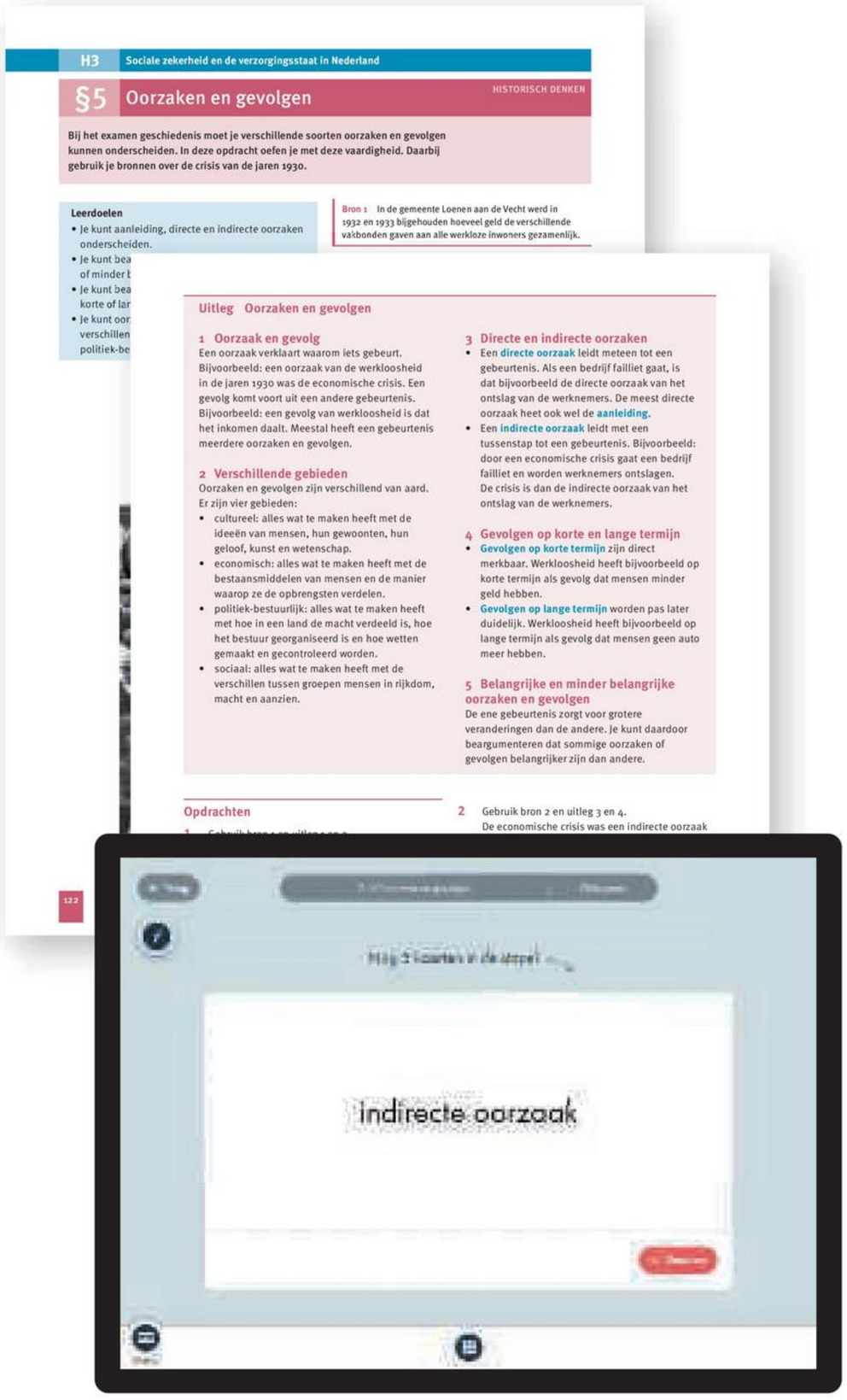

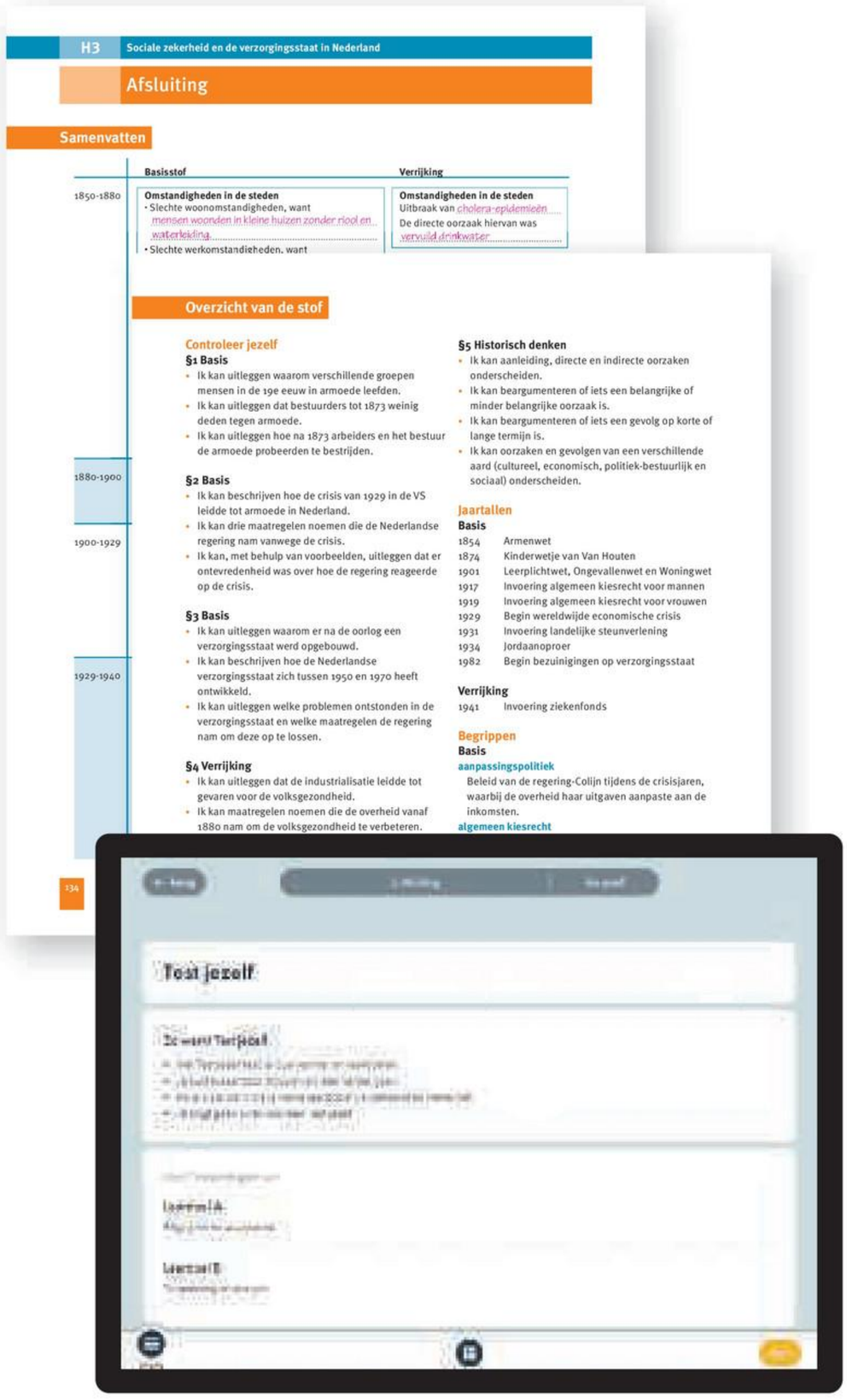
Werk in je boek én online!

Er zijn twee boeken (deel A en B) per leerjaar en een online leeromgeving. Je docent kiest wat je online doet (met je laptop, tablet of telefoon) en wat in je boek. Elk hoofdstuk is verdeeld in oriëntatie, basisparagrafen, een verrijkingsparagraaf, een paragraaf historisch denken, een paragraaf toepassen, een examentrainer, keuzeopdrachten (plusstof) en een afsluiting. Aan het begin van de paragrafen met leerstof staat met leerdoelen aangegeven wat je gaat leren. De verrijking biedt extra uitdaging en verdieping.

Voordelen van online

- Je ziet snel wat je goed of fout doet.
- Je krijgt direct feedback op je antwoorden.
- Je leert de begrippen en overhoort jezelf met de flitskaarten.
- Je meet of je de stof beheerst met de test jezelf of oefentoets.
- Je kunt op een hoger of lager niveau en leerjaar werken.
- Je docent volgt hoe het met je gaat.

Voordelen van het boek

- Je hebt snel overzicht in wat je gaat leren.
- Je ziet welke begrippen belangrijk zijn.
- Je markeert in de tekst en maakt aantekeningen.
- Je tekent en kleurt zodat je leerstof goed onthoudt.
- Je ziet welke digitale onderdelen je kunt gebruiken voor het beste resultaat.

Historisch denken

In de paragraaf historisch denken oefen je met de vaardigheden die je nodig hebt om het verleden beter te kunnen begrijpen.

Goede voorbereiding op de toets!

Een hoofdstuk eindigt met een afsluiting. Daar staan opdrachten om te oefenen voor het proefwerk. In de digitale leeromgeving kun je de begrippen leren met behulp van de flitskaarten én is er een oefentoets. De afsluiting bevat ook een handig overzicht van de stof waarin alles wat je moet kennen en kunnen nog eens wordt samengevat.

Betekenis symbolen

ga naar de online leeromgeving voor handige extra's

deze opdracht helpt je bij begrijpend lezen, antwoorden formuleren en woordenschat

Inhoud

deel A

1 Nederland en Indonesië

- Oriëntatie 6

1 Van vorstendommen tot kolonie 10 BASIS
2 Een winstgevende kolonie 16 BASIS
3 Nationalisme 22 BASIS
4 De dekolonisatie van Indonesië 28 VERRIJKING
5 Ordenen 34 HISTORISCH DENKEN
6 Oefenen met propaganda 38 TOEPASSEN
7 Examenopdrachten 40 EXAMENTRAINER
8 Keuzeopdrachten 44 PLUSSTOF

- Afsluiting 46

2 Nederland als industriële samenleving

- Oriëntatie 50

1 De industriële revolutie 54 BASIS
2 Arbeiders eisen meer rechten 60 BASIS
3 Van industrie naar diensten 66 BASIS
4 Milieuproblemen 72 VERRIJKING
5 Onderzoek doen 78 HISTORISCH DENKEN
6 Oefenen met spotprenten 82 TOEPASSEN
7 Examenopdrachten 84 EXAMENTRAINER
8 Keuzeopdrachten 88 PLUSSTOF

- Afsluiting 90

3 Sociale zekerheid en de verzorgingsstaat in Nederland

- Oriëntatie 94

1 Armoede in de 19e eeuw 98 BASIS
2 De crisis van de jaren 1930 104 BASIS
3 De verzorgingsstaat 110 BASIS
4 Gezondheidszorg in Nederland 116 VERRIJKING
5 Oorzaken en gevolgen 122 HISTORISCH DENKEN
6 Oefenen met foto's 126 TOEPASSEN
7 Examenopdrachten 128 EXAMENTRAINER
8 Keuzeopdrachten 132 PLUSSTOF

- Afsluiting 134

- Register 138
- Colofon 140

deel B

4 Nederland na 1945: cultuur en mentaliteit

- Oriëntatie 6

1 Eigen keuzes maken 10 BASIS
2 Over de grenzen kijken 16 BASIS
3 Gelijke rechten en nieuwe rollen 22 BASIS
4 Een multiculturele samenleving 28 VERRIJKING
5 Je mening geven 34 HISTORISCH DENKEN
6 Oefenen met kunstwerken 38 TOEPASSEN
7 Examenopdrachten 40 EXAMENTRAINER
8 Keuzeopdrachten 44 PLUSSTOF

- Afsluiting 46

5 De Koude Oorlog

- Oriëntatie 50

1 De Koude Oorlog begint 54 BASIS
2 Strijd om wereldwijde invloed 60 BASIS
3 Het einde van de Koude Oorlog 66 BASIS
4 Nederland in de wereld 72 VERRIJKING
5 Veranderingen 78 HISTORISCH DENKEN
6 Oefenen met spotprenten 82 TOEPASSEN
7 Examenopdrachten 84 EXAMENTRAINER
8 Keuzeopdrachten 88 PLUSSTOF

- Afsluiting 90

6 Het Israëlisch-Palestijnse conflict

- Oriëntatie 94

1 De achtergrond van het conflict 98 BASIS
2 Oorlog, terrorisme en praten over vrede 104 BASIS
3 Komt er ooit nog vrede? 110 BASIS
4 Het verdriet van Irak 116 VERRIJKING
5 Je inleven 122 HISTORISCH DENKEN
6 Oefenen met spotprenten 126 TOEPASSEN
7 Examenopdrachten 128 EXAMENTRAINER
8 Keuzeopdrachten 132 PLUSSTOF

- Afsluiting 134

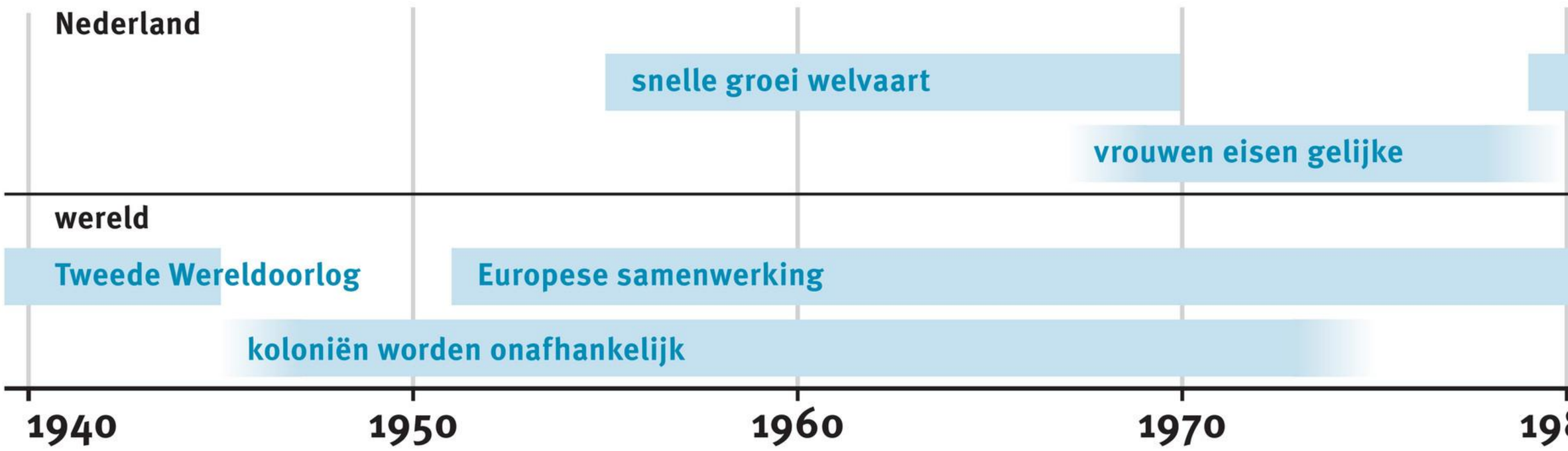
- Register 138
- Colofon 140

4 Nederland na 1945: cultuur en mentaliteit

Oriëntatie

Bron 1 Een tiener maakt huiswerk in haar slaapkamer. Op het bureau staat een typemachine. (Foto uit de jaren 1970.)

Je dagelijks leven zou er anders uitzien als je leefde in 1970. Je maakte dan je huiswerk zonder internet, want dat bestond nog niet. Werkstukken maakte je niet op de computer, maar met de hand of met een typemachine. Aan de muur van je slaapkamer hingen posters van bands als ABBA of Led Zeppelin. In je vrije tijd kon je met vrienden naar de bioscoop of de discotheek. Sommige gezinnen gingen op zondag naar de kerk, maar dit werd steeds minder gebruikelijk.

De manier waarop mensen hun tijd besteden, hoe ze hun kamer inrichten, wat ze leuk vinden of wat voor hen ‘normaal’ is, heeft allemaal te maken met hun cultuur en mentaliteit.

De vraag van dit hoofdstuk is:

Wat veranderde er in Nederland na 1945 in de manier van leven en denken?

Opdrachten

1 Dit hoofdstuk gaat over de cultuur en mentaliteit in Nederland na 1945.

a (t) Mentaliteit is je houding en denkwijze. Welke twee voorbeelden passen bij mentaliteit?

- ☐ A Ik ben meestal positief.
- ☐ B Ik eet elke dag hagelslag.
- ☐ C Ik ga vaak naar het strand.
- ☐ D Ik maak graag muziek.
- ☐ E Ik wil altijd winnen.

b (t) Wat is de juiste definitie van cultuur?

- ◯ A Alles wat te maken heeft met kunst, zoals schilderijen of muziek.
- ◯ B De dingen die mensen in andere landen doen die anders zijn dan in Nederland.
- ◯ C De geschiedenis, kunst, religie en taal van alle mensen in een land.
- ◯ D De ideeën van mensen, hun gewoonten, geloof, kunst en wetenschap.

c Wat past bij jouw cultuur en jouw mentaliteit? Geef van beide een voorbeeld.

- Bij mijn cultuur past .....

.....

- Bij mijn mentaliteit past .....

.....

2 Gebruik de introductie, bron 1 en bron 2.

a Wat zie je in bron 1 dat past bij de jaren 1970?

.....

.....

b Wat zie je in bron 2 dat past bij de 21e eeuw?

.....

.....

c De inrichting van je kamer vertelt iets over jou als persoon. Noem iets wat je te weten bent gekomen over de personen in bron 1 of 2.

.....

.....

d Waarom is de inrichting van je slaapkamer een voorbeeld van cultuur? Verwijs in je antwoord naar bron 1 of 2.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Bron 2 Een student in haar slaapkamer. (Foto uit 2016.)

3 Gebruik bron 3.

a Bedenk twee dingen die jij doet in je vrije tijd, die in de jaren 1970 niet mogelijk waren.

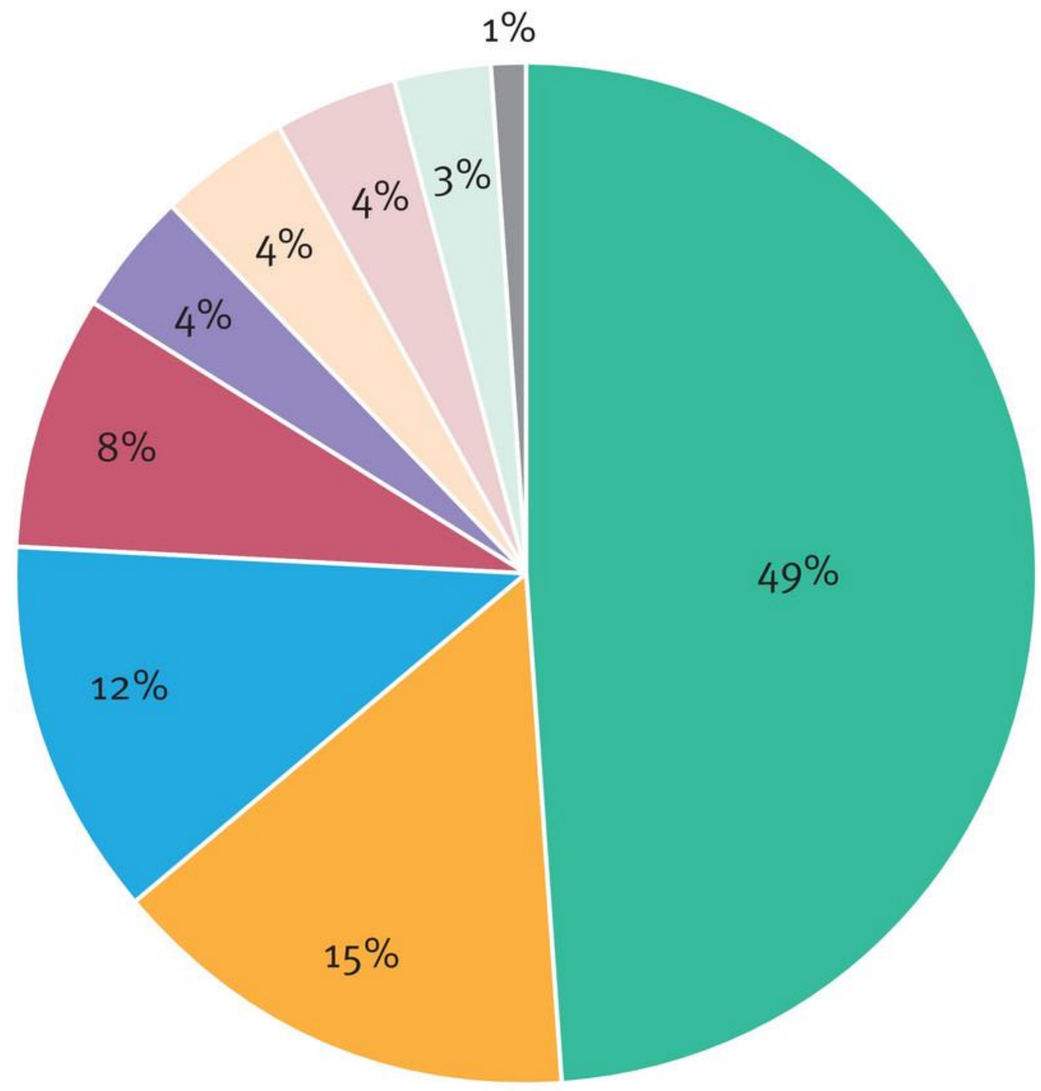
.....

.....

b In de jaren 1970 zou dit diagram er vast anders uitzien. Bedenk een verschil.

.....

.....

Bron 3 Tijdsbesteding van jongeren tussen de 12 en de 18 jaar per week in percentages, in 2011.

4 Gebruik de tijdbalk.

a (t) Hieronder staan vier begrippen die je al kent uit de onderbouw. Elk begrip past bij één ontwikkeling in de tijdbalk. Noem die ontwikkeling. De eerste is al ingevuld.

- Luxeproducten: snelle groei welvaart.
- Europese Unie: .....
- Dekolonisatie: .....
- Feminisme: .....

b Internet kwam op in de jaren 1990. Bedenk daarvan een gevolg voor de cultuur of mentaliteit.

.....

.....

.....

5 **a** Het is niet makkelijk te omschrijven wat de cultuur van een groep precies is. Jij en je klasgenoten zitten allemaal samen in een groep, dus je zou verwachten dat er overeenkomsten in jullie cultuur zijn.
Omschrijf de cultuur van jou en je klasgenoten: noem twee kenmerken waarvan je verwacht dat die voor iedereen gelden.

.....

.....

.....

.....

.....

b Noem ook twee culturele verschillen tussen jouw klasgenoten.

.....

.....

.....

.....

.....

c Controleer bij ten minste twee klasgenoten of jouw verwachting bij vraag a klopte.

Ga naar de *Ontdekkingsplaat*.

§1 Eigen keuzes maken

BASIS

Tot in de jaren 1950 werd de leefstijl van mensen sterk beïnvloed door de groep waartoe ze behoorden. Ze gedroegen zich hetzelfde als andere mensen van hun kerk of uit hun dorp. Maar langzamerhand veranderde Nederland in een land waar het normaler werd om je eigen keuzes te maken.

A Leven in zuilen

Leerdoel

- Je kunt uitleggen dat de Nederlandse samenleving tot in de jaren 1950 verzuild was.

In de 19e eeuw was de Nederlandse samenleving verdeeld geraakt in vier bevolkingsgroepen: protestanten, katholieken, socialisten en liberalen. Deze opdeling had veel invloed op de samenleving.

Een verzuild land

Rond 1880 ontstond in Nederland de **verzuiling**. Dat is een verdeling van de samenleving in groepen ('zuilen') met een eigen politieke of godsdienstige overtuiging. In die tijd wilden de leiders van de protestantse kerk hun volgelingen beschermen tegen ideeën die volgens hen verkeerd waren, zoals de ideeën van iemand met een ander geloof. De protestanten richtten daarom eigen scholen en (sport)clubs op. Ze kregen ook een eigen krant, politieke partij en vakbond. Kort daarna deden de katholieken en socialisten hetzelfde. Zo schermde elke groep zijn mensen af van ideeën van anderen. Liberalen waren eigenlijk tegen dit soort groepsvorming, maar ze werden zo tegen hun zin ook een aparte groep.

Leven binnen de eigen groep

Het gevolg was een samenleving waarin weinig contact bestond tussen de verschillende bevolkingsgroepen. Boodschappen deed je bij iemand van je eigen zuil, je voetbalde bij de club van je zuil en je luisterde naar de radio-omroep van je zuil. Veel mensen vonden het prettig om bij zo'n groep te horen. Bij de verzuiling paste een bepaalde **mentaliteit**. Dat is de houding en denkwijze van een groep mensen in de samenleving. Volwassenen moesten bijvoorbeeld gehoorzamen aan de leiders van hun zuil, zoals de bisschop of dominee, en aan de politieke leiders. Kinderen moesten goed luisteren naar hun ouders en leraren. In dorpen en wijken bestond binnen de zuilen een sterke **sociale controle**. Dat betekent dat mensen in je omgeving je gedrag in de gaten houden en dat ze er iets van zeggen als je je anders gedraagt dan anderen. Je eigen familie en buren letten op je, maar ook belangrijke burgers in je gemeenschap, zoals een leraar, dominee of priester. Daardoor gedroegen de meeste mensen zich ongeveer hetzelfde.

Terug naar het oude

Tijdens de Tweede Wereldoorlog waren de zuilen minder belangrijk: mensen voelden zich in de eerste plaats Nederlander. De Duitse bezetter verbood bovendien veel verzuilde organisaties, zoals kranten en politieke partijen.
Na afloop van de oorlog vonden de leiders van de zuilen het belangrijk dat de normen en waarden van vóór de oorlog werden hersteld. Mensen moesten op zondag weer netjes naar de kerk en gehoorzamen aan de regering en de leiders van de kerk.
Maar niet iedereen was het daarmee eens. Zo waren er groepen jongeren die meer vrijheid wilden. Er waren grote veranderingen in aantocht.

Bron 1 De Voetbal Vereniging Sint Bavo (VVSB), een rooms-katholieke voetbalclub. Op het dak van het clubhuis staat: 'Rooms in alles'. (Foto uit 1935.)

Verwerking

1 **a** Rond welk jaar begon de verzuiling?

.....

b Maak de zinnen kloppend.
Tijdens de verzuiling leerden kinderen op een protestantse of katholieke school over *alle geloven* / *het eigen geloof*. Op sportclubs ontmoetten ze *geen* / *ook* kinderen met een ander geloof of geen geloof.

c Was de verzuiling tijdens de Tweede Wereldoorlog sterker of minder sterk? Leg je antwoord uit.

.....

.....

.....

.....

2 Normen zijn de leefregels van een samenleving. Een waarde is een belangrijk idee waarop deze leefregels gebaseerd zijn.

a (t) Hieronder staat een aantal waarden. Zet achter elke zin de juiste stroming. Kies uit: *confessionelen* • *liberalen* • *socialisten*. (Confessionelen zijn katholieken en protestanten.)
- Gelijkheid, actieve rol van de overheid:

.....
- Geloof, samenwerken en zorg voor elkaar:

.....
- Vrijheid, weinig bemoeienis van de overheid:

.....

b (t) Welke waarde past bij alle zuilen?
- ◯ A Kritisch zijn.
- ◯ B Ondernemend zijn.
- ◯ C Gehoorzaam zijn.
- ◯ D Zelfstandig zijn.

c (t) Welke normen waren belangrijk tijdens de verzuiling?
- Trouwen met iemand met een ander geloof: *ja* / *nee*
- Naar dezelfde kerk gaan als je ouders: *ja* / *nee*
- Bij verkiezingen altijd op dezelfde partij stemmen: *ja* / *nee*

Toepassing

3 Gebruik bron 1.

a Bij welke zuil hoort deze voetbalclub?
- ◯ A Bij de liberale zuil.
- ◯ B Bij de katholieke zuil.
- ◯ C Bij de protestantse zuil.
- ◯ D Bij de socialistische zuil.

b Waarom zouden leiders van zuilen het belangrijk hebben gevonden dat zelfs voetbalclubs duidelijk bij één zuil pasten?

.....

.....

.....

.....

.....

4 Gebruik bron 2.

a Bij welk begrip uit de leertekst past deze bron?

.....

b Leg je antwoord bij vraag a uit.

.....

.....

.....

.....

.....

Bron 2 Krantenbericht over het katholieke dorp Rucphen, in Noord-Brabant (1929).

De katholieke burgemeester van Rucphen heeft bekendgemaakt dat in de bioscoop van zijn gemeente de mannen en vrouwen gescheiden moeten zitten. [...] [Het is niet zo] dat alleen mensen die getrouwd zijn naar de bioscoop gaan. Er gaan ook jonge mensen. [...] En dan geloven wij dat [jongens en meisjes] gescheiden zouden moeten zitten.

Leerdoel

- Je kunt drie jeugdculturen omschrijven die ontstonden in de jaren 1950 en 1960.

Vanaf de jaren 1950 gingen jonge mensen hun eigen keuzes maken. Ze luisterden minder naar hun ouders, die zeurden over hard werken en sparen. De jeugd wilde vooral lol trappen en genieten.

Eigen cultuur

Deze verandering had een aantal oorzaken. Eind jaren 1950 gingen de lonen omhoog en begon de welvaart te stijgen. Tegelijk gingen veel jongeren langer naar school. Omdat ze elke dag met elkaar optrokken, kregen jongeren meer invloed op elkaars gedrag. Het gedrag van jongeren veranderde snel. Zo ontstond voor het eerst een **jeugdcultuur**. Dat is de eigen stijl en mentaliteit van een groep jongeren. Bijvoorbeeld met hun kleding, kapsel en muzieksmaak onderscheidden zij zich van anderen.

Nozems

De eerste groep jongeren die een eigen stijl ontwikkelde, waren de nozems. Dat was aan het eind van de jaren 1950. Nozems waren vooral werkende jongens uit de steden. Zij kochten brommers, droegen leren jacks, spijkerbroeken en hadden vetkuiven. Nozems wilden genieten van hun vrijheid. Praatjes over verantwoordelijkheden op het werk of in het gezin? Daar hadden ze helemaal geen zin in!
Meisjes ontwikkelden in deze tijd ook een eigen stijl, maar hun cultuur kreeg geen eigen naam. Zij droegen wijde rokken met petticoats eronder en hoog opgestoken kapsels.

Provo's

Provo's waren jongeren die aan de universiteit studeerden. Zij waren midden jaren 1960 actief, vooral in Amsterdam. Ze provoceerden 'het gezag'; dat wil zeggen dat ze hun ouders, de kerk, de politie en leraren uitdaagden met opvallende acties. Provo's wilden ook de samenleving en de politiek veranderen: ze vroegen bijvoorbeeld aandacht voor milieuvervuiling en wilden meer inspraak en democratie.

Hippies

De hippiebeweging ontstond in Amerika en kwam eind jaren 1960 naar Europa. Hippies geloofden in 'flower power' en 'love and peace': lief zijn voor elkaar. Ze waren tegen milieuvervuiling, tegen kernwapens en tegen oorlog. Hippies droegen kleding met veel kleuren, bloemen en kralenkettingen. Mannen en vrouwen hadden lang haar. Hippies verafschuwden een regelmatig, burgerlijk bestaan. Ze waren vóór vrije seks, rookten hasj (blowden) en gingen naar grote popfestivals. Ze hingen rond op de Dam of in het Vondelpark in Amsterdam en woonden in communes (woongemeenschappen) in gekraakte panden.

Bron 3 Een meisje (met hoog opgestoken haar) en een jongen (nozem, met vetkuif en brommer) in de jaren 1960. (Foto uit 1966.)

Bron 4 Een provo uit Amsterdam laat zijn auto met daktuin zien. Op deze manier wilden provo's aandacht vragen voor vervuiling van de lucht en de natuur. (Foto uit ca. 1969.)

Verwerking

5 (t) Welk woord uit de leertekst hoort achter de omschrijving? Kies uit: *cultuur* • *kraken* • *provoceren*. Let op: bij één omschrijving hoort niets.

– Een bepaald kapsel hebben:

.....

– Gewoonten van een groep mensen:

.....

– In een leegstaand gebouw gaan wonen:

.....

– Uitdagen:

.....

6 Noem twee oorzaken voor het ontstaan van jeugdculturen.

.....

.....

.....

.....

7 **a** Vul de zinnen aan.

– Nozems kwamen op in de jaren .....

Zij vonden het belangrijk .....

.....

– Provo's kwamen op in de jaren .....

Zij vonden het belangrijk .....

.....

– Hippies kwamen op in de jaren .....

Zij vonden het belangrijk .....

.....

.....

b Bij welke jeugdcultuur zou jij wel willen horen? Leg uit waarom.

.....

.....

.....

.....

Toepassing

8 Gebruik bron 3.

a Hoe herken je, zonder bronbijschrift, dat de jongen een nozem is?

.....

.....

b Bedenk een voorbeeld van een jeugdcultuur die nu bestaat. Welke stijl en mentaliteit horen bij die groep?

.....

.....

.....

9 Gebruik bron 4.
Waarom is deze actie kenmerkend voor de provo's?

.....

.....

.....

.....

.....

Leerdoel

- Je kunt beschrijven hoe in de Nederlandse samenleving het individu meer centraal kwam te staan.

Jongeren gingen dus heel anders denken over gezag, geloof, politiek, relaties en seks. Maar ook veel andere Nederlanders hadden genoeg van de mentaliteit van de verzuiling.

Zuilen verdwijnen

Jongeren voelden zich niet meer thuis bij de jeugdverenigingen van hun zuil. Zij keken niet of een voetbalclub katholiek of protestants was, maar of er goed gevoetbald werd. Jongeren kregen ook meer geld en konden met hun fietsen en brommers verder van huis gaan. Steeds meer ontsnapten ze aan het leven van hun ouders en de verzuilde organisaties. Maar ook andere Nederlanders volgden vanaf de jaren 1960 niet meer altijd hun zuil. Er kwamen nieuwe radiostations en er werden politieke partijen opgericht die niet bij een bepaalde zuil hoorden. Zo begon de **ontzuiling**. Dat betekent dat de invloed van de zuilen afnam.

Veel verzuilde organisaties verdwenen of gingen samenwerken. Andere organisaties maakten zich los van hun zuil, bijvoorbeeld een aantal kranten. Terwijl deze kranten eerst vooral schreven wat de leiders van de zuil belangrijk vonden, gingen ze politici nu kritischer volgen. In onze tijd hebben de zuilen nauwelijks nog invloed in de samenleving.

De kerk loopt leeg

De ontzuiling ging gelijk op met **secularisatie**. Dat betekent dat steeds minder mensen gelovig waren en naar de kerk gingen. Vooral jongeren bleven weg. Zij vonden dat de kerk ouderwetse ideeën had over seksualiteit en de rolverdeling tussen mannen en vrouwen. Ongetrouwd samenwonen mocht niet en scheiden ook niet. Het gebruik van voorbehoedmiddelen vond de kerk ook verkeerd. Steeds meer mensen vonden dat de kerk zich niet met zulke persoonlijke kwesties hoorde te bemoeien.

Het individu centraal

Mensen maakten steeds meer hun eigen keuzes en lieten zich steeds minder beïnvloeden door de mening van anderen, zoals hun familie of de kerk. Dat had twee oorzaken.

- Door secularisatie hadden de leiders van de zuilen steeds minder gezag.
- Steeds meer mensen woonden in steden waar minder sociale controle was.

Deze grote veranderingen leidden tot **individualisering**. Dit betekent dat niet de groep waar iemand bij hoort, maar het individu (de persoon zelf) bepaalt wat goed voor hem is. Mensen moesten op hun eigen manier kunnen leven en hun eigen beslissingen kunnen nemen over hun werk, hun gezin en hun hobby's.

Bron 5 Een voormalig kerkgebouw in Zeilberg (Noord-Brabant). In 2011 moest de kerk sluiten: er kwamen niet genoeg mensen meer naar de dienst. Het gebouw werd daarna een sportschool.

Verwerking

10 **a** De katholieke vakbond en de socialistische vakbond gingen samenwerken in de vakbond FNV. Waarom past dat bij ontzuiling?

b Welke twee zuilen verloren de meeste invloed door de secularisatie? Leg je antwoord uit.

11 **a** Noem twee oorzaken van individualisering.

b (t) Wat is een waarde die past bij individualisering?

- ○ A Respectvol zijn.
- ○ B Gehoorzaam zijn.
- ○ C Zelfstandig zijn.
- ○ D Zorgzaam zijn.

Toepassing

12 Tot 1965 noemde *de Volkskrant* zichzelf het 'Katholiek dagblad voor Nederland'.

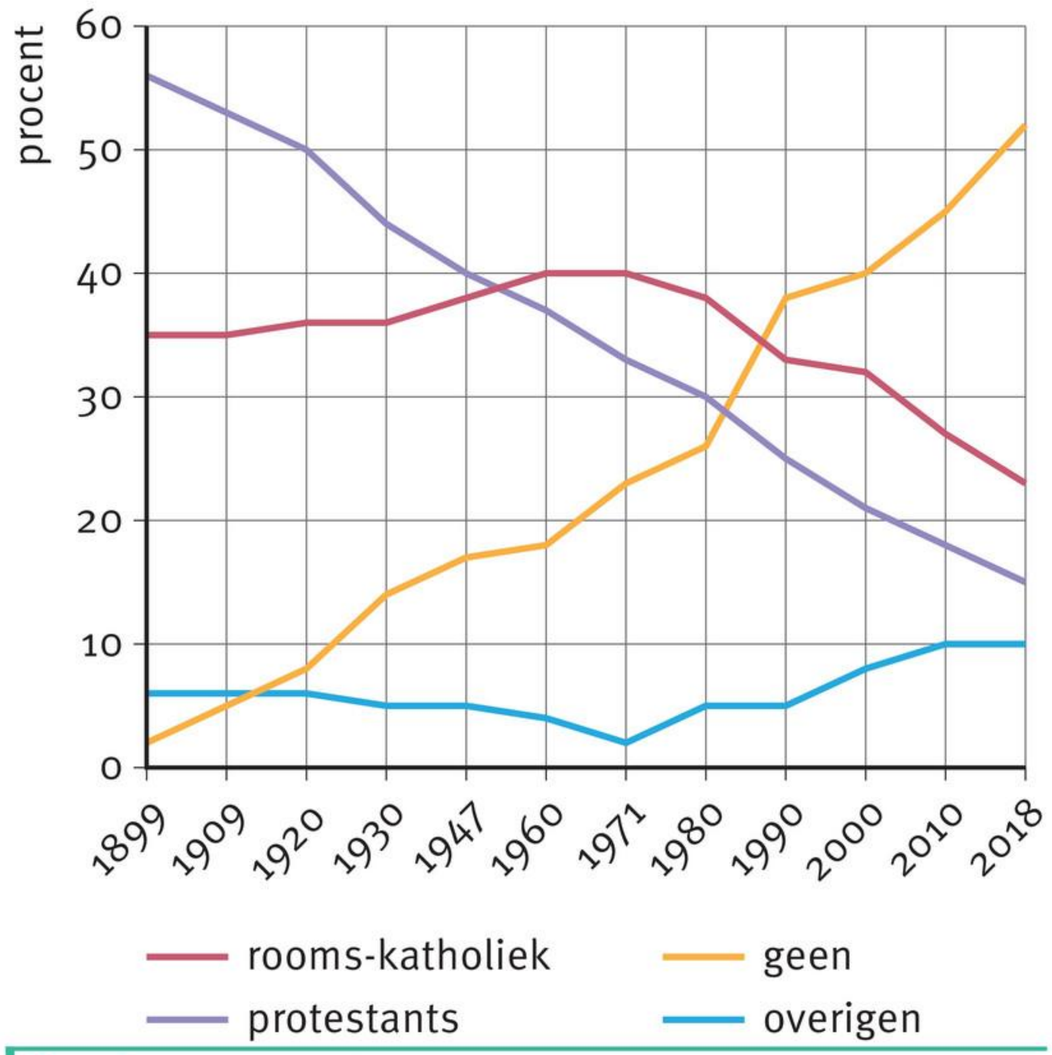
a Leg uit dat dit past bij de verzuiling.

b In 1965 verdween de toevoeging 'Katholiek dagblad voor Nederland'. Leg uit dat dit past bij de ontzuiling.

13 Gebruik bron 6.

a Welk begrip past bij deze bron? Leg je antwoord uit.

b Gebruik bron 5 en 6. Leg het verband uit tussen deze twee bronnen.

Bron 6 Het geloof van Nederlanders van 18 jaar en ouder, in procenten.

Ga naar de *Flitskaarten* en de *Test jezelf*.

§2 Over de grenzen kijken

BASIS

Vlak na de oorlog moesten de meeste mensen in Nederland rondkomen van een laag loon. Maar al snel begon de welvaart te groeien. Hierdoor veranderde ook het dagelijks leven enorm. Een paar schoenen waar je vroeger hard voor moest werken, komen nu goedkoop uit China.

A Zuinig leven

Leerdoel

- Je kunt omschrijven welke mentaliteit past bij de periode van de wederopbouw.

De verzuiling had grote invloed op het dagelijks leven van mensen na de oorlog. Maar ook twee oorlogen hadden grote gevolgen voor het gewone leven van veel Nederlanders.

Naoorlogse mentaliteit

Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd Nederland van 1940 tot 1945 bezet door Duitsland. Veel huizen, (spoor)wegen, viaducten en havens raakten beschadigd en moesten na de oorlog worden hersteld. Deze **wederopbouw** van Nederland zou veel geld gaan kosten.

Vanaf 1945 spoorde de Nederlandse regering haar burgers aan om te helpen met het herstellen van de oorlogsschade. Over de Tweede Wereldoorlog werd niet veel meer gepraat, want mensen wilden liever niet terugdenken aan die ellendige tijd. De meeste Nederlanders vonden het vooral belangrijk om het land er weer bovenop te helpen. Daarom waren ze bereid om hard te werken voor een laag loon en zuinig te leven. Veel mensen leefden dus eenvoudig, ook omdat er vlak na de oorlog aan van alles een tekort was, zoals aan kleding en veel levensmiddelen.

Rond 1950 was de wederopbouw voltooid: de economie was toen op het niveau van vóór de oorlog.

Veel mensen, weinig huizen

Het duurde langer om te zorgen voor voldoende woningen. Na de oorlog werden er veel kinderen geboren. Dat kwam doordat mensen trouwen en kinderen krijgen tijdens de oorlog vaak hadden uitgesteld. Nu de oorlog met al zijn gevaren voorbij was, trouwden zij alsnog en kregen ze kinderen. Tussen 1945 en 1955 werden er zoveel kinderen geboren dat we spreken van een **babyboom**.

Door de oorlog was er al een tekort aan woningen. De babyboom maakte deze woningnood nog groter. Veel jonge gezinnen moesten daarom bij familie inwonen of woonden in een kleine woning. Tijdens de jaren 1950 werden heel snel nieuwe woningen gebouwd. Deze woningen waren vaak van lage kwaliteit.

Indonesië onafhankelijk

Van 1945 tot 1949 voerde Nederland een oorlog in Indonesië, die veel geld kostte. Indonesië wilde onafhankelijk zijn, maar de Nederlandse regering accepteerde dat pas in 1949. De regering was namelijk bang dat ze de inkomsten uit deze kolonie niet kon missen, zeker nu Nederland opgebouwd moest worden. Bovendien waren veel Nederlanders er trots op dat Nederland zo'n grote kolonie had. Ze waren bang dat hun land zonder Indonesië onbelangrijk zou zijn.

Bron 1 Een huisvrouw verdeelt het salaris van haar man in een 'salarisverdeeldoos'. Er was een apart vakje voor boodschappen, kleding, huur enzovoort. Zo hield ze haar uitgaven in de gaten.

Verwerking

1 **a** Bij welke twee oorlogen was Nederland betrokken in de jaren 1940?

.....

.....

b Om welke reden noemen we de jaren 1945-1950 de periode van de wederopbouw?

.....

.....

.....

.....

c Hoe was de Nederlandse mentaliteit tijdens de wederopbouw? Onderstreep de drie zinnen in de leertekst waaruit het antwoord blijkt.

2 Maak de zinnen kloppend.
– Er ontstond een babyboom. Dit was een *oorzaak* / *gevolg* van de oorlog en een *oorzaak* / *gevolg* van de woningnood.
– Veel woningen waren kapot. Dit was een *oorzaak* / *gevolg* van de oorlog en een *oorzaak* / *gevolg* van de woningnood.
– Jonge gezinnen woonden bij familie. Dit was een *oorzaak* / *gevolg* van de oorlog en een *oorzaak* / *gevolg* van de woningnood.

3 (t) Hieronder staan vier belangrijke woorden uit de leertekst.
Geef bij elk woord een korte beschrijving. De eerste is al ingevuld.
– Kolonie: een gebied of land dat overheerst wordt door een ander land.

– Welvaart: .....

.....

– Onafhankelijk: .....

.....

– Woningnood: .....

.....

Toepassing

4 Gebruik bron 1.
Leg uit dat deze bron past bij de tijd van de wederopbouw.

.....

.....

.....

.....

.....

5 Gebruik bron 2.
a Door het verlies van Indonesië als kolonie keken Nederlanders anders naar hun land. Leg uit hoe je dit ziet in de bron.

.....

.....

.....

.....

.....

b Volgens de schrijver van de bron is de mentaliteit van deze politicus niet goed. Leg uit waarom de schrijver vindt dat zijn mentaliteit niet goed is. Gebruik het begrip ‘wederopbouw’ in je antwoord.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Bron 2 In 1952 geeft iemand in het *Haarlems Dagblad* kritiek op uitspraken van een lid van de Eerste Kamer.

Een lid van de Eerste Kamer heeft gezegd dat, sinds wij Indonesië kwijt zijn, ons land niet meer is dan een zevende-rangs landje, of een overbevolkte boerderij ergens bij de Noordzee. […] [Hij denkt] dat het stoer en interessant is om neerbuigend over ons land te praten. Die man helpt niet mee aan de opbouw van ons land!

Leerdoel

- Je kunt oorzaken en gevolgen noemen van het ontstaan van een consumptiemaatschappij.

Na de wederopbouw groeide de welvaart in Nederland snel. Zo stond in steeds meer huiskamers een televisie. Hierdoor veranderden ook de cultuur en de mentaliteit van Nederlanders.

Welvaart

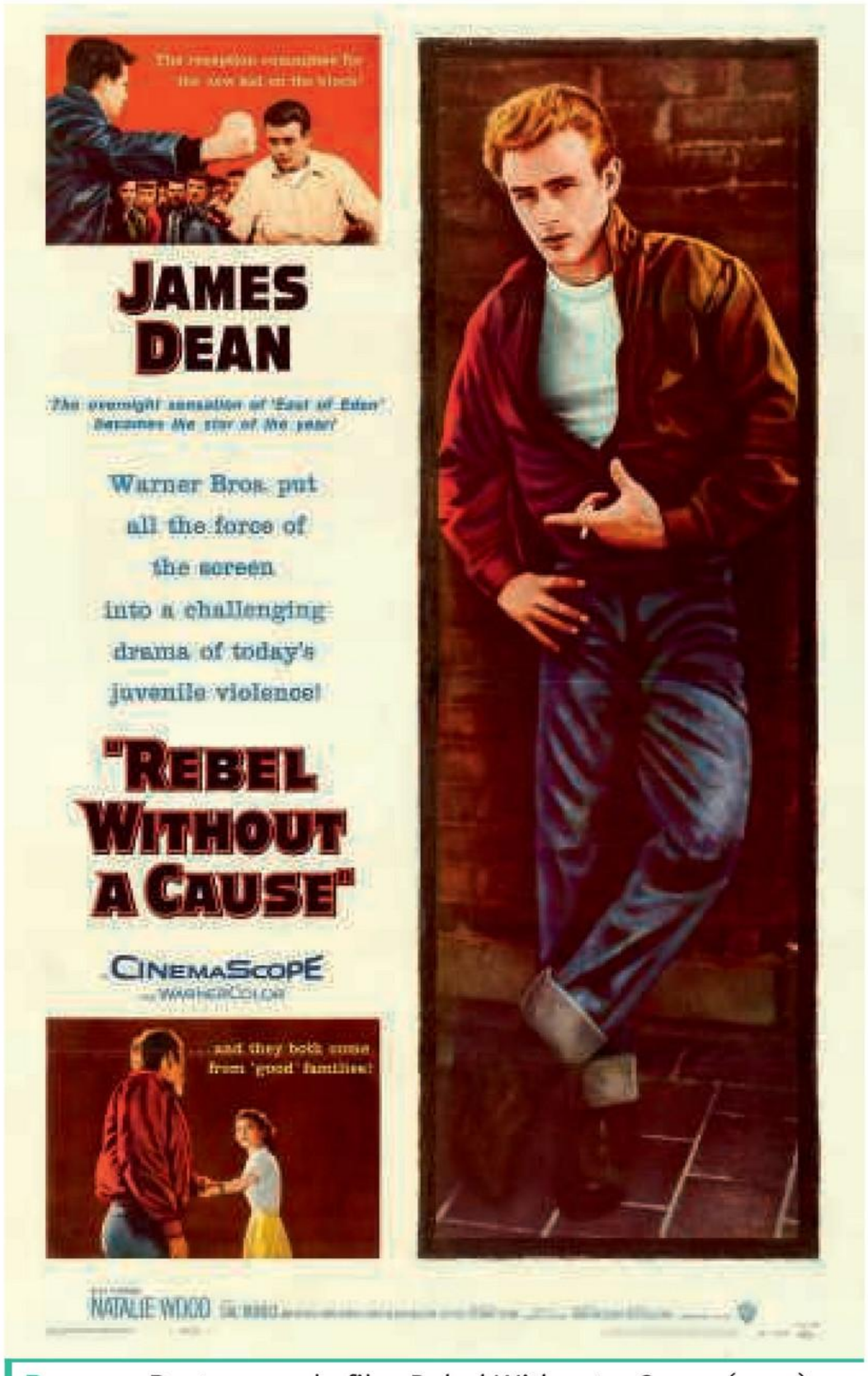
In de tweede helft van de jaren 1950 stegen de lonen. Nederland werd daardoor een **consumptiemaatschappij**. Dat is een maatschappij waarin veel mensen luxeproducten kunnen kopen, zoals een nieuw bankstel, een wasmachine en later ook een televisie. Bovendien kregen mensen meer vrije tijd, omdat in de jaren 1960 een vijfdaagse werkweek werd ingevoerd. Mensen hoefden niet meer op zaterdag te werken. Ze konden voor het eerst uitjes maken of op vakantie gaan.

Massacultuur

Door de consumptiemaatschappij ontstond in Nederland ook een **massacultuur**. Dat is een cultuur waarin mensen allemaal (ongeveer) dezelfde producten kopen, omdat die 'in' zijn. Denk bijvoorbeeld aan de nozems, die allemaal dezelfde soort kleding wilden dragen en op hetzelfde merk brommer wilden rijden. In de jaren 1950 waren vooral reclames op de radio of foto's in tijdschriften belangrijk voor het ontstaan van zo'n massacultuur. Vanaf de jaren 1960 werden producten ook massaal aangeprezen via de televisie. De televisie kreeg steeds meer invloed op hoe mensen eruitzagen en wat ze in hun vrije tijd deden. De kerk en familie kregen daardoor minder invloed.

Amerikaanse invloed

In de tweede helft van de jaren 1950 hadden steeds meer mensen geld genoeg om regelmatig naar de bioscoop te gaan. Daar zagen ze vooral Amerikaanse films. In deze films zagen Nederlanders Amerikaanse filmsterren die spijkerbroeken droegen, cola dronken en in grote auto's reden. Die Amerikaanse films speelden een grote rol bij de **amerikanisering** van Nederland. Dit betekent dat de Nederlandse cultuur werd beïnvloed door de Amerikaanse (massa)cultuur. Steeds meer Nederlanders wilden Amerikaanse producten kopen. Amerikaanse gewoonten en gebruiken drongen zo door in de Nederlandse cultuur.

Bron 3 Poster van de film *Rebel Without a Cause* (1955). De film gaat over een tiener die ruzie krijgt met zijn ouders en problemen krijgt met de politie. Veel Nederlandse jongeren kochten net zo'n spijkerbroek, T-shirt en windjack als de hoofdrolspeler, James Dean.

Bron 4 In de jaren 1960 konden steeds meer mensen een televisie kopen.

Verwerking

6 **a** (t) Wat zijn twee voorbeelden van luxeproducten?

- ☐ A Bioscoopbezoek.
- ☐ B Een auto.
- ☐ C Een huis.
- ☐ D Eten en drinken.
- ☐ E Kleding en schoenen.

b (t) Door de consumptiemaatschappij veranderde de mentaliteit. Leg dat uit. *Doe het zo:*
– Tijdens de wederopbouw moesten mensen hard werken en zuinig leven. Maar in de consumptiemaatschappij veranderde de mentaliteit, want .....

.....

.....

– Tijdens de verzuiling bepaalde de zuil hoe je moest leven. Maar in de consumptiemaatschappij veranderde de mentaliteit, want .....

.....

.....

7 **a** De massacultuur was een gevolg van de invloed van films en televisie. Leg dit uit.

.....

.....

.....

.....

b De amerikanisering was een gevolg van de invloed van films. Leg dit uit.

.....

.....

.....

.....

.....

Toepassing

8 Gebruik bron 3.

a Hieronder staan drie begrippen uit de leertekst. Leg uit dat de populariteit van deze film met alle drie verband houdt.

– Consumptiemaatschappij: .....

.....

.....

– Massacultuur: .....

.....

.....

– Amerikanisering: .....

.....

.....

b Gebruik paragraaf 1B. Bij welke jeugdcultuur past de stijl van James Dean? Leg je antwoord uit.

.....

.....

9 Bedenk een voordeel en een nadeel van de consumptiemaatschappij.

Voordeel: .....

.....

Nadeel: .....

.....

10 Massacultuur past ook bij de Nederlandse samenleving in onze tijd. Maar we leven ook in een tijd van individualisering.
Hoe zit dat volgens jou: word jij veel door de massa beïnvloed of maak jij vooral je eigen keuzes? Leg je antwoord uit met een voorbeeld.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Leerdoel

- Je kunt beschrijven hoe in Nederland een informatiemaatschappij ontstond en welke gevolgen dit had.

Sinds de jaren 1960 spelen massamedia een steeds grotere rol in de Nederlandse samenleving. Dit heeft gevolgen voor de hele samenleving.

Ontzuiling en informatie

In de jaren 1950 waren journalisten trouw en gehoorzaam aan hun zuil. Via kranten en radioprogramma's hoorden burgers vooral hoe de leiders van hun zuil ergens over dachten.
In de jaren 1960 stonden mensen kritischer tegenover het gezag. Ook journalisten namen niet langer zomaar aan wat de kerk of politici zeiden. Ze gingen zelf op onderzoek uit en lieten mensen met verschillende meningen aan het woord. Op televisie zagen mensen programma's die openlijk kritisch over de samenleving waren of deze zelfs bespotten. Toen er op tv voor het eerst een grap over het geloof werd gemaakt, vonden veel mensen dat schokkend. Maar na verloop van tijd veranderden de normen op dit gebied.

Internet

In 1991 werd het world wide web ingevoerd, een wereldwijd netwerk van websites. Dat zorgde voor een volgende grote verandering op het gebied van informatie en communicatie. Door internet kregen mensen toegang tot een enorme hoeveelheid informatie en konden ze ook zelf informatie verspreiden over de hele wereld. Daardoor werd Nederland een **informatiemaatschappij**. Dat is een samenleving waarin het maken, verspreiden, verkrijgen en gebruiken van informatie heel belangrijk is in de politiek, economie en cultuur. Via sociale media kunnen politici en burgers tegenwoordig direct communiceren, zonder tussenkomst van journalisten. Mensen leggen nieuwe contacten via sociale media, forums of online games. En meer dan driekwart van de Nederlanders koopt weleens producten online.
Internet heeft niet alleen voordelen. Het is moeilijk te beoordelen of de informatie op internet juist en betrouwbaar is. Iedereen kan immers iets op het internet plaatsen. Met name in de laatste jaren zorgen algoritmes van sociale media en webpagina's er bovendien voor dat mensen alleen bepaalde informatie te zien krijgen. Zo zien mensen op internet en sociale media vooral berichten die hun mening en hun wereldbeeld bevestigen. Dit wordt wel de 'internetbubbel' genoemd.

Globalisering

Mensen over de hele wereld hebben steeds meer met elkaar te maken. Dit wordt ook wel **globalisering** genoemd. Door internet kunnen we razendsnel communiceren met mensen aan de andere kant van de wereld. Dit draagt ook bij aan de massacultuur: als bijvoorbeeld een grappig filmpje viral gaat, wordt het in de hele wereld bekeken. Daarnaast zijn transportmiddelen steeds verbeterd. Daardoor verplaatsen zich meer mensen en producten over de wereld dan ooit tevoren.

Bron 5 Reclame voor de nieuwe manier van post versturen: e-mail (*electronic mail*), jaren 1980.

Verwerking

11 Past het voorbeeld bij de informatiemaatschappij, bij globalisering of bij beide?
– Op de Nederlandse tv kun je de verkiezingsuitslagen van de VS live volgen:
globalisering / *informatiemaatschappij* / *beide*
– Iemand gaat voor een zakenreis met het vliegtuig naar Japan:
globalisering / *informatiemaatschappij* / *beide*
– Een Nederlandse politicus praat op Twitter met een burger:
globalisering / *informatiemaatschappij* / *beide*

12 **a** Noem twee voordelen van de informatiemaatschappij uit de leertekst.

.....

.....

.....

.....

b Noem twee nadelen van de informatiemaatschappij uit de leertekst.

.....

.....

.....

.....

c Maak de zinnen kloppend.
Door de 'internetbubbel' komen mensen *veel* / *weinig* in aanraking met andere meningen en ideeën. Dit is een *overeenkomst* / *verschil* met de tijd van de verzuiling.

d (t) Tijdens de verzuiling stonden mensen anders tegenover gezag dan in de informatiemaatschappij. Leg dat uit. *Doe het zo:*
– In de tijd van de verzuiling was het belangrijk om

.....

.....

– Maar in de informatiemaatschappij .....

.....

.....

Toepassing

13 Gebruik bron 3 en 5.

a Leg uit waarom bron 5 past bij een informatiemaatschappij.

Bron 5 past bij een informatiemaatschappij, omdat

.....

.....

.....

.....

b Bron 3 is een reclame voor een film. Leg uit dat bron 3 niet past bij een informatiemaatschappij.
Bron 3 past niet bij een informatiemaatschappij, omdat .....

.....

.....

.....

.....

14 **a** Waar haalden mensen in de jaren 1950 hun nieuws vandaan? Denk aan: familie en vrienden; sociale media zoals Instagram of reddit; papieren en online kranten; televisie.

.....

.....

b Waar haal jij meestal jouw nieuws vandaan?

.....

.....

c Wat is de beste manier om te zorgen dat je niet alleen maar nieuws krijgt uit je eigen 'bubbel'?

- ◯ A Aan familie en vrienden vragen wat zij van het nieuws vinden.
- ◯ B Artikelen lezen van buitenlandse journalisten.
- ◯ C Nieuws niet van internet halen, maar uit papieren kranten.
- ◯ D Nieuws zoeken op veel verschillende sociale media.
- ◯ E Veel verschillende mensen volgen op sociale media.

d Vergelijk je antwoord op vraag c met dat van een medeleerling. Hebben jullie hetzelfde gekozen of niet? En met welke reden?

.....

.....

Ga naar de *Flitskaarten* en de *Test jezelf*.

§3 Gelijke rechten en nieuwe rollen

BASIS

Tot in de jaren 1950 bestond een gezin uit een werkende vader, een thuisblijvende moeder en kinderen. Vanaf de jaren 1960 kwam hier verandering in. Vrouwen streden voor gelijke rechten en nieuwe samenlevingsvormen werden normaler, zoals een gezin met één ouder.

A Vaste rollen

Leerdoel

- Je kunt beschrijven hoe Nederlanders vanaf de jaren 1950 anders gingen denken over de rollen binnen het gezin.

Na de Tweede Wereldoorlog werd het gezin door de regering en de kerk ook wel ‘de hoeksteen van de samenleving’ genoemd. Daarmee bedoelden ze dat sterke gezinnen, met een hardwerkende vader en een zorgzame moeder, goed waren voor de samenleving.

Het gezinsleven

Tot in de jaren 1950 hadden Nederlanders vaste ideeën over hoe zo’n gezin eruit hoorde te zien. Homoseksualiteit was onbespreekbaar. Jongeren woonden bij hun ouders tot ze trouwden. Samenwonen mocht dus niet. Getrouwde stellen werden aangemoedigd om veel kinderen te krijgen. Scheiden was volgens de wet alleen in een paar uitzonderlijke gevallen mogelijk. De kerk steunde al deze normen.

Er was een vaste verdeling van de taken tussen man en vrouw. Vrouwen zorgden voor het huishouden en de kinderen, mannen werkten buitenshuis. Alles verliep volgens een vast **rollenpatroon**. Dit was ook zichtbaar in de opvoeding en scholing van kinderen. De meeste meisjes gingen naar de huishoudschool en werden voorbereid op hun rol als huisvrouw. Zij hoefden geen carrière op te bouwen; dat was voor jongens. Die leerden een vak, zodat ze later geld konden verdienen.

Vrouwen en de wet

De ongelijke positie van man en vrouw lag ook vast in wetten en regels. Ten eerste voerde de Nederlandse regering een **gezinspolitiek**. Dat betekent dat gezinnen waarin alleen de vader een inkomen had, allerlei (belasting)voordelen kregen.

Ten tweede waren getrouwde vrouwen volgens de wet **handelingsonbekwaam**. Dat betekent dat zij volgens de overheid niet in staat waren om zelfstandig belangrijke beslissingen te nemen. Deze vrouwen mochten bijvoorbeeld geen eigen bankrekening hebben en konden dus alleen dingen kopen met toestemming van hun echtgenoot.

Tot slot bepaalde de wet dat vrouwen die bij de overheid werkten (zoals ambtenaren en onderwijzers), werden ontslagen zodra ze trouwden.

De rollen veranderen

In de jaren 1950 kwam er verandering. Vanaf 1955 werden gehuwde vrouwen niet meer ontslagen. In 1957 kwam ook een einde aan de handelingsonbekwaamheid van vrouwen.

Doordat de economie groeide, waren er veel arbeidskrachten nodig. Dankzij nieuwe luxeproducten, zoals de wasmachine, kostte het huishouden ook minder tijd en hadden vrouwen meer tijd voor een baan. Maar het huishouden bleef een taak van de vrouw alleen. Ook op andere gebieden bleef er ongelijkheid tussen man en vrouw bestaan. Daartegen zouden vrouwen in de jaren 1960 gaan strijden.

Bron 1 De organisatie Katholieke Actie riep oktober 1946 uit tot de gezinsmaand. (Poster uit 1946.)

Verwerking

1 **a** Hoe zag het vaste rollenpatroon tussen man en vrouw eruit tot in de jaren 1950?

.....

.....

.....

b (t) In de tekst staan drie maatregelen van de overheid die het vaste rollenpatroon tussen man en vrouw in stand hielden. Onderstreep deze maatregelen. Onderstreep ook de signaalwoorden in die zinnen.

2 **a** In de jaren 1950 bestonden vaste ideeën over het gezinsleven. Passen de volgende normen daar wel of niet bij?

Echtparen moeten goed nadenken of ze wel kinderen willen.	*Wel* / *Niet*
Mannen en vrouwen moeten samen in het huishouden werken.	*Wel* / *Niet*
Mannen moeten zorgen dat er genoeg geld is voor eten.	*Wel* / *Niet*
Vrouwen moeten eerst een baan vinden vóór ze kunnen trouwen.	*Wel* / *Niet*

b Leg uit dat er een verband is tussen secularisatie en de veranderingen in het gezinsleven. Maak hiervoor de zinnen kloppend. Tot in de jaren 1950 had de kerk *veel* / *weinig* invloed op het gezinsleven. Je mocht van de kerk bijvoorbeeld niet *scheiden* / *trouwen*. Maar in de loop van de jaren 1960 kreeg de kerk steeds *meer* / *minder* invloed. Dat heet secularisatie. Mensen vonden dat *de kerk moest* / *ze zelf mochten* bepalen hoe ze leefden.

Toepassing

3 Gebruik bron 1.
Uit deze poster blijkt dat de kerk vlak na de oorlog graag het vaste rollenpatroon wilde herstellen. Leg dit uit.

.....

.....

.....

.....

4 Gebruik bron 2.

a Geef twee redenen waarom het leven van Corry Tendeloo niet paste bij de vaste ideeën over het gezinsleven.

.....

.....

.....

.....

b Stel dat Corry Tendeloo wél was getrouwd en ook kinderen had gekregen. Dan had ze waarschijnlijk niet als Kamerlid voor deze wetsverandering gezorgd. Leg dat uit.

.....

.....

.....

.....

.....

Bron 2 Corry Tendeloo (links) in de Tweede Kamer (1953). Tendeloo studeerde rechten in Utrecht. Daarna werd zij lid van de Tweede Kamer. Als Kamerlid zorgde zij voor het afschaffen van de handelingsonbekwaamheid. Ze overleed in 1956. Ze is nooit getrouwd geweest.

De tweede feministische golf

Leerdoel

- Je kunt beschrijven voor welke rechten vrouwen streden tijdens de tweede feministische golf.

Rond 1900 hadden vrouwen gestreden voor kiesrecht. Die periode wordt de eerste feministische golf genoemd. In 1919 kregen vrouwen kiesrecht, maar er bleef ook ongelijkheid tussen mannen en vrouwen. In de jaren 1960 groeide het verzet hiertegen uit tot een sterke beweging.

Actievoeren

Al in de jaren 1950 hadden vrouwen zich verzet tegen hun ongelijke positie. In de jaren 1960 groeide de steun voor het **feminisme**, de beweging die opkomt voor gelijke rechten voor de vrouw. Veel vrouwen, maar ook mannen, streden voor verandering. Ze richtten actiegroepen op of organiseerden demonstraties. Zo begon in Nederland de **tweede feministische golf**. Dat is een periode in de jaren 1960 en 1970 waarin feministen actievoerden om bestaande rollenpatronen te doorbreken en te zorgen voor meer rechten voor vrouwen.

De feministen voerden actie voor:

- gelijke kansen in opleiding en werk. Ze wilden bijvoorbeeld kinderopvang voor werkende moeders en een gelijk salaris voor mannen en vrouwen die hetzelfde werk deden.
- verandering van het vaste rollenpatroon. Ze wilden bijvoorbeeld dat de huishoudelijke taken gelijker verdeeld werden en dat er minder vooroordelen zouden bestaan over de verschillen tussen man en vrouw.
- meer keuzevrijheid bij gezinsplanning. Ze wilden bijvoorbeeld dat de pil voor alle vrouwen gratis beschikbaar werd. Dat was belangrijk omdat vrouwen dan zelf konden kiezen of ze kinderen kregen en zo ja, wanneer. Ook werd het eenvoudiger om voor de lol seks te hebben, iets wat vooral vrouwen meer vrijheid gaf.
- het recht op abortus: het afbreken van een zwangerschap moest niet langer strafbaar zijn.

Actiegroepen

Een bekende feministische actiegroep was Dolle Mina. Deze groep trok met opvallende acties veel aandacht van de media. Ze bezetten bijvoorbeeld een opleidingsinstituut voor managers, omdat er geen vrouwen werden toegelaten tot deze opleiding. Ook demonstreerden ze verkleed als zaadcellen, omdat de katholieke kerk voorbehoedmiddelen (zoals de pil) verbood.

Een andere bekende actiegroep was Man-Vrouw-Maatschappij (MVM), opgericht in 1968. Deze groep voerde geen opvallende acties, maar ging in gesprek met politieke partijen en andere organisaties om voor verandering te zorgen. Zoals de naam al zegt, vond MVM het belangrijk dat mannen en vrouwen samen streden voor gelijkheid in de samenleving.

Nieuwe rollen

Veel doelen uit de tweede feministische golf zijn gehaald. Vrouwen hebben hun achterstand in opleiding en werk verkleind. Abortus is legaal geworden en de pil wordt voor een deel vergoed.

Maar er bestaan nog steeds verschillen. Zo doen vrouwen gemiddeld nog steeds vaker het huishouden. Ook gaan belangrijke functies minder vaak naar vrouwen en verdienen vrouwen nog steeds niet altijd evenveel als mannen, als ze wel hetzelfde werk doen.

Bron 3 De actiegroep Dolle Mina organiseerde de actie ‘baas in eigen buik’. Daarmee streden zij voor het recht van vrouwen om abortus te plegen.

Verwerking

5 **a** In 1955 besloot de Tweede Kamer dat getrouwde vrouwen mochten blijven werken. Noem twee problemen die werkende vrouwen daarna alsnog tegenkwamen.

.....

.....

.....

.....

.....

b (t) Feministen wilden dat er minder vooroordelen zouden zijn over de verschillen tussen mannen en vrouwen. Geef een voorbeeld van een vooroordeel over vrouwen en over mannen.

– Vrouwen: .....

.....

– Mannen: .....

.....

c Vooroordelen over mannen en vrouwen zorgden in de jaren 1950 voor ongelijkheid in het onderwijs aan jongens en meisjes. Leg dit uit.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

d Maak de zinnen over gezinsplanning kloppend. Feministen wilden gezinsplanning *afschaffen* / *mogelijk maken*. Zij streden *vóór* / *tegen* gratis voorbehoedmiddelen. Het recht op abortus *versterkte* / *verminderde* de keuzevrijheid van de vrouw. Deze doelen van de feministen werden *wel* / *niet* behaald.

6 Bij welke actiegroep horen de volgende beschrijvingen?
– De groep wilde graag mannelijke én vrouwelijke leden: *Dolle Mina* / *MVM*
– De groep trok aandacht met speelse acties: *Dolle Mina* / *MVM*
– De groep voerde actie door in gesprek te gaan met politieke partijen: *Dolle Mina* / *MVM*

Toepassing

7 Gebruik bron 4.

a De bron laat zien dat er in 1966 nog ongelijkheid is tussen man en vrouw. Leg dat uit.

.....

.....

b De bron laat zien dat er meer gelijkheid is tussen man en vrouw dan twintig jaar eerder. Geef een voorbeeld waaruit dit duidelijk wordt.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Bron 4 Een Nederlands onderzoeksbureau hield in 1966 een enquête onder huisvrouwen. Een krant beschrijft de uitslag van die enquête.

> Kinderen mogen ook best een hand uitsteken in het huishouden, vonden de huisvrouwen. Van meisjes vindt men dat normaal, terwijl jongens het vaak niet hoeven omdat ze huiswerk moeten maken. Maar meisjes hebben ook huiswerk, vonden de huisvrouwen. En als jongens hun moeder leren helpen, zullen ze [later] als man hun vrouw helpen.

8 Hieronder staan twee acties van twee verschillende groepen:
1 Een actiegroep stuurt een plan naar de Tweede Kamer met maatregelen die moeten zorgen voor meer gelijkheid tussen man en vrouw.
2 Een actiegroep bezet een leegstaand pand uit protest tegen de discriminatie van ongehuwde moeders op de woningmarkt.

Welke actie past bij Dolle Mina en welke bij MVM?

– Actie 1 past bij ....., omdat .....

.....

.....

– Actie 2 past bij ....., omdat .....

.....

.....

Leerdoel

- Je kunt met behulp van voorbeelden uitleggen dat Nederlanders vanaf de jaren 1960 meer mogelijkheden kregen om zelf te bepalen hoe ze wilden leven.

Vanaf de jaren 1960 had de kerk minder invloed op hoe mensen hun persoonlijke leven inrichtten. Ook door individualisering vonden mensen het steeds meer vanzelfsprekend dat zij zelf keuzes konden maken over bijvoorbeeld samenleven, kinderwens en overlijden. Er kwamen nieuwe wetten om mensen deze vrijheid te geven.

Nieuwe samenlevingsvormen

Er ontstonden nieuwe mogelijkheden in het gezinsleven. De meeste mensen vonden samenwonen zonder te trouwen geen probleem meer. Voor echtparen werd het makkelijker om te scheiden. Daardoor kwamen er meer eenoudergezinnen en samengestelde gezinnen, bijvoorbeeld doordat gescheiden ouders met een nieuwe partner gingen samenwonen. Mensen kozen er vaker bewust voor om geen kinderen te krijgen of alleenstaand te blijven.

Homoseksualiteit

Ook kwam er in de Nederlandse maatschappij meer ruimte voor homoseksuelen en biseksuelen – en later ook voor transgenders. De belangenorganisatie COC speelde daarin een belangrijke rol. Deze organisatie werd in 1973 officieel door de overheid erkend. Het COC streed voor de aanpassing van wetten en voor de acceptatie van homoseksualiteit in de samenleving. Het werd langzaam mogelijk om openlijk homoseksueel te zijn: er kwamen bijvoorbeeld cafés en clubs voor homoseksuelen. Wetten die homoseksuelen en transgenderpersonen discrimineerden, werden aangepast. Zo was het huwelijk lange tijd alleen mogelijk tussen een man en een vrouw. In 2001 werd deze wet gewijzigd en konden ook echtparen van een gelijk geslacht met elkaar trouwen.

Keuzes over leven en dood

Ook op andere gebieden kregen mensen meer vrijheid om te beslissen over hun eigen leven. In de jaren 1980 werd abortus legaal. En in 2001 werd een wet aangenomen die euthanasie mogelijk maakte. Veel van deze maatregelen bestonden (en bestaan) in andere landen niet.

Wijziging van de grondwet

In korte tijd was er veel veranderd in de maatschappij. In 1983 werd na jarenlange voorbereiding ook een aantal wijzigingen in de grondwet doorgevoerd. Dat is bijzonder, want de grondwet kan niet zomaar worden gewijzigd. Op die manier zijn de grondrechten van burgers goed beschermd.
Een belangrijke wijziging in 1983 was een nieuwe omschrijving van de gelijkheid van burgers. In artikel 1 van de grondwet kwam te staan dat iedereen het grondrecht heeft op een gelijke behandeling en dat **discriminatie** verboden is. Discriminatie is het ongelijk behandelen van mensen in dezelfde situatie, bijvoorbeeld vanwege hun huidskleur of geslacht. Ook werden nieuwe sociale grondrechten in de grondwet vastgelegd, zoals het recht op onderwijs en het recht op gezondheidszorg.
Het verbod maakte geen einde aan discriminatie. Verschillende groepen in de samenleving hebben nog vaak te maken met discriminatie, waaronder vrouwen en homoseksuelen.

Bron 5 Huisarts Truus Postma komt aan bij de rechtbank van Leeuwarden. Zij had haar doodzieke moeder geholpen om euthanasie te plegen. Dit leidde tot een rechtszaak en tot verhitte discussies in de maatschappij. (Foto uit 1973.)

Verwerking

9 (t) Vul elk woord op de juiste plek in. Kies uit: *discriminatie* • *euthanasie* • *grondrecht* • *transgenderpersoon*. Let op: één woord blijft over.

– Een arts helpt een patiënt om het leven te beëindigen: .....

– Een man die zich een vrouw voelt, of andersom: .....

– Iemand wordt anders behandeld vanwege bijvoorbeeld zijn geloof: .....

10 **a** Noem drie veranderingen uit de leertekst waar de kerk bezwaar tegen had.

.....

.....

.....

.....

b Leg uit dat er een verband is tussen secularisatie en de opkomst van nieuwe samenlevingsvormen.

.....

.....

.....

.....

.....

11 In 1983 werd het verbod op discriminatie opgenomen in de grondwet.

a Wat maakt een verbod in de grondwet anders dan een verbod in een gewone wet?

.....

.....

b Tot 2001 was het huwelijk alleen mogelijk tussen een man en een vrouw. Is dat een voorbeeld van discriminatie?

.....

.....

.....

.....

.....

Toepassing

12 Gebruik bron 5.

a Overtrad huisarts Postma de wet? Leg je antwoord uit.

.....

.....

b Links staat een man met een bord. Staat hij er om de daad van Postma te steunen of om ertegen te protesteren? Leg je antwoord uit.

.....

.....

.....

.....

.....

13 Gebruik bron 6.
Past deze brief beter bij het jaar 1955 of het jaar 1975? Leg je antwoord uit.

.....

.....

.....

.....

.....

Bron 6 Elly wilde scheiden van haar man. Hier een deel van de brief die ze schreef aan het Ministerie van Justitie.

Mijn man Johannes wordt al 22 jaar verpleegd [...] en heeft volgens de geneesheer een ongeneeslijke ziekte aan zijn hersenen. [...] Nu doet zich het geval voor dat ik een andere man heb leren kennen. Ik heb advocaten om hulp gevraagd, in de hoop te kunnen scheiden [...] maar ze zeiden dat dat niet ging. [...] Zou in mijn geval geen uitzondering gemaakt kunnen worden?

Ga naar de *Flitskaarten* en de *Test jezelf*.

§4 Een multiculturele samenleving

VERRIJKING

In Nederland wonen mensen met verschillende culturen. Dat komt onder andere doordat na 1945 groepen migranten uit allerlei landen in de wereld naar Nederland kwamen. Hierdoor veranderde ook de manier waarop Nederlanders over hun eigen cultuur dachten.

A Migratie

Leerdoel

- Je kunt verschillende groepen migranten omschrijven die van Nederland een multiculturele samenleving maakten.

Door de hele geschiedenis heen trekken mensen naar andere gebieden, op zoek naar een beter leven of op de vlucht voor oorlog.

Multicultureel

Een **migrant** is iemand die naar een ander land verhuist. Vóór de Tweede Wereldoorlog kwamen de meeste migranten in Nederland uit de buurlanden. Hun cultuur leek op de Nederlandse. Na 1945 kwamen er verschillende groepen migranten van buiten Europa. Hun cultuur verschilde veel meer van de Nederlandse. Door deze migranten veranderde Nederland in een **multiculturele samenleving**. Dat is een samenleving waarin groepen mensen met verschillende culturen samenleven.

Migratie naar Nederland

Er kwam een aantal groepen migranten:

- Er kwamen veel migranten uit de Nederlandse koloniën, toen die zelfstandig werden. Deze migranten waren bang dat de politieke en economische situatie na de onafhankelijkheid zou verslechteren. Om die reden kwamen er rond 1949 veel migranten uit Indonesië en rond 1975 uit Suriname. Sommige groepen voelden zich niet veilig na de onafhankelijkheid. Dat gold bijvoorbeeld voor de Molukkers uit Indonesië. Zij hadden tijdens de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog aan de Nederlandse kant gevochten. De Nederlandse overheid haalde de Molukse soldaten en hun gezinnen daarom naar Nederland.
  Vanaf de jaren 1960 kwamen Antillianen naar Nederland, vanwege de slechte economie op de Antillen. Anders dan Indonesië en Suriname werden de Antillen niet onafhankelijk, maar bleven ze onderdeel van het Koninkrijk der Nederlanden.
- Er kwamen migranten om in Nederland te werken. In de jaren 1950 en 1960 dreigde een tekort aan arbeidskrachten. Bedrijven haalden toen arbeidsmigranten uit het buitenland om hier ongeschoold werk te doen, zogenoemde **gastarbeiders**. Eerst kwamen vooral Italianen en Spanjaarden, later ook Turken en Marokkanen. Vanaf de jaren 1990 kwamen arbeidsmigranten vooral uit Oost-Europa. Door de samenwerking tussen Europese landen konden zij zich hier makkelijk vestigen.
- Nederland vangt mensen op die vluchten vanwege oorlog of omdat ze vervolgd worden vanwege hun geloof, seksuele geaardheid, afkomst of mening. Vaak blijven zij in Nederland, omdat terugkeren in veel gevallen moeilijk is.

Bron 1 Surinaamse migranten komen aan op Schiphol (1980).

Verwerking

1 **a** Wanneer noemen we iemand een migrant? Maak de zinnen kloppend.
– Iemand die van Groningen naar Maastricht verhuist, is *een* / *geen* migrant.
– Iemand die van Canada naar Nederland verhuist, is *een* / *geen* migrant.
– Iemand wiens ouders in een ander land geboren zijn, is *een* / *geen* migrant.

b Vóór 1945 waren er ook al cultuurverschillen tussen mensen in Nederland. Geef hiervan een voorbeeld.

.....

.....

2 **a** Zet de volgende gebeurtenissen in de juiste volgorde, van vroeger naar later.
A Arbeidskrachten komen steeds vaker uit Oost-Europa.
B Indonesië wordt onafhankelijk.
C Nederland haalt gastarbeiders uit Spanje.
D Suriname wordt onafhankelijk.

.....

b Beschrijf de reden waarom de volgende groepen naar Nederland kwamen.
– Gastarbeiders: .....

.....

.....
– Molukkers: .....

.....

.....
– Surinamers: .....

.....

.....
– Vluchtelingen: .....

.....

c Gastarbeiders werkten vaak in fabrieken. Zij werkten bijvoorbeeld niet in de zorg. Geef daarvoor een verklaring.

.....

.....

.....

.....

Toepassing

3 **a** Migranten uit Suriname spraken al Nederlands. Bedenk daarvoor een verklaring.

.....

.....

.....

b In de jaren 1950 was er in Nederland een groot tekort aan verplegers. De overheid wierf toen vrouwen in Suriname om in Nederland de opleiding verpleegkunde te doen. Zij kregen daarna in Nederland een contract.
Noem een overeenkomst en een verschil tussen deze groep Surinaamse vrouwen en de gastarbeiders uit de jaren 1960.

Overeenkomst: .....

.....

.....

Verschil: .....

.....

.....

4 Gebruik bron 2.

a Leg uit waarom de bron past bij een multiculturele samenleving.

.....

.....

.....

.....

b Maak de zin kloppend.
Bij bron 2 past het begrip *secularisatie* / *verzuiling*.

Bron 2 Een protestantse kerkgemeenschap in Rotterdam deelt sinds kort haar kerkgebouw met een 'migrantenkerk', die vooral leden heeft van Surinaamse en Antilliaanse afkomst. De dominee vertelde hierover.

'Bijna alle Rotterdamse kerken delen hun gebouw met een migrantenkerk. [...] Voor kerken met minder gelovigen zijn de kosten van een eigen kerkgebouw steeds zwaarder. Tegelijk zoeken veel internationale kerken naar een ruimte waar ze kunnen samenkomen.' [...]
Dominee Bert Davelaar (50) van de Protestantse Gemeente is blij dat twee kerken nu de kosten van het grote, dure kerkgebouw delen. 'Als kaaskoppen redden we het niet alleen.'

Leerdoel
- Je kunt beschrijven hoe in Nederland het denken over integratie is veranderd.

Na 1945 kwamen er verschillende groepen migranten van binnen en buiten Europa naar Nederland. Eerst bemoeide de Nederlandse regering zich weinig met deze migranten, maar dat veranderde langzaam in de jaren 1980.

Geen integratie

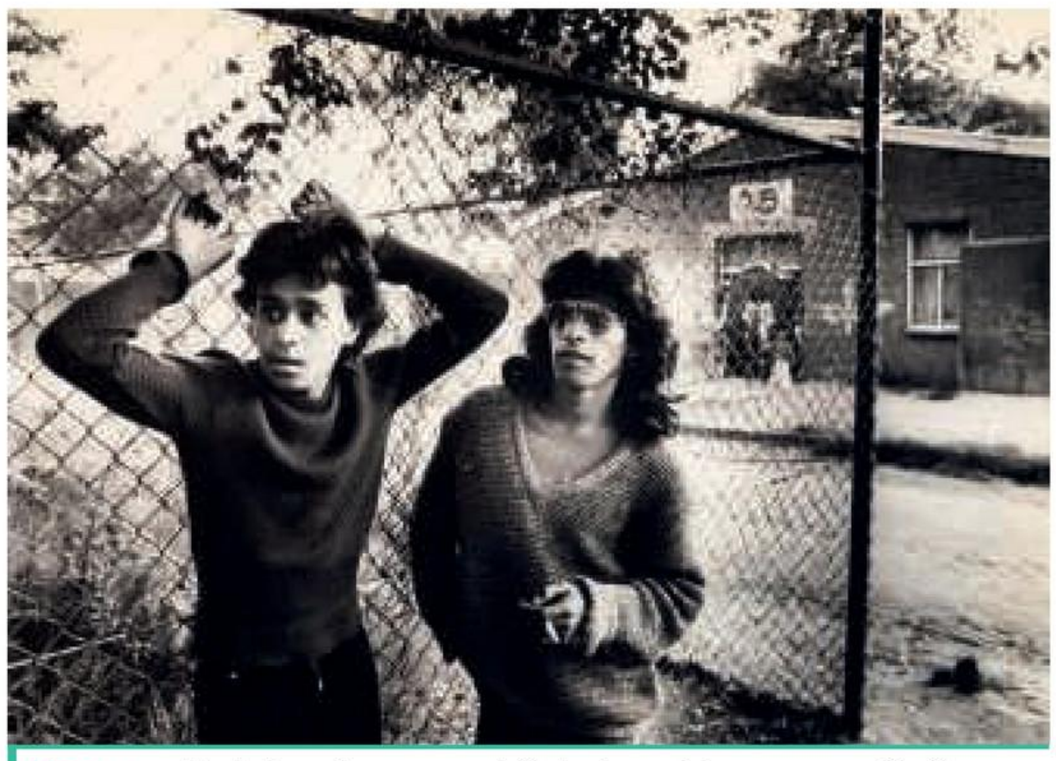
Lange tijd ging de Nederlandse regering ervan uit dat veel migranten zouden terugkeren of dat ze zelf hun weg zouden vinden in de Nederlandse maatschappij. Nederland deed daarom heel weinig voor de **integratie** van deze groepen. Integratie betekent dat een groep migranten onderdeel wordt van de samenleving doordat Nederlanders en migranten zich aan elkaar aanpassen. Migranten moesten deelnemen aan de Nederlandse samenleving, maar Nederlanders moesten ook ruimte voor hen maken.
Maar sommige groepen migranten integreerden nauwelijks. Dat kwam bijvoorbeeld doordat zij gescheiden van de Nederlandse samenleving woonden. Molukkers werden ondergebracht in kampen, gastarbeiders in groepshuizen. Vanaf 1975 lieten veel gastarbeiders hun gezin overkomen. Zij kwamen vaak te wonen in dezelfde wijken met goedkope woningen.
Ten tweede raakten veel voormalige gastarbeiders in de jaren 1980 hun werk kwijt. Toen sloten fabrieken en werd veel ongeschoold werk overgenomen door machines of uitbesteed aan andere landen. Deze mensen vond niet zomaar nieuw werk: ze hadden vaak weinig opleiding en leerden niet zo makkelijk Nederlands.
Ten derde kregen vooral niet-westerse migranten op de arbeidsmarkt te maken met discriminatie.
Ten slotte brachten sommige migranten een cultuur en een religie mee die op enkele punten afweek van wat Nederlanders zonder migratieachtergrond gewend waren. Daardoor bleek het vanuit beide kanten niet makkelijk om elkaar te accepteren en ontstonden spanningen.

Aandacht voor integratie

Rond 1980 werd het de Nederlandse overheid duidelijk dat integratie niet vanzelf ging. De overheid nam toen voor het eerst maatregelen. Er kwamen bijvoorbeeld wetten die discriminatie verboden. Later beperkte de regering de migratie en kregen migranten meer verplichtingen. Zij moesten bijvoorbeeld een inburgeringscursus volgen. Daar leerden zij de Nederlandse taal, maar ook kregen zij les over de Nederlandse cultuur, bijvoorbeeld over hoe je met elkaar omgaat op het werk.
De achterstand van migranten en hun kinderen bestaat nog steeds, maar wordt op veel gebieden kleiner. Zo zijn (klein)kinderen van migranten gemiddeld hoger opgeleid, gaan ze vaker stemmen en hebben vrouwen vaker een baan. Op andere gebieden, zoals de kans op werk of de opvattingen over bijvoorbeeld homoseksualiteit, blijven de verschillen groter.

Bron 3 Turkse vrouwen demonstreren voor betere werkomstandigheden. Het was de eerste keer dat Turkse vrouwen in Nederland durfden te staken. Ze werkten 60 uur per week in een kippenslachterij en kregen minder dan het minimumloon betaald. (Foto uit 1978.)

Bron 4 Molukse jongeren bij de barakken waar zij zijn ondergebracht in Vught, een voormalig concentratiekamp uit de Tweede Wereldoorlog. (Foto uit 1978.)

Verwerking

5 **a** (t) Leg uit waarom de houding van de Nederlandse overheid over integratie is veranderd sinds 1945. *Doe het zo:*

– In het begin .....

..... omdat

.....

.....

.....

– Maar later .....

..... omdat

.....

.....

.....

b Leg uit waarom de houding van de Nederlandse overheid juist in de jaren 1980 veranderde.

.....

.....

.....

.....

c Gebruik ook leertekst 3C. In de jaren 1980 kwamen er wetten die discriminatie verboden. Dit gebeurde bijvoorbeeld in 1983. Wat gebeurde er toen?

.....

d Integratie betekent dat ook Nederland zich moet aanpassen aan migranten. Leg uit dat het tegengaan van discriminatie daar een voorbeeld van is.

.....

.....

.....

.....

.....

6 (t) Een bewering: 'Het gaat goed met de integratie van migranten in Nederland.'
Geef, op basis van de leertekst, een argument vóór en een argument tegen deze bewering. *Doe het zo:*

– Een argument vóór de bewering is .....

.....

.....

– Een argument tegen de bewering is .....

.....

.....

Toepassing

7 Gebruik bron 3 en 4.

a (t) Leg uit dat bron 3 een voorbeeld is van discriminatie. *Doe het zo:*

– Discriminatie is .....

.....

– Bron 3 is een voorbeeld van discriminatie, want

.....

.....

.....

b (t) Leg uit dat bron 3 een voorbeeld is van integratie. *Doe het zo:*

– Integratie betekent .....

.....

– Bron 3 is een voorbeeld van integratie, want

.....

.....

c Leg uit dat de situatie in bron 4 niet helpt bij integratie.

.....

.....

.....

.....

.....

8 De overheid heeft wetten gemaakt die discriminatie verbieden. Verklaar waarom dit de discriminatie niet zomaar kan oplossen.

.....

.....

.....

.....

Een nationale identiteit

Leerdoel

- Je kunt uitleggen waarom er discussie is over ‘de Nederlandse identiteit’.

De meeste mensen horen bij verschillende groepen. Je bent bijvoorbeeld tiener, vrouw, vmbo’er, Twentenaar en hindoe. Al die dingen maken je wie je bent: ze vormen je identiteit. Jouw identiteit kan veranderen: je wordt bijvoorbeeld volwassen.
De inwoners van Nederland zijn heel verschillend, maar zijn er ook zaken die kenmerkend zijn voor alle Nederlanders? Met andere woorden: bestaat er een nationale identiteit?

Het ontstaan van een nationale identiteit

In de 19e eeuw ontstond het koninkrijk Nederland, met de huidige grenzen. De regering wilde dat de inwoners een eenheid vormden en zich in de eerste plaats Nederlander voelden. Dat gevoel werd aangeleerd, bijvoorbeeld door standbeelden op te richten en nationale feestdagen in te voeren. Dit past bij het **nationalisme**. Dat is een gevoel van trots op het eigen volk, de eigen geschiedenis en de eigen cultuur. Zo werd het idee van een Nederlandse identiteit belangrijk.
Maar culturele verschillen tussen Nederlanders bleven bestaan. Denk maar aan de verzuiling, toen er vier groepen waren met een eigen cultuur. Ook veranderden ideeën, tradities en gewoonten steeds. Zo dachten mensen in de jaren 1950 anders over de rol van vrouwen dan mensen nu.

Kritiek en wantrouwen

Vanaf 2000 kwam er opnieuw meer aandacht voor de Nederlandse identiteit. Dit had een aantal oorzaken:

- Migranten werden onderdeel van de samenleving. Er kwamen bijvoorbeeld moskeeën, Chinese restaurants en monumenten voor het slavernijverleden. Nederlanders zonder migratieachtergrond vonden deze veranderingen soms moeilijk.
- De waarden van migranten en hun kinderen waren soms heel anders dan Nederlanders zonder migratieachtergrond gewend waren. Denk aan ideeën over homoseksualiteit, de positie van de vrouw of vrijheid van meningsuiting. Sommige Nederlanders vonden dat zulke waarden beter beschermd moesten worden.
- Radicale moslims pleegden terroristische aanslagen, waaronder vanaf 2000 een aantal in de Verenigde Staten en in Europa. Bijna alle moslims in Nederland wijzen terrorisme af. Toch groeide in Nederland het wantrouwen tegenover moslims.

Wat is ‘de Nederlandse identiteit’?

Sommige Nederlanders zijn bezorgd dat de Nederlandse identiteit misschien verdwijnt. Dat vond bijvoorbeeld de politicus Pim Fortuyn, die in 2002 een partij oprichtte. Hij vond de integratie mislukt en zag vooral de islam als een gevaar. Later kwamen er andere partijen die bijvoorbeeld immigratie verder willen beperken. Tegelijkertijd is het multiculturele Nederland voor veel mensen al heel gewoon geworden. Zo heeft ruim 1 op de 4 jongeren zelf een migratieachtergrond.
Het blijft ontzettend moeilijk om te omschrijven wat de Nederlandse identiteit dan precies is. Mensen wijzen bijvoorbeeld op culturele zaken zoals Koningsdag. Of ze wijzen op waarden, zoals vrijheid van meningsuiting. Maar niet iedere Nederlander viert Koningsdag en vrijheid van meningsuiting is ook in veel andere landen belangrijk. De discussie is daarom voorlopig nog niet voorbij.

Bron 5 Op Koningsdag wacht het publiek langs de route op de komst van de koninklijke familie. (Foto uit 2017.)

Verwerking

9 **a** Leg uit dat in de 19e eeuw het idee van een nationale identiteit ontstond.

.....

.....

.....

.....

b Bedenk drie culturele verschillen tussen Nederlanders in de 19e eeuw.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

c Maak de zinnen kloppend.
Tegenwoordig zijn er *wel* / *geen* culturele verschillen tussen mensen in Nederland. Dat komt *alleen* / *onder andere* door de komst van migranten. De cultuur waar je uit komt, *bepaalt* / *is een onderdeel van* je identiteit.

10 **a** Wat betekent het als wordt gezegd dat 'Nederlanders zich zorgen maken over de Nederlandse identiteit'?

.....

.....

.....

b Waarom groeide rond 2000 in Nederland het wantrouwen tegenover moslims?

.....

.....

Toepassing

11 In 1918 legde het Amerikaanse parlement vast welke waarden pasten bij de Amerikaanse identiteit: *freedom, equality, justice, and humanity* (vrijheid, gelijkheid, rechtvaardigheid en menselijkheid).

a Passen deze waarden alleen bij de Verenigde Staten? Leg je antwoord uit.

.....

.....

.....

b Leg uit waarom het zo moeilijk is om 'de identiteit' van een land te omschrijven. Gebruik daarbij je antwoord op vraag a.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

12 Gebruik bron 6.

a Welke omschrijving geeft het CDA hier van de Nederlandse identiteit? Onderstreep die omschrijving.

b Maak de zin kloppend.
Ik kan *wel* / *niet* een couplet van het Nederlandse volkslied zingen.

c Vind jij het belangrijk dat kinderen op school het Wilhelmus leren? Waarom wel of niet?

.....

.....

.....

.....

Bron 6 Een standpunt van het CDA (een politieke partij) uit 2020, over het Nederlandse volkslied.

Het CDA wil de kennis over de geschiedenis, de waarden en vrijheden die [wij als Nederlanders] delen, vergroten. Deze maken ons tot wat we samen zijn: gelijkwaardig en verdraagzaam tegenover andersdenkenden. We mogen trots zijn op ons volkslied [...] Daarom wil het CDA dat kinderen op school het Wilhelmus leren.

Ga naar de *Flitskaarten* en de *Test jezelf*.

§5 Je mening geven

HISTORISCH DENKEN

Soms krijg je bij het examen geschiedenis een vraag waarbij je je mening moet geven over een gebeurtenis of een persoon. Of je krijgt een vraag waarbij je de mening van een ander moet uitleggen. In deze opdracht ga je hiermee oefenen.

Leerdoelen

- Je kunt je mening geven over mensen uit het verleden en daarbij rekening houden met hun waarden en normen, hun opvattingen en hun kennis.
- Je kunt ideeën van mensen uit het verleden vergelijken met die van hun tijdgenoten en van jezelf.
- Je kunt je mening met argumenten onderbouwen.

Bron 1 Affiches van drie radio-omroepen uit de jaren 1930.

Bron 2 Affiches van twee politieke partijen uit ongeveer 1950.

Bron 3 In 1954 werd in de katholieke kerken aan de gelovigen een brief van de bisschoppen voorgelezen. Daarin stond onder andere het volgende.

Wij vinden dat een katholiek geen lid mag zijn van socialistische verenigingen, niet naar een socialistische vergadering mag gaan, geen socialistische krant mag lezen en niet naar de VARA mag luisteren.

Bron 4 Een uitzending van het tv-programma *Brandpunt* van de KRO. Te gast is aartsbisschop Bernardus Alfrink (rechts) om te praten over de bouw van nieuwe kerken. (Foto uit 1965.)

Bron 5 De Nederlandse popgroep The New Four treedt op in het tv-programma *Op losse groeven* van de TROS. De TROS was een nieuwe omroep, die in 1964 werd opgericht en niet verbonden was aan een zuil. Deze omroep was vooral gericht op vermaak en maakte veel muziek- en spelprogramma's. (Foto uit 1973.)

Bron 6 Een fragment uit *De familie Doorsnee*, een radioprogramma uit de jaren 1950. De schrijver Annie M.G. Schmidt had dit hoorspel over het leven van een doodgewone familie verzonnen. Een hoorspel is een soort toneelstuk op de radio, met geluidseffecten en acteurs die de stemmen inspreken.

Rob: Ik heb gisteren televisie gezien. Bij Dorries vader hebben ze d'r een. En ik dacht opeens: dat moeten wij ook hebben. [...]

Vader: Televisie! Ja! Dat ontbreekt er nog net aan. Televisie, het meest bezeten instrument dat ooit door barbaarse breinen is uitgedacht. Televisie. Is het al niet erg genoeg, dat we radio hebben? [...]

Moeder: Dat heb ik nou nog nooit gezien, televisie. Hoe is dat nou precies?

Vader: Ik zal het je precies vertellen, Mien. [...] Je hoort een lezing, precies als door de radio en je ziet die vent die die lezing houdt. Begrijp je wel? Je zíet hem. Tot nu toe was het dus altijd zo, dat je zei: wat heeft die vent een nare stem. Maar dán zeg je: wat heeft die vent een nare stem en wat een rotkop. Dat is het hele verschil. En dat is het hele nut van de televisie.

Rob: Nee, moeder, geloof er maar niks van. [...] Het wordt een machtig medium!

Uitleg Je mening geven

1 Je mening geven en onderbouwen

Als je leest of praat over de geschiedenis, geef je daarbij vaak je mening. Je vindt iemand bijvoorbeeld dom of juist heel slim. Bij het geven van je mening zijn twee zaken heel belangrijk:

- Je moet bij het vormen van je mening altijd rekening houden met de situatie waarin mensen zich bevonden, en met hun kennis, opvattingen, normen en waarden.
- Je moet je mening altijd met argumenten kunnen onderbouwen. Dat betekent dat je met feiten laat zien dat jouw mening klopt.

2 Rekening houden met

Voordat je je mening geeft, probeer je te begrijpen *waarom* iets is gebeurd. Je kijkt dan naar de situatie zelf en naar de waarden, normen, opvattingen en kennis van mensen.

- Met **waarden** bedoelen we zaken die mensen belangrijk vinden in hun leven. Vrijheid van meningsuiting is voor veel mensen een belangrijke waarde.
- **Normen** zijn leefregels van een samenleving, die gebaseerd zijn op de waarden. Als je vrijheid van meningsuiting bijvoorbeeld een belangrijke waarde vindt, past daarbij dat je de mening van een ander respecteert.
- Een **opvatting** is een mening of idee. Zo kun je de opvatting hebben dat er meer of juist minder Nederlandse muziek op de radio zou moeten zijn.
- Mensen hadden vroeger andere kennis. In de jaren 1990 vonden veel mensen een mobiele telefoon een overbodig product. Toen hadden mensen nog geen idee van de mogelijkheden van zo'n apparaat.

Opdrachten

1 Gebruik bron 1 en van paragraaf 1 de leertekst. Leg uit dat deze bron past bij de verzuiling.

.....

.....

.....

.....

.....

2 Bekijk de namen van de vier omroepen goed. Bij welke zuil horen ze? Kies uit: *katholieken* • *liberalen* • *protestanten* • *socialisten*.

– Algemene Vereniging Radio Omroep (AVRO):

.....

– Katholieke Radio Omroep (KRO):

.....

– Nederlandse Christelijke Radio Vereniging (NCRV): .....

– Vereniging van Arbeiders Radio Amateurs (VARA): .....

3 Gebruik bron 2.

a Welke waarde vond de Partij van de Arbeid belangrijk volgens deze poster?

.....

b Welke waarde vond de Katholieke Volkspartij belangrijk volgens deze poster?

.....

4 Gebruik bron 3.

a Welke opvatting hadden deze bisschoppen?

.....

.....

b Welk twee waarden vonden de bisschoppen dus belangrijk?

☐ A Christelijk geloof.
☐ B Eigen verantwoordelijkheid.
☐ C Gelijke behandeling.
☐ D Trouw aan de eigen zuil.
☐ E Vrijheid van meningsuiting.

c Hieronder staan drie voorbeelden van normen. Geef bij elke norm aan of die past bij de opvatting en waarden van deze bisschoppen.

– Je haalt je informatie niet uit één krant, maar vergelijkt meerdere kranten kritisch met elkaar: past *wel* / *niet*.
– Je luistert nooit naar de radio: past *wel* / *niet*.
– Je leest alleen boeken die de kerk heeft goedgekeurd: past *wel* / *niet*.

d (t) Welk argument zouden de bisschoppen geven voor hun opvatting? *Doe het zo:*

Het is belangrijk dat katholieken naar de eigen omroep luisteren, omdat .....

.....

.....

5 Gebruik bron 4 en 5 en van paragraaf 1 de leertekst.

a Leg uit dat het onderwerp van de uitzending van *Brandpunt* past bij de KRO.

.....

.....

.....

.....

b Leg uit dat de oprichting van de TROS past bij de ontzuiling.

.....

.....

.....

.....

.....

c (t) Welke opvatting zouden de bisschoppen uit bron 3 hebben over de TROS? Kies uit: *gevaarlijk* • *ongevaarlijk* • *belangrijk* • *onbelangrijk* • *interessant* • *saai*. Geef ook een argument voor de opvatting. *Doe het zo:*

Zij vinden de TROS ....., omdat

.....

.....

.....

.....

6 (t) De televisie heeft bijgedragen aan de consumptiemaatschappij en de informatiemaatschappij. Leg dit uit. *Doe het zo:*

– De televisie droeg bij aan de consumptiemaatschappij doordat .....

.....

.....

– De televisie droeg bij aan de informatiemaatschappij doordat .....

.....

.....

7 Gebruik bron 6.

a Welke opvatting heeft de vader over de televisie? Leg je antwoord uit.

Hij vindt de televisie ....., omdat

.....

.....

.....

b Leg uit dat de opvatting van de vader nu vreemd kan lijken, maar met de kennis van toen begrijpelijk is.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

c Bij welke waarden past Robs uitspraak 'Dat moeten wij ook hebben'?

- ◯ A Die van de consumptiemaatschappij.
- ◯ B Die van de multiculturele samenleving.
- ◯ C Die van de verzuiling.
- ◯ D Die van de wederopbouw.

8 Als er een nieuw medium wordt uitgevonden, zoals televisie of internet, zijn er altijd mensen die daar bezorgd over zijn. Zo spreken mensen tegenwoordig weleens over de 'gevaren' van sociale media.

a Welke gevaren zien sommige mensen in sociale media? Bedenk er twee.

.....

.....

.....

b (t) Wat vind jij van sociale media? Noem twee opvattingen. Kies uit: *belangrijk* • *onbelangrijk* • *gevaarlijk* • *ongevaarlijk* • *interessant* • *saai*. Geef ook een argument voor je opvatting. *Doe het zo:*

– Ik vind sociale media ....., omdat .....

.....

– En ik vind sociale media ....., omdat .....

.....

§6 Oefenen met kunstwerken

TOEPASSEN

In het examen geschiedenis worden ook kunstwerken gebruikt als bron. Je moet dan herkennen hoe een kunstwerk past bij de tijd waarin het is gemaakt en welke boodschap het kunstwerk laat zien. In deze opdracht ga je daarmee oefenen.

Bron 1 Een man bekijkt het schilderij *Campbell's Soup Cans* ('Campbells soepblikken') van de kunstenaar Andy Warhol in een museum. In 1962 begon Andy Warhol met het maken van deze soepblikschilderijen. In het begin vonden veel mensen het geen kunst. Ze moesten erom lachen of werden zelfs boos. Tegenwoordig wordt Andy Warhol wel als een belangrijk kunstenaar gezien.

Bron 2 Kunstenares Gali Lucas maakte een kunstwerk in Amsterdam. Het bestaat uit drie beelden en heet *Absorbed by Light* ('opgeslokt door licht'). (Kunstwerk uit 2018.)

Opdrachten

1 Gebruik bron 1. Vul telkens de zinnen aan.

STAP 1 Lezen

Een kunstwerk heeft vaak een bijschrift of een toelichting. Daarin staat allerlei informatie. Wat kom je daaruit te weten?

Wie? Het kunstwerk is gemaakt door .....

.....

Wanneer? Het kunstwerk is gemaakt in .....

.....

Wat? De naam van het kunstwerk is .....

.....

STAP 2 Kijken

Bekijk het kunstwerk. Je hoeft niet meteen te begrijpen wat alles betekent. Begin met te omschrijven wat je ziet. Is het kunstwerk een beeld, foto, schilderij of nog iets anders? Wat zie je?

Het kunstwerk is een .....

Ik zie .....

.....

STAP 3 Koppelen

Vaak wil de kunstenaar een boodschap geven over de samenleving. Probeer te ontdekken over welk onderdeel van de samenleving het kunstwerk gaat.

Welk begrip uit de leertekst past goed bij het kunstwerk?

- ◯ A Individualisering.
- ◯ B Integratie.
- ◯ C Massacultuur.
- ◯ D Wederopbouw.

STAP 4 De betekenis

Een kunstwerk kan voor verschillende mensen een verschillende betekenis hebben. Probeer bijvoorbeeld te ontdekken waarom een kunstenaar dit kunstwerk maakte of waarom mensen het wel of juist niet wilden kopen.

Veel mensen denken dat Warhol met dit schilderij kritiek gaf op de samenleving. Wat was die kritiek?

.....

.....

.....

2 Gebruik bron 2.

STAP 1 Lezen

Wie? Het kunstwerk is gemaakt door .....

Wanneer? Het kunstwerk is gemaakt in .....

Wat? De naam van het kunstwerk is .....

.....

STAP 2 Kijken

Het kunstwerk is een .....

Ik zie .....

.....

STAP 3 Koppelen

Welke begrip uit de leertekst past goed bij het kunstwerk?

- ◯ A Amerikanisering.
- ◯ B Informatiemaatschappij.
- ◯ C Jeugdcultuur.
- ◯ D Rolpatronen.

STAP 4 De betekenis

Met dit kunstwerk geeft de kunstenaar kritiek op de samenleving. Wat is die kritiek?

.....

.....

.....

3 Welk kunstwerk spreekt jou het meest aan? Leg je antwoord uit.

.....

.....

.....

.....

.....

§7 Examenopdrachten

EXAMENTRAINER

Bron 1 Een groep jongeren op de Dam in Amsterdam in de jaren 1970.

Bron 2 Een affiche uit 1978 dat mensen eraan herinnert dat de socialistische vakbond NVV en de katholieke vakbond NKV samen zijn gegaan in de FNV (Federatie Nederlandse Vakverenigingen).

Bron 3 De kunstenaar Ashley Bickerton maakte in 1988 dit 'zelfportret'. Het is een verzameling logo's van verschillende bedrijven.

Deze trainer bestaat uit 11 vragen over de basisparagrafen en 2 vragen over de verrijkingsparagraaf. Hiervoor kun je maximaal 24 punten halen, waarvan 5 punten voor de verrijking. Vóór elk vraagnummer staat hoeveel punten een goed antwoord oplevert.

2p **1** Hieronder staan vijf gebeurtenissen.

1 De handelingsonbekwaamheid van de vrouw wordt afgeschaft.
2 De Nederlandse samenleving raakt verzuild.
3 Een huwelijk tussen twee mensen van hetzelfde geslacht wordt mogelijk.
4 Na de oorlog ontstaat een babyboom.
5 Nederland krijgt zijn eerste internetaansluiting.

➔ Zet de gebeurtenissen in de juiste volgorde, van vroeger naar later.

Doe het zo:

Eerst ..., daarna ..., vervolgens ..., dan ... en ten slotte ... (vul nummers in).

2p **2** De Nederlandse koninklijke familie is altijd protestants geweest. In 1964 trouwde prinses Irene met de katholieke Carlos Hugo in een kerk in Rome.

➔ Leg uit dat deze gebeurtenis niet paste bij de normen van de verzuiling.

Gebruik bron 1.

1p **3** ➔ Welke jeugdcultuur herken je in deze bron? Leg je antwoord uit.

Gebruik bron 2.

1p **4** ➔ Welke begrip past bij de bron?

◯ A Individualisering.
◯ B Ontzuiling.
◯ C Secularisatie.
◯ D Sociale controle.

3p **5** Hieronder staan vier meningen.

1 De kerk hoort zich niet met persoonlijke kwesties te bemoeien.
2 Het bezitten van luxeproducten is belangrijk, net als in Amerika.
3 Het is beter om niet meer over de oorlog te praten.
4 Het is belangrijk om hard te werken en zuinig te leven.

➔ Geef voor elke mening aan of deze wel of niet past bij de mentaliteit van de wederopbouw.

Doe het zo:

Mening 1 past *wel* / *niet* (maak een keuze).
(enzovoort tot en met mening 4)

Gebruik bron 3.

1p **6** Hieronder staan vier opvattingen.

1 De consumptiemaatschappij heeft het leven beter gemaakt.
2 De consumptiemaatschappij is helemaal niet belangrijk.
3 Mensen begrijpen niet wat de consumptiemaatschappij precies is.
4 Mensen worden te veel beïnvloed door de consumptiemaatschappij.

➔ Welke opvatting over de consumptiemaatschappij wil de kunstenaar duidelijk maken?
Leg uit hoe je dit ziet.

Doe het zo:

Bij het kunstwerk past opvatting nummer ... (vul nummer in), omdat ... (geef een toelichting).

2p **7** Iemand beweert: 'De informatiemaatschappij heeft gezorgd voor een massacultuur.'

➔ Geef een argument vóór en een argument tegen de bewering.

Bron 4 In de jaren 1960 waren crèches in Nederland vaak overvol. Provo bedacht hiervoor het Witte Kinderenplan, waarbij moeders om beurten op elkaars kinderen moesten passen. Een Nederlandse krant schrijft hierover het volgende.

Het 'Witte Kinderenplan' wil de ouders zelf op hun kinderen laten passen. Dat wil zeggen dat elke moeder (eventueel vader) eenmaal per week oppasdienst heeft. [...] Minneke, met zelf een dochtertje van tweeëneenhalf jaar, zegt: 'Nuttig is vooral dat je met andere moeders van die club kunt praten over problemen in de opvoeding. Ik heb er zeker al veel van geleerd.'

Bron 5 Een affiche van de regering uit 1980.

Bron 6 Protesten bij een standbeeld van een 17e-eeuwse bestuurder van de VOC. De VOC was een Nederlands handelsbedrijf dat ook veel oorlog voerde en gebied veroverde, vooral in het huidige Indonesië. Daarbij kwamen duizenden mensen om. Sommige Nederlanders willen daarom deze monumenten weghalen. Andere vinden ze een belangrijk onderdeel van de geschiedenis. (Foto's uit 2020.)

Gebruik bron 4.

2p **8** ➔ Leg uit dat het Witte Kinderenplan past bij Provo.
➔ Leg ook uit dat deze bron past bij het begrip ‘rollenpatroon’.

Gebruik bron 5.

1p **9** Hieronder staan vier waarden.

A Eerlijkheid
B Gelijkheid
C Veiligheid
D Vriendschap

Hieronder staan vier normen.

1 Meisjes moeten een vaste taak binnen het gezin hebben.
2 Meisjes moeten harder werken om hun achterstand op jongens in te halen.
3 Meisjes moeten ook na het huwelijk blijven werken.
4 Meisjes moeten vooroordelen negeren als ze hun opleiding kiezen.

➔ Vul in welke waarde en welke norm passen bij de poster (bron 5).

Doe het zo:

Bij de poster past waarde … (vul letter in) en norm … (vul nummer in).

Gebruik nogmaals bron 5.

2p **10** ➔ Leg uit dat de bron een gevolg toont van de tweede feministische golf.

2p **11** Vanaf de jaren 1960 konden mensen in Nederland steeds meer hun eigen keuzes maken voor hun manier van leven.

➔ Noem twee wijzigingen in de Nederlandse wet die hiervoor zorgden.

Verrijking

Gebruik bron 6.

2p **12** Het ontstaan van een multiculturele samenleving had verschillende gevolgen voor de Nederlandse maatschappij.

➔ Noem twee gevolgen die je terugziet in de bronnen.

3p **13** Hieronder staan vier uitspraken over integratie in Nederland.

1 De regering kreeg meer aandacht voor integratie in de jaren 1980, deels vanwege de economische crisis.
2 Gastarbeiders en Molukkers konden moeilijk integreren omdat zij in aparte wijken of kampen woonden.
3 Integratie betekent dat een groep migranten zich helemaal aanpast aan de nieuwe samenleving.
4 Na 2000 ontstond een discussie over de Nederlandse identiteit en daardoor gingen mensen positiever denken over integratie.

➔ Geef voor elke uitspraak aan of deze juist of onjuist is.

Doe het zo:

Uitspraak 1 is *juist* / *onjuist* (maak een keuze).
(enzovoort tot en met uitspraak 4)

§8 Keuzeopdrachten

PLUSSTOF

Online vind je drie keuzeopdrachten. Sommige opdrachten herhalen de stof uit dit hoofdstuk nog eens. Andere opdrachten dagen uit: je gaat je verdiepen in één onderwerp en presenteert de resultaten van je onderzoek.

Een tegen honderd

Speel met je klas de quiz ‘Een tegen honderd’ en ontdek wie het meeste weet over de cultuur en mentaliteit van Nederland na 1945.

- 30 minuten
- spel
- de hele klas

Maak een podcast

Je gaat een podcast maken waarin je je (groot)ouders of een ander persoon interviewt. Je interview kan gaan over muziek, uitgaan en regels daarover in de jaren 1950, 1960, 1970 of 1980, of over eetgewoonten en het vieren van feestdagen in de jaren 1950, 1960, 1970 of 1980. Hoe heeft degene die je interviewt deze tijd beleefd?

- 90 minuten
- creatief
- 2 personen

Schrijf een speech

Je gaat een speech van 2 minuten schrijven waarin je opkomt voor de rechten van vrouwen of jongeren in de jaren 1950 en 1960. Verplaats je in de waarden en normen en in de opvattingen van mensen in het verleden.

- 45 minuten
- inleven
- alleen

Ga naar de *Keuzeopdrachten*.

Aantekeningen

Afsluiting

Samenvatten

§1 Eigen keuzes maken

Verzuiling, vier zuilen:
- .....
- .....
- .....

→ Mentaliteit:
- .....
- .....

→ Verzuilde organisaties, zoals:
.....
.....

→ Werden vaak verboden tijdens
.....
.....

Vanaf eind jaren ..... ontstaan jeugdculturen:
- .....
- .....
- .....

→ Zij vinden de kerk:
.....
.....

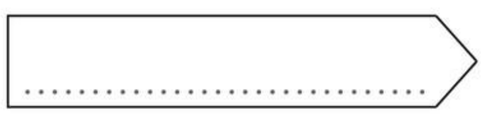

→ .....: jongeren gaan minder naar de kerk → Ontzuiling vanaf jaren 1960.
Mentaliteit:
- .....
- .....
- .....

§2 Over de grenzen kijken

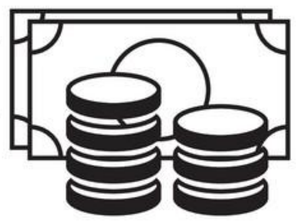
1940-1945
Tweede Wereldoorlog in Nederland →

Na 1945, wederopbouw.
Mentaliteit:
- .....
- .....
- .....

← Jaren 1960
Welvaart stijgt, dus ontstaan van:
- .....
- .....
- .....

← Jaren 1980
Opkomst van internet versterkt de:
- .....
- .....

§3 Gelijke rechten en nieuwe rollen

Het vaste rollenpatroon in de jaren 1950 is:

- .....
- .....

→ Regels en wetten ondersteunen dat rollenpatroon, bijvoorbeeld:

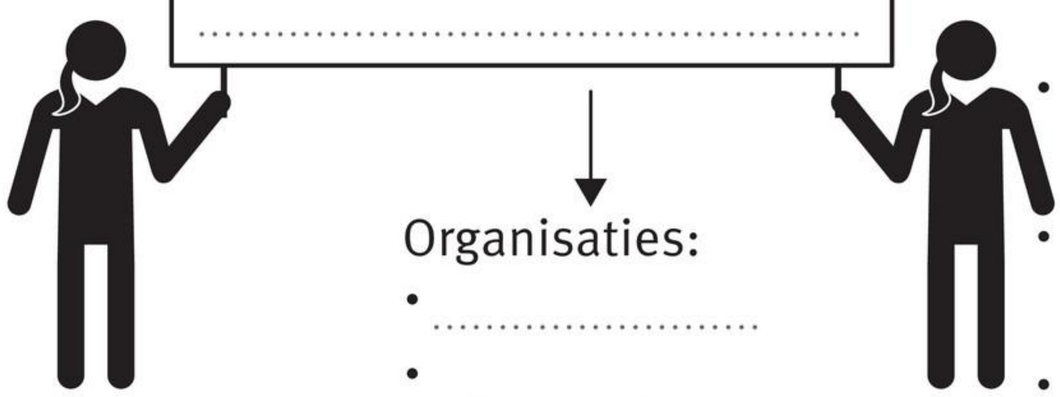

- .....
- .....
- .....
- .....

Vanaf jaren 1960
Tweede feministische golf

Feministen eisen:

.....
.....
.....
.....

Organisaties:

- .....
- .....

→ Feministen bereiken veranderingen zoals:

- .....
- .....
- .....
- .....
- .....
- .....

→ Persoonlijke vrijheid van mensen wordt groter, ook doordat wetten veranderen:

- .....
- .....
- .....
- .....
- .....
- .....

§4 Een multiculturele samenleving (verrijking)

Migratie na 1945
Verschillende groepen:

- .....
- .....
- .....
- .....
- .....
- .....

Hierdoor wordt Nederland een

.....
.....

↓ Integratie betekent dat

.....
.....
.....

In de 19e eeuw ontstaan ..... en het idee van een ‘Nederlandse identiteit’

→ Tot de jaren 1980:

.....
.....

Vanaf de jaren 1980:

.....
.....

Vanaf 2000 zorgen over identiteit vanwege:

.....
.....

Overzicht van de stof

Controleer jezelf

§1 Basis

- Ik kan uitleggen dat de Nederlandse samenleving tot in de jaren 1950 verzuild was.
- Ik kan drie jeugdculturen omschrijven die ontstonden in de jaren 1950 en 1960.
- Ik kan beschrijven hoe in de Nederlandse samenleving het individu meer centraal kwam te staan.

§2 Basis

- Ik kan omschrijven welke mentaliteit past bij de periode van de wederopbouw.
- Ik kan oorzaken en gevolgen noemen van het ontstaan van een consumptiemaatschappij.
- Ik kan beschrijven hoe in Nederland een informatiemaatschappij ontstond en welke gevolgen dit had.

§3 Basis

- Ik kan beschrijven hoe Nederlanders vanaf de jaren 1950 anders gingen denken over de rollen binnen het gezin.
- Ik kan beschrijven voor welke rechten vrouwen streden tijdens de tweede feministische golf.
- Ik kan met behulp van voorbeelden uitleggen dat Nederlanders vanaf de jaren 1960 meer mogelijkheden kregen om zelf te bepalen hoe ze wilden leven.

§4 Verrijking

- Ik kan verschillende groepen migranten omschrijven die van Nederland een multiculturele samenleving maakten.
- Ik kan beschrijven hoe in Nederland het denken over integratie is veranderd.
- Ik kan uitleggen waarom er discussie is over 'de Nederlandse identiteit'.

§5 Historisch denken

- Ik kan mijn mening geven over mensen uit het verleden en daarbij rekening houden met hun waarden en normen, hun opvattingen en hun kennis.
- Ik kan ideeën van mensen uit het verleden vergelijken met die van hun tijdgenoten en van mijzelf.
- Ik kan mijn mening met argumenten onderbouwen.

Jaartallen

Basis

1945-1950	Wederopbouw
1949	Nederland erkent onafhankelijkheid Indonesië
1957	Afschaffing handelingsonbekwaamheid vrouw
1968	Oprichting Man-Vrouw-Maatschappij
1983	Nieuwe grondrechten in de grondwet opgenomen
1991	Invoering world wide web
2001	Openstelling huwelijk voor mensen van gelijk geslacht

Verrijking

1975	Suriname onafhankelijk

Begrippen

Basis

amerikanisering
De beïnvloeding van een cultuur door de Amerikaanse (massa)cultuur.

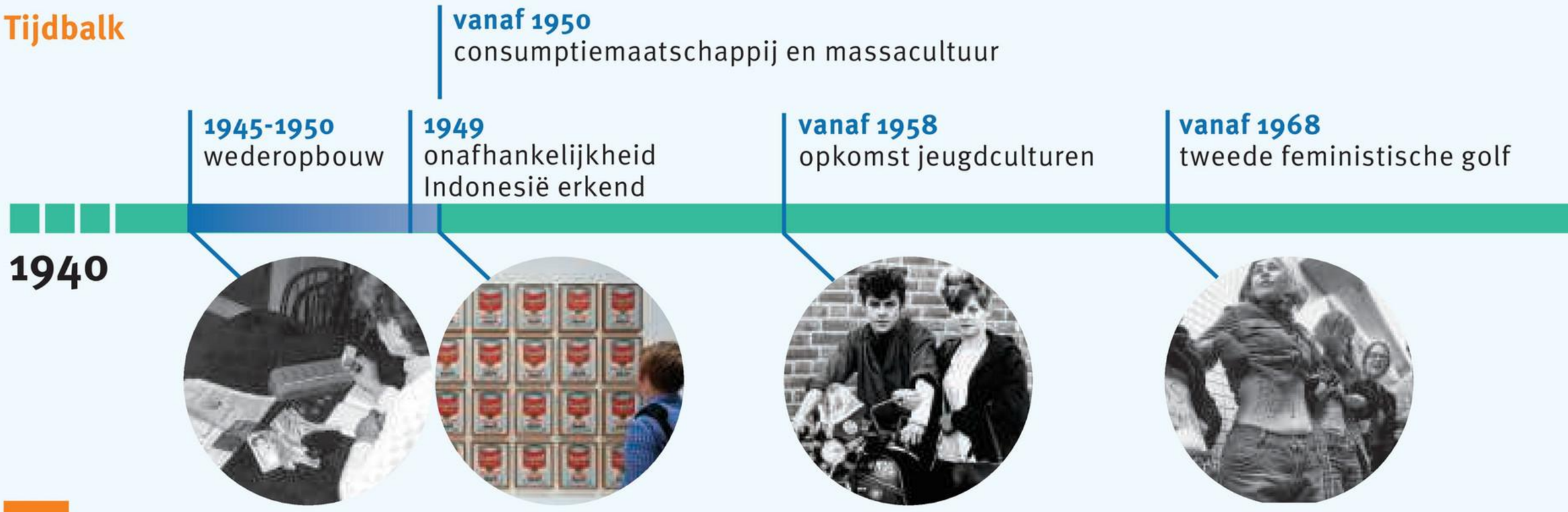
babyboom
Het hoge aantal geboorten tussen 1945 en 1955.

consumptiemaatschappij
Een maatschappij waarin veel mensen luxeproducten kunnen kopen.

discriminatie
Het ongelijk behandelen van mensen in dezelfde situatie, bijvoorbeeld vanwege hun huidskleur of geslacht.

feminisme
De beweging die opkomt voor gelijke rechten voor de vrouw.

Tijdbalk

gezinspolitiek
Beleid dat (belasting)voordelen gaf aan gezinnen waarin één persoon (meestal de vader) een inkomen had.

globalisering
Mensen over de hele wereld hebben steeds meer met elkaar te maken.

handelingsonbekwaam
Niet in staat om zelfstandig belangrijke beslissingen te nemen. Getrouwde vrouwen werden tot 1957 gezien als handelingsonbekwaam.

individualisering
Niet de groep waar iemand bij hoort, maar het individu (de persoon zelf) bepaalt steeds meer wat goed voor hem is.

informatiemaatschappij
Een samenleving waarin het maken, verspreiden, verkrijgen en gebruik van informatie heel belangrijk is in de politiek, economie en cultuur.

jeugdcultuur
De eigen stijl en mentaliteit van een groep jongeren.

massacultuur
Een cultuur waarin mensen allemaal (ongeveer) dezelfde producten kopen.

mentaliteit
De houding en denkwijze van een groep mensen in de samenleving.

ontzuiling
De invloed van de zuilen neemt af.

rollenpatroon
Een vaste verdeling van de taken tussen man en vrouw.

secularisatie
Steeds minder mensen zijn gelovig en gaan naar de kerk.

sociale controle
Mensen houden elkaars gedrag in de gaten en spreken elkaar erop aan, waardoor iedereen zich op ongeveer dezelfde manier gedraagt.

tweede feministische golf
Feministen voerden actie in de jaren 1960 en 1970 om bestaande rollenpatronen te doorbreken en om te zorgen voor meer rechten voor vrouwen.

verzuiling
Een verdeling van de samenleving in groepen ('zuilen') met een eigen politieke of godsdienstige overtuiging.

wederopbouw
Het herstel van de schade die de Tweede Wereldoorlog had veroorzaakt.

Verrijking

gastarbeiders
Arbeidsmigranten die in de jaren 1950 en 1960 door Nederlandse bedrijven uit het buitenland werden gehaald om ongeschoold werk te doen.

integratie
Een groep migranten wordt onderdeel van de samenleving doordat Nederlanders en migranten zich aan elkaar aanpassen.

migrant
Iemand die naar een ander land verhuist.

multiculturele samenleving
Een samenleving waarin groepen mensen met verschillende culturen samenleven.

nationalisme
Een gevoel van trots op het eigen volk, de eigen geschiedenis en de eigen cultuur.

Historisch denken

normen
Leefregels van een samenleving, die gebaseerd zijn op de waarden.

opvatting
Een mening of idee.

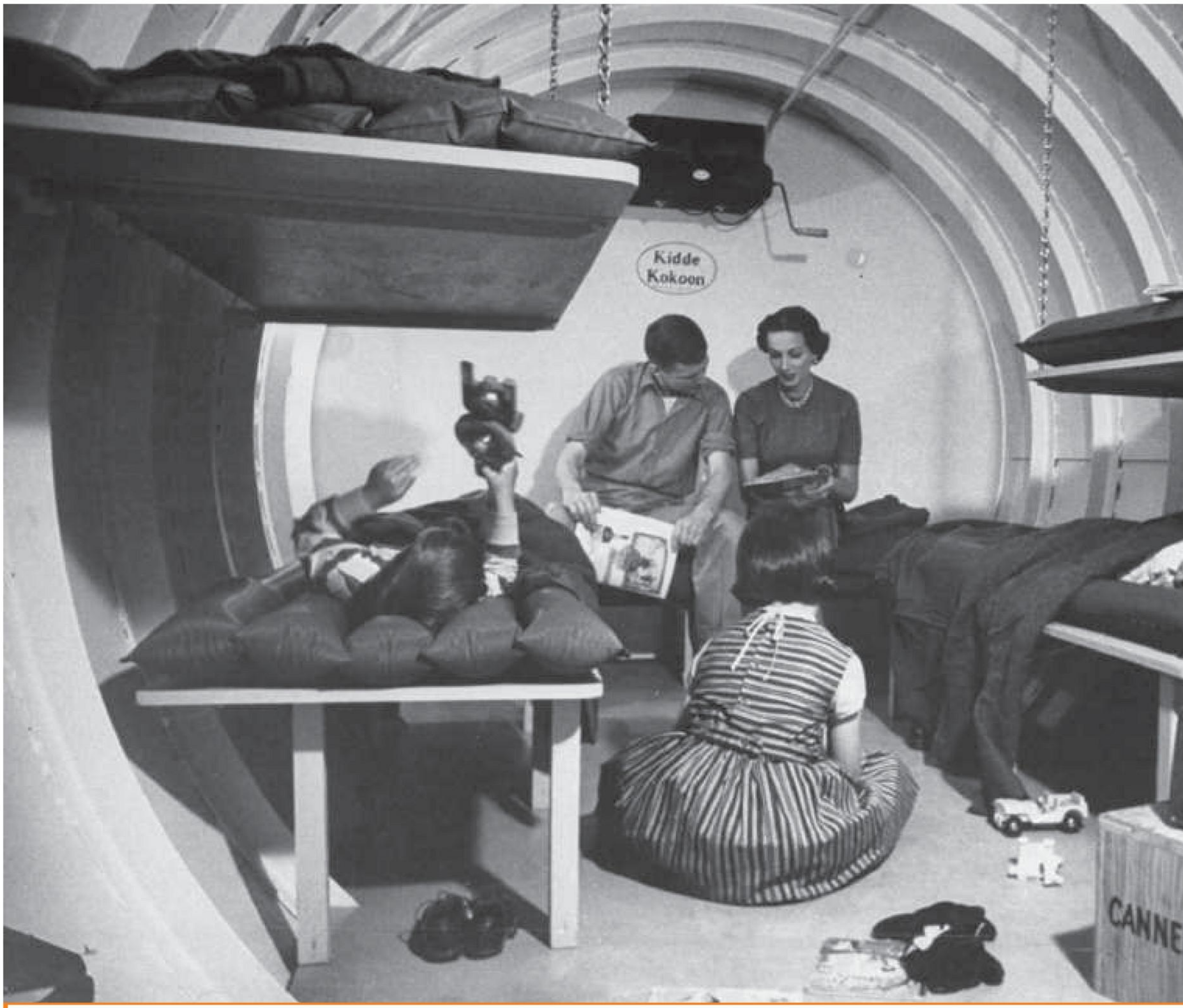
waarden
Zaken die mensen belangrijk vinden in hun leven.

Ga naar de *Flitskaarten*, de *Test jezelf* en de *oefentoets*.

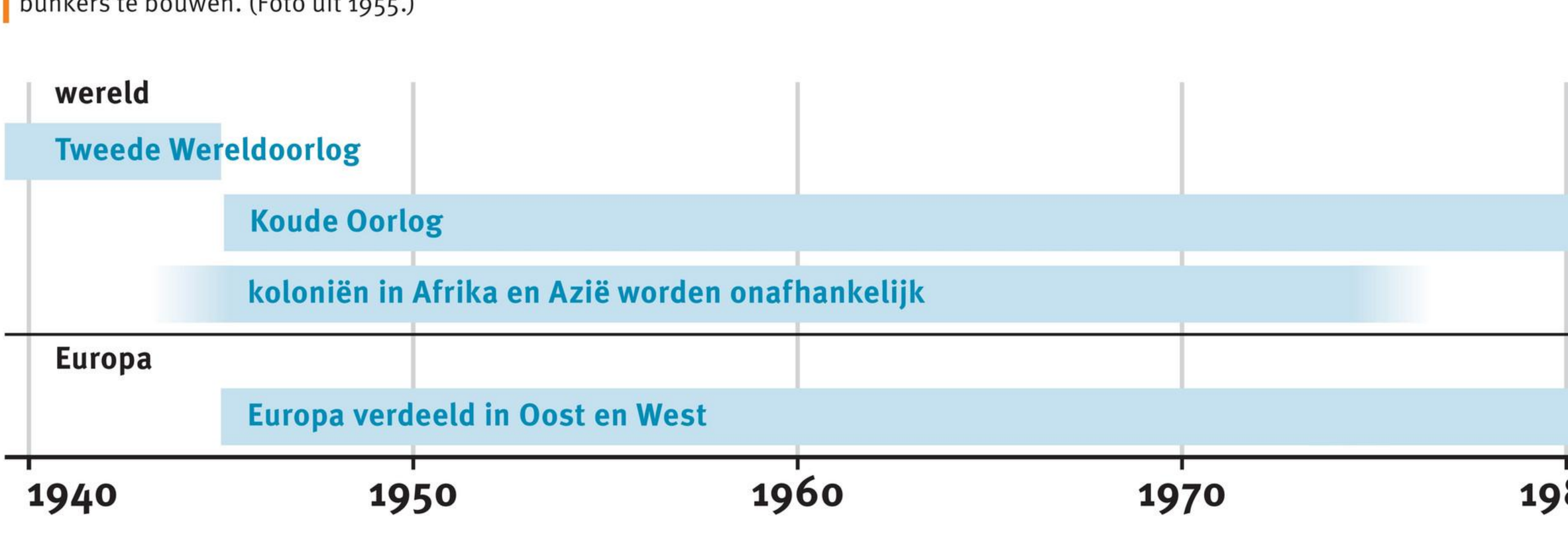

5 De Koude Oorlog

Oriëntatie

Bron 1 Een Amerikaans gezin zit in een stalen, ondergrondse bunker in de achtertuin. De bunker moest bescherming bieden bij een aanval met een atoombom. In de jaren 1950 en 1960 moedigde de Amerikaanse regering haar burgers aan om zulke bunkers te bouwen. (Foto uit 1955.)

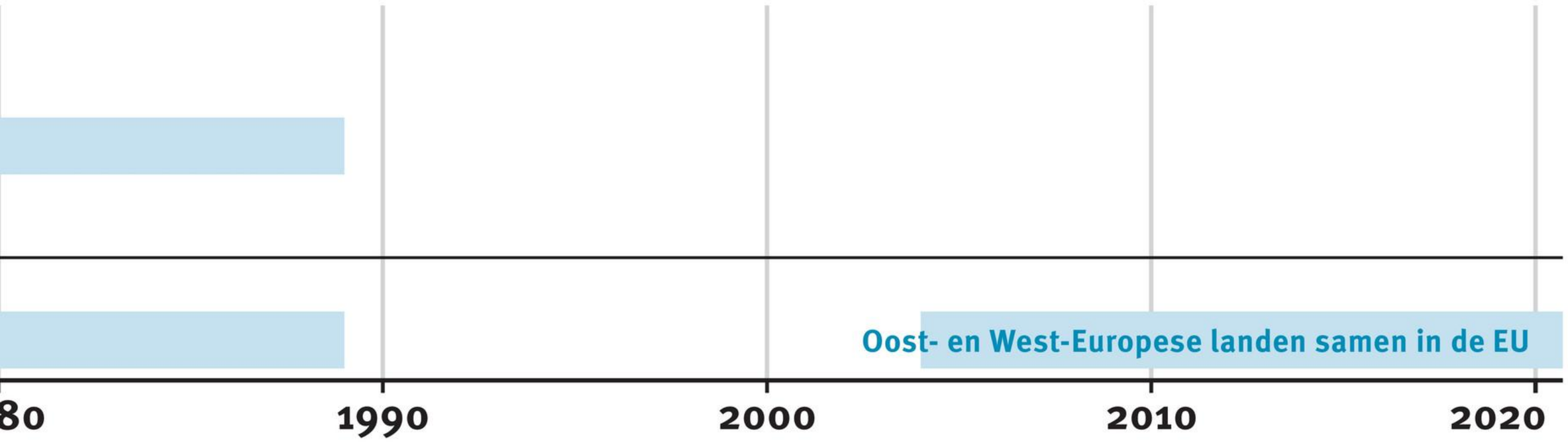

In de jaren 1940 ontwikkelden de Verenigde Staten én de Sovjet-Unie allebei eigen atoombommen. Dit waren sterke bommen waarmee in één klap hele steden weggevaagd konden worden. De Verenigde Staten en de Sovjet-Unie zagen elkaar als vijanden. Mensen waren daarom bang dat deze landen in oorlog zouden raken en dan atoombommen zouden gebruiken. Zij wilden zich goed voorbereiden op zo'n atoomoorlog. Daarom bouwden ze ondergrondse bunkers waar ze zouden kunnen schuilen. Uiteindelijk werden de atoombommen tijdens de Koude Oorlog nooit echt gebruikt.

De vraag van dit hoofdstuk is:

Wat was de Koude Oorlog en wat waren de gevolgen van de Koude Oorlog voor de wereld?

Opdrachten

1 Gebruik bron 1 en de tekst in de oriëntatie.

a Welke twee landen stonden tijdens de Koude Oorlog tegenover elkaar?

b Beschrijf wat deze foto te maken heeft met de Koude Oorlog.

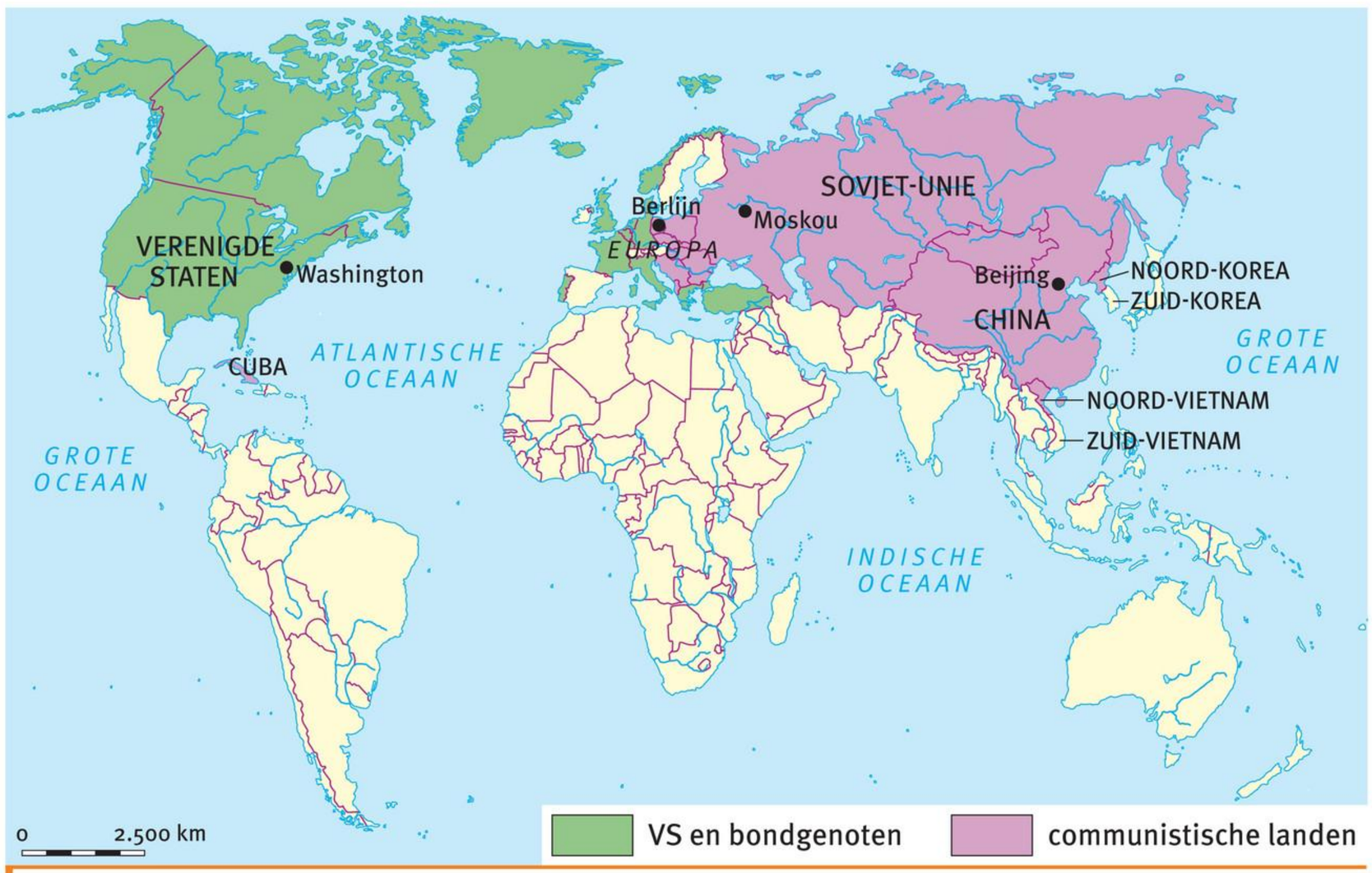
c Zouden zulke bunkers ook in de Sovjet-Unie hebben gestaan? Leg je antwoord uit.

d Landen overal ter wereld proberen steeds weer nieuwe wapens te ontwikkelen. De atoombom is een voorbeeld van zo'n nieuw wapen. Bedenk een ander 'nieuw' wapen dat nog niet lang bestaat.

e Waarom proberen landen steeds weer nieuwe wapens te ontwikkelen?

2 **a** (t) Was er tussen de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten sprake van vertrouwen of wantrouwen? Leg je antwoord uit.

b (t) Was er tussen de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten sprake van een gewapend conflict of vooral van dreiging? Leg je antwoord uit.

Bron 2 De wereld in 1960. Tijdens de Koude Oorlog was een groot deel van de wereld in twee kampen verdeeld. De Sovjet-Unie (SU) en de Verenigde Staten (VS) probeerden allebei om zoveel mogelijk andere landen aan hun kant te krijgen.

3 Gebruik de tijdbalk.

a Maak de zinnen kloppend.

De Koude Oorlog begon in het jaar .....

Dat was direct na afloop van .....

.....

b In welk jaar eindigde de Koude Oorlog?

.....

c Betekent dit dat er nu geen atoomoorlog meer kan uitbreken?

.....

.....

.....

Bron 3 Een demonstratie in Nederland in 2020, tegen het plaatsen van nieuwe atoomwapens (kernwapens) in Europa door de VS. Met maskers spelen de demonstranten dat premier Rutte en bondskanselier Merkel (van Duitsland) de kernwapens teruggeven aan president Trump van de Verenigde Staten.

4 Gebruik bron 2.

a Was Nederland in 1960 communistisch of een bondgenoot van de VS?

.....

.....

b Wat valt op aan de kleur en ligging van Cuba?

.....

.....

.....

.....

c Op de kaart staat een aantal landen. Welk van deze landen bestaat niet meer?

- ◯ A China.
- ◯ B Noord-Korea.
- ◯ C Sovjet-Unie.
- ◯ D Verenigde Staten.

5 Gebruik bron 1 en 3.

a Welke overeenkomst tussen het jaar 1955 en het jaar 2020 laten deze twee bronnen zien?

.....

.....

.....

b Bedenk waarom de Verenigde Staten in 2020 kernwapens wilden plaatsen in Nederland.

.....

.....

.....

.....

c Vind jij het belangrijk dat Nederland op militair gebied samenwerkt met de Verenigde Staten?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Ga naar de *Ontdekkingsplaat*.

§1 De Koude Oorlog begint

BASIS

Tijdens de Tweede Wereldoorlog vochten de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie samen tegen Duitsland. Toch vertrouwden ze elkaar niet. Na afloop van de oorlog kwamen de Amerikanen en de Russen zelfs tegenover elkaar te staan. Zo ontstond de Koude Oorlog.

A Twee systemen

Leerdoel
- Je kunt verschillen noemen tussen de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten, op politiek-bestuurlijk en economisch gebied.

De Verenigde Staten en de Sovjet-Unie waren heel verschillend op politiek gebied en op economisch gebied. Beide landen vonden hun manier van besturen en leven het beste.

Democratie en kapitalisme

De Verenigde Staten (VS) waren in 1945 een democratie. Burgers kozen bij verkiezingen hun bestuurders en hadden daarbij de keuze uit verschillende partijen. Burgers hadden ook grondrechten, zoals het recht op vrijheid van meningsuiting. Deze rechten waren vastgelegd in de grondwet.
In de Verenigde Staten was ook sprake van **kapitalisme**. Dat is een economisch systeem waarbij ondernemers winst willen maken, zonder last te hebben van wetten en regels. Er waren in de Verenigde Staten bijvoorbeeld weinig regels over de prijzen van producten, de arbeidsomstandigheden of de lonen.

Bron 1 De Russische hoofdstad Moskou in de jaren 1950. Tegen het gebouw hangen de portretten van belangrijke communistische leiders (Stalin rechts).

Het kapitalisme had ook invloed op het denken van mensen. Rijk worden was voor veel Amerikanen een doel. Ook kochten zij graag de nieuwste luxeproducten. Maar lang niet iedereen werd rijk. Een kleine groep ondernemers profiteerde het meest.

Communisme

De leiders van de Sovjet-Unie (SU) volgden het **communisme**. Communisten willen een samenleving waarin gelijkheid in macht en rijkdom is. In de praktijk kwam daar weinig van terecht.
Om te beginnen was de Sovjet-Unie geen democratie. Er waren wel verkiezingen, maar burgers konden maar op één partij stemmen, de Communistische Partij.
De leiders van de partij beslisten wat er in het hele land gebeurde. De macht lag dus bij een heel kleine groep mensen. Burgers hadden ook weinig rechten. Ze hadden bijvoorbeeld geen vrijheid van meningsuiting: als je kritiek had op de regering, werd je gearresteerd.
De Communistische Partij bepaalde ook alles in de economie van de Sovjet-Unie. Grond, grondstoffen en fabrieken waren eigendom van de staat. De Communistische Partij besloot wat en hoeveel er geproduceerd werd. Veel voorzieningen, zoals onderwijs en gezondheidszorg, waren gratis.
De economie van de Sovjet-Unie groeide wel, maar niet zo hard. Op echte luxeproducten, zoals een auto, moesten mensen jarenlang wachten.

Bron 2 De Amerikaanse stad New York in de jaren 1950. De straat is vol auto's en winkelende mensen. Tegen de gebouwen hangen reclames van verschillende merken.

Verwerking

1 **a** Maak de zinnen kloppend.

- De SU was *communistisch* / *kapitalistisch*. Er was *wel een* / *geen* democratie. Aan verkiezingen *deed één politieke partij* / *deden meerdere politieke partijen* mee.
- De VS waren *communistisch* / *kapitalistisch*. Er was *wel een* / *geen* democratie. Aan verkiezingen *deed één politieke partij* / *deden meerdere politieke partijen* mee.

b Passen de volgende zinnen bij het communisme of bij het kapitalisme?

	Communisme	Kapitalisme
De staat bepaalt wat er geproduceerd wordt.		
De staat moet zorgen voor gelijkheid.		
Er moet veel economische vrijheid zijn.		
Iedereen moet evenveel geld hebben.		
Ondernemers bepalen wat ze produceren.		
Rijk worden is een belangrijk doel.		

c (t) In de SU bestonden veel afspraken over arbeidsomstandigheden, in de VS weinig. Bedenk een voorbeeld van een afspraak over arbeidsomstandigheden.

.....

.....

.....

Toepassing

2 (t) Stel, een journalist publiceert een artikel waarin ze bewijst dat de leider van haar land een misdaad heeft begaan. In de SU werd hier anders op gereageerd dan in de VS.
Wat zou in elk land het gevolg zijn? *Doe het zo:*

- In de SU zou het gevolg zijn dat .....

.....

- In de VS zou het gevolg zijn dat .....

.....

3 Gebruik bron 1 en 2.

a Geef een reden waarom bron 1 past bij een communistische samenleving.

.....

.....

.....

.....

.....

b Geef een reden waarom bron 2 past bij een kapitalistische samenleving.

.....

.....

.....

.....

4 Gebruik bron 3.

a Wat vindt Stalin van kapitalistische landen?

- ◯ A Hij vindt ze bedreigend.
- ◯ B Hij vindt ze betrouwbaar.
- ◯ C Hij vindt ze leerzaam.
- ◯ D Hij vindt ze onbelangrijk.

b Leg je antwoord bij vraag a uit.

.....

.....

.....

.....

c Wat zou een fabriekseigenaar in een kapitalistisch land vinden van het communisme? Leg je antwoord uit.

.....

.....

.....

.....

Bron 3 Stalin, de leider van de Sovjet-Unie tussen 1924 en 1953, schrijft in 1938 een brief aan een vriend.

Het zou dom zijn om te ontkennen dat ons land omsingeld is door kapitalistische landen. En het zou dom zijn te denken dat onze vijanden nooit zullen proberen om de Sovjet-Unie aan te vallen. [...] Het zou ook dom zijn om te ontkennen dat, als de kapitalistische landen van ons winnen, zij hier het Sovjetsysteem zullen vernietigen en het kapitalisme zullen terugbrengen.

Samen tegen Hitler

Leerdoel

- Je kunt uitleggen hoe de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie bondgenoten werden tijdens de Tweede Wereldoorlog en welke afspraken zij in 1945 maakten.

De Sovjet-Unie en de Verenigde Staten raakten allebei betrokken bij de Tweede Wereldoorlog (1939-1945). Ondanks de verschillen tussen beide landen werkten ze samen om Duitsland te verslaan.

De Tweede Wereldoorlog

In 1941 viel Duitsland de Sovjet-Unie binnen. De Duitse legers veroverden enorm veel grondgebied, tot ze bij de Russische stad Stalingrad tot stilstand kwamen. Het lukte niet om die stad in te nemen. Ook op andere plekken aan het Russische front verloren de Duitsers. Vanaf 1943 heroverde de Sovjet-Unie steeds meer gebied. Het Russische leger rukte vanuit het oosten langzaam op naar de Duitse hoofdstad Berlijn.
De Verenigde Staten wilden eigenlijk niet aan de oorlog meedoen. Ze leverden wel wapens en andere voorraden, onder andere aan de Sovjet-Unie, maar vochten niet mee. Dat veranderde op 7 december 1941. De Amerikaanse marinebasis Pearl Harbor werd toen gebombardeerd door Japan, een bondgenoot van Duitsland. De Verenigde Staten sloten zich daarna aan bij de geallieerde landen. In 1944 begonnen de Verenigde Staten en andere landen een grote aanval in Frankrijk. Vanuit het westen rukten nu ook de Amerikanen op naar Duitsland.

Afspraken

Begin 1945 was het duidelijk dat de geallieerden de oorlog gingen winnen. In februari 1945 kwamen de Britse premier Churchill, de Amerikaanse president Roosevelt en de Russische leider Stalin bijeen in de plaats Jalta. Daar bespraken ze hoe het verder moest, als Duitsland verslagen was. Ze maakten drie belangrijke afspraken:

- In alle bevrijde Europese landen zouden democratische verkiezingen worden gehouden. Zo zou er een democratisch bestuur komen.
- Duitsland en Berlijn zouden worden opgedeeld in vier zones. De Verenigde Staten, de Sovjet-Unie, Groot-Brittannië en Frankrijk zouden elk een zone besturen. Belangrijke besluiten zouden de vier landen gezamenlijk nemen.
- Er zou een organisatie komen die moest zorgen voor vrede en veiligheid in de wereld. Dan zou er niet opnieuw een wereldoorlog komen. In 1945 werden daarom de **Verenigde Naties (VN)** opgericht, een internationale organisatie waarvan bijna alle landen lid zijn.

Eind april 1945 pleegde Hitler zelfmoord. Kort daarna gaf Duitsland zich over. In augustus 1945 gooiden de Verenigde Staten twee atoombommen op Japan, waarna het land zich overgaf. De Tweede Wereldoorlog was voorbij.

Bron 4 Amerikaanse en Russische soldaten vieren samen feest in Duitsland (mei 1945).

Verwerking

5 De Tweede Wereldoorlog begon in 1939.

a Vul de zinnen aan.

– De SU ging in ..... meevechten in de oorlog nadat .....

.....

– De VS gingen in ..... meevechten in de oorlog nadat .....

.....

b (t) Wie waren de geallieerden? Maak de zinnen kloppend.
De geallieerden waren een groep *landen* / *soldaten* die een bondgenootschap hadden *met* / *tegen* Duitsland.

c Noem drie voorbeelden van geallieerde landen.

.....

6 In februari 1945 spraken wereldleiders samen af wat er moest gebeuren na de Tweede Wereldoorlog.
Vat elke afspraak samen in één zin.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

7 Zet de volgende gebeurtenissen in de juiste volgorde, van vroeger naar later.

A De geallieerde leiders komen bijeen in Jalta.
B De SU en de VS gaan samenwerken.
C Hitler pleegt zelfmoord.
D Japan geeft zich over.

.....

Toepassing

8 Gebruik bron 4.

a Welk moment van de Tweede Wereldoorlog zie je hier?

◯ A De SU gaat meedoen aan de oorlog.
◯ B De VS mengen zich in de oorlog.
◯ C Duitsland is verslagen.
◯ D Het einde van de Tweede Wereldoorlog.

b Bedenk hoe inwoners van Berlijn zich over dit feest zouden voelen.

.....

.....

.....

.....

.....

9 Gebruik bron 5.

a Wanneer is deze bron gemaakt? Maak de zinnen kloppend.
De bron is *vóór* / *tijdens* / *na* de Tweede Wereldoorlog gemaakt. De generaal wist op dat moment *nog niet* / *al zeker* wat er na 1945 zou gebeuren.

b De generaal adviseert Roosevelt om samen te werken met de SU. Welke twee redenen geeft hij daarvoor?

.....

.....

.....

.....

c (t) Roosevelt twijfelde in 1945 of hij de Sovjet-Unie om hulp zou vragen om ook Japan te verslaan. Leg uit waarom hij twijfelde. *Doe het zo:*
– Aan de ene kant wilde hij wel hulp vragen, want

.....

.....

– Aan de andere kant twijfelde hij, want .....

.....

.....

Bron 5 Een Amerikaanse generaal geeft in 1943 advies aan Roosevelt, de president van de VS.

Zonder Rusland kunnen we Duitsland niet verslaan. [...] Daarom moet Rusland alle mogelijke hulp krijgen en moeten we zorgen dat er een goede vriendschap ontstaat. Zonder twijfel zal Rusland het machtigst zijn in Europa nadat Duitsland verslagen is, dus is het nog belangrijker om vriendelijke relaties met Rusland te hebben.

Leerdoel

- Je kunt beschrijven hoe Europa verdeeld raakte in twee machtsblokken.

Na 1945 liepen de spanningen tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie snel op. Europa raakte daardoor verdeeld in een Oostblok en een Westblok.

Het Oostblok

De Sovjet-Unie had Oost-Europa bevrijd van de Duitsers. In Jalta was afgesproken dat ook daar vrije verkiezingen zouden komen, maar dat gebeurde niet. De Sovjet-Unie bracht overal in Oost-Europa communistische regeringen aan de macht. De Russen wilden zo een buffer van bevriende landen rond de Sovjet-Unie vormen, om zich te beschermen tegen nieuwe aanvallen vanuit het westen. Zo ontstond het Oostblok, een naam voor de Sovjet-Unie en de Oost-Europese landen onder Russische invloed.

Het Westblok

West-Europa was bevrijd door de westerse geallieerden. De Verenigde Staten zagen hoe de Sovjet-Unie haar macht in Oost-Europa uitbreidde. Dat vonden ze een bedreiging. Om te voorkomen dat nog meer landen communistisch werden, besloten ze landen economisch en militair te steunen. De Amerikaanse politiek die moest voorkomen dat het communisme zich verder verspreidde, heet de **containmentpolitiek**.
De militaire steun betekende dat de Verenigde Staten een deel van hun leger in West-Europa hielden. Om de economie in Europa te herstellen gaf de Amerikaanse regering vanaf 1947 economische steun aan landen in Europa via het **Marshallplan**. In West-Europa groeide de welvaart door de Amerikaanse hulp snel. Dat was ook gunstig voor Amerikaanse bedrijven, want die konden dan weer goederen aan Europa verkopen. De kapitalistische West-Europese landen werden ook wel het Westblok genoemd.

Duitsland

In Jalta was ook afgesproken dat Duitsland en Berlijn in vier bezettingszones werden verdeeld. Maar de Sovjet-Unie werd het niet eens met de Verenigde Staten, Groot-Brittannië en Frankrijk over wat voor bestuur en wat voor economie Duitsland moest krijgen. Als gevolg daarvan gingen de landen in hun eigen zone steeds meer hun eigen gang. De Russen vonden dat Duitsland de Russische oorlogsschade moest vergoeden. Daarom haalden ze veel machines en goederen uit hun deel van Duitsland. De westerse zones van Duitsland kregen juist Marshallhulp, waardoor de economie er snel herstelde.

Een grens

In korte tijd raakte heel Europa in tweeën verdeeld. Tussen het Oostblok en het Westblok ontstond een zwaarbewaakte grens. Na verloop van tijd werden overal hekken geplaatst en patrouilleerden er soldaten. Deze grens noemen we het **IJzeren Gordijn**.

Bron 6 Duitsland van 1945 tot 1949.

Bron 7 West-Duitsland wordt opgebouwd na de oorlog.

Verwerking

10 **a** (t) De SU wilde een buffer van communistische landen. Omschrijf in je eigen woorden wat hier wordt bedoeld met het woord 'buffer'.

.....

.....

.....

b De VS wilden Europese landen economisch steunen. In de leertekst staan daarvoor twee redenen. Onderstreep deze redenen.

c (t) Leg uit dat het Marshallplan goed paste bij de containmentpolitiek. *Doe het zo:*

– Het Marshallplan hield in dat .....

.....

.....

.....

– Dat past bij de containmentpolitiek, want die politiek hield in dat .....

.....

.....

.....

11 Gebruik bron 6.

a Welke zones van Duitsland hoorden bij het Westblok?

.....

b Welke zone van Duitsland hoorde bij het Oostblok?

.....

c In welke zone lag Berlijn?

.....

d Door wie werd Berlijn bestuurd?

.....

.....

e Maak de zin kloppend.

Het IJzeren Gordijn liep dwars door *Berlijn* / *Duitsland*.

Toepassing

12 (t) Stalin verbood de landen in het Oostblok om hulp aan te nemen van de VS. Dat is vreemd, maar ook wel begrijpelijk. Leg dit uit. *Doe het zo:*

Het is vreemd, want .....

.....

.....

.....

Het is ook begrijpelijk, want .....

.....

.....

.....

13 In 1945 bevrijdde het Russische leger Polen. De Poolse communisten, die goede contacten hadden in de SU, kwamen aan de macht. In 1947 won de communistische partij de verkiezingen in Polen. Met steun van de SU had de communistische partij stembiljetten vervalst en leden van andere partijen bedreigd.

a (t) Leg uit dat Stalin met deze werkwijze een belofte verbrak die hij in Jalta deed. *Doe het zo:*

– Stalin had beloofd dat .....

.....

.....

– Dat hij die belofte brak, werd duidelijk toen .....

.....

.....

b (t) Waarom verbrak Stalin deze belofte? *Doe het zo:*

– Stalin wilde graag dat .....

.....

.....

– Dat lukte hem op deze manier, want .....

.....

.....

.....

Ga naar de *Flitskaarten* en de *Test jezelf*.

§2 Strijd om wereldwijde invloed

BASIS

De Verenigde Staten en de Sovjet-Unie raakten nooit rechtstreeks met elkaar in oorlog, al liepen de spanningen soms heel hoog op. Buiten Europa leidde de Koude Oorlog wel tot echte oorlogen.

A Twee Duitslanden

Leerdoel
- Je kunt beschrijven wat de oorzaak en de gevolgen van de Blokkade van Berlijn waren.

De Sovjet-Unie en de Verenigde Staten dachten verschillend over het herstel van de Duitse economie. Het bleek onmogelijk om daarover samen een besluit te nemen.

Geblokkeerd

In 1948 namen de Verenigde Staten, Groot-Brittannië en Frankrijk een maatregel die belangrijk was voor het herstel van de economie in hun zones: ze voerden een nieuwe munt in. Als reactie op deze maatregel sloot Stalin alle toegangswegen naar West-Berlijn af. Niemand kon de stad meer in of uit. Ook de aanvoer van voedsel naar West-Berlijn stopte. Met deze **Blokkade van Berlijn** wilde Stalin de drie landen dwingen om hun besluit terug te draaien. Maar de VS stuurden vliegtuigen met voorraden naar West-Berlijn zodat de bevolking niet uithongerde. Uiteindelijk hief Stalin de blokkade in 1949 op.

BRD en DDR

De Blokkade van Berlijn had duidelijk gemaakt dat het onmogelijk was om samen besluiten te nemen over Duitsland. Daarom besloten de Verenigde Staten, Groot-Brittannië en Frankrijk om hun zones samen te voegen tot één land. Zo ontstond in 1949 de Bondsrepubliek Duitsland (BRD). Ook de Sovjetzone werd in 1949 een apart land met een eigen naam: de Duitse Democratische Republiek (DDR).
Tussen de BRD en de DDR bestonden veel verschillen:

- De DDR was communistisch. Burgers hadden er weinig vrijheid. Een geheime dienst (de Stasi) hield iedereen goed in de gaten. Kritiek geven op de partij, haar leiders of het communisme was verboden. Toen inwoners van de DDR in opstand kwamen tegen de veranderingen, stuurde de Sovjet-Unie soldaten en tanks om het protest neer te slaan. De economie in Oost-Duitsland herstelde zich langzaam. In Berlijn gingen Oost-Duitsers naar de westerse zone om luxeproducten als panty's en bananen te kopen.
- De BRD was een democratie en kapitalistisch. Dankzij de Amerikaanse steun herstelde de economie snel en groeide de welvaart in West-Duitsland.

Twee bondgenootschappen

Een ander belangrijk gevolg van de Blokkade van Berlijn was de oprichting van de **NAVO** in 1949 door westerse landen. De NAVO is een militair bondgenootschap van de Verenigde Staten, Canada en West-Europese landen en was gericht tegen het communisme. De aangesloten landen beloofden dat zij elkaar zouden steunen bij een aanval op één van hen. De Sovjet-Unie en de communistische landen in Oost-Europa richtten een eigen militair bondgenootschap op: het **Warschaupact**.

Bron 1 Europa in 1960.

Verwerking

1 Gebruik zo nodig ook leertekst C van paragraaf 1.
Maak de zinnen kloppend.
Na 1945 ontstond ruzie over Duitsland.
De *Amerikanen* / *Russen* wilden een schadevergoeding van Duitsland. De *Amerikanen* / *Russen* wilden de Duitse economie juist snel opbouwen. De SU wilde dat Duitsland *communistisch* / *democratisch* werd. De VS wilden dat Duitsland *communistisch* / *democratisch* werd.

2 **a** Wat was de directe oorzaak van de Blokkade van Berlijn?

.....

.....

.....

b Noem twee belangrijke gevolgen van de Blokkade van Berlijn.

.....

.....

3 Wat hoort bij de BRD en wat hoort bij de DDR?

	BRD	DDR
Sovjet-Unie		
Verenigde Staten		
NAVO		
Warschaupact		
Democratie		
Kapitalisme		
Weinig vrijheid		
Weinig luxeproducten		

Toepassing

4 Gebruik bron 2.

a Vul het juiste begrip en de juiste jaartallen in.

Deze bron past bij .....

uit .....-.....

b In West-Europa groeide de populariteit van de VS door deze gebeurtenis. Leg dat uit.

.....

.....

.....

.....

Bron 2 Iedere drie minuten landde in West-Berlijn een Amerikaans vliegtuig met voorraden. (Foto uit 1948-1949.)

5 In de BRD waren altijd bananen te koop, in de DDR waren die vaak niet te koop.
Bedenk daarvoor een verklaring.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Leerdoel

- Je kunt beschrijven dat de wapenwedloop leidde tot een ‘koude’ oorlog.

Tijdens de Blokkade van Berlijn leken de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie op het punt te staan om in Europa een oorlog te beginnen. Maar uiteindelijk durfde geen van beide landen dat.

Wapenwedloop

De Sovjet-Unie en de Verenigde Staten bereidden zich voor op een oorlog, maar wilden eigenlijk allebei niet dat die oorlog er zou komen. Beide landen hadden een groot leger. Bovendien hadden de Amerikanen al in 1945 een machtig nieuw wapen: de atoombom. De Russen wilden niet achterblijven. In 1949 hadden ook zij een atoombom ontwikkeld. In reactie daarop gingen de Verenigde Staten weer sterkere wapens ontwikkelen. Zo ontstond een **wapenwedloop**: een soort wedstrijd waarbij landen proberen steeds meer en betere wapens te bezitten.

Door de wapenwedloop was er een constante dreiging van oorlog. Toch bleef het conflict tussen Oost en West een koude oorlog: het bleef bij dreigen, juist vanwege die atoomwapens. Want als de Verenigde Staten een atoomraket zouden afvuren, zou de Sovjet-Unie hetzelfde doen. Een oorlog zou dus in beide landen tot enorme vernietiging leiden.

De Berlijnse Muur

De Verenigde Staten en de Sovjet-Unie gingen een rechtstreeks conflict zoveel mogelijk uit de weg. Dat bleek wel in Europa. Na de Blokkade van Berlijn was het duidelijk welke gebieden tot het Oostblok en welke tot het Westblok behoorden. Daar was geen ruzie meer over. De VS bemoeiden zich niet meer met het Oostblok en de SU bemoeide zich niet meer met het Westblok. De Verenigde Staten grepen dus niet in, toen de regering van de DDR besloot om dwars door Berlijn een muur te bouwen.

Deze muur werd gebouwd omdat Berlijn voor de regering van de DDR een probleem was. Want terwijl de grenzen tussen het Oostblok en het Westblok dicht waren, bleef de grens tussen Oost-Berlijn en West-Berlijn open. Berlijn was een gat in het IJzeren Gordijn. Jaarlijks vluchtten duizenden Oost-Duitsers via West-Berlijn naar West-Duitsland. Zo raakte Oost-Duitsland veel goedgeschoolde, jonge mensen kwijt.

Op 13 augustus 1961, nog vóór zonsopkomst, werd de stad plotseling afgesloten en begonnen bouwvakkers aan de bouw van de **Berlijnse Muur**, helemaal rondom West-Berlijn. De Berlijnse Muur maakte een einde aan het grote aantal Oost-Duitse vluchtelingen.

Bron 3 De SU organiseerde soms een militaire parade in de hoofdstad Moskou, om aan iedereen te laten zien welke wapens ze had. Tijdens een parade in 1966 toonde ze deze nieuwe raket, die kernraketten uit de lucht kon schieten.

Bron 4 Een Oost-Duitse soldaat helpt een jongen snel langs het prikkeldraad, tijdens de bouw van de Berlijnse Muur (1961).

Verwerking

6 **a** In 1948 hadden de VS op het gebied van wapens een voorsprong op de Sovjet-Unie. Leg dat uit.

b Tijdens de Blokkade van Berlijn stuurden de VS voorraden met het vliegtuig. Leg uit waarom de SU deze vliegtuigen niet uit de lucht schoot.

c Zou de SU deze vliegtuigen na 1950 wél uit de lucht durven schieten? Leg je antwoord uit.

7 **a** De Berlijnse Muur had een ander doel dan de Blokkade van Berlijn. Leg dat uit.

– De Berlijnse Muur .....

– De Blokkade van Berlijn .....

b Maak de zinnen kloppend.

– Met de Berlijnse Muur bereikte de regering van de DDR *wel* / *niet* haar doel, want .....

– Met de Blokkade van Berlijn bereikte Stalin *wel* / *niet* zijn doel, want .....

Toepassing

8 Gebruik bron 4.

a Waarom zou het jongetje tijdens de bouw van de Berlijnse Muur nog snel naar de andere kant willen?

b (t) Leef je in in de soldaat. Het was voor hem misschien een moeilijke beslissing om dit jongetje te helpen. Bedenk waarom. *Doe het zo:*

Aan de ene kant .....

Aan de andere kant .....

9 Gebruik bron 5.
In 1945 veroverde het leger van de SU Oost-Duitsland.

a Wat zou Laura in Oost-Berlijn leren over deze gebeurtenis?

b Wat zou Laura in West-Berlijn leren over deze gebeurtenis?

c Waar had de overheid de meeste invloed op wat er in de geschiedenisboeken kwam te staan: in het Oostblok of in het Westblok? Leg je antwoord uit.

Bron 5 Laura werd in 1977 geboren in Oost-Berlijn. Toen ze 10 jaar was, trouwde haar moeder met een West-Berlijnse man en verhuisde het gezin. Laura vertelde daar later het volgende over.

Eenmaal op school in West-Berlijn moest ik erg wennen. In plaats van Russisch, moest ik Engels leren. Met geschiedenis kreeg ik opeens een heel ander verhaal te horen. Ik was opgegroeid met het verhaal dat de Russen onze helden en bevrijders waren, maar op mijn nieuwe school waren de Russen slecht en de Amerikanen bevrijders.

Leerdoel

- Je kunt met drie voorbeelden uitleggen dat de Koude Oorlog zich ook buiten Europa afspeelde.

Na 1949 was het in Europa duidelijk welk gebied van de Sovjet-Unie was en welk gebied bij de Verenigde Staten hoorde. Maar buiten Europa werd de Koude Oorlog juist feller.

Cuba

Er ontstond bijvoorbeeld een heel gevaarlijke situatie op Cuba. Cuba is een eiland in de buurt van de Verenigde Staten. Toen daar de communisten aan de macht kwamen, voelden de Verenigde Staten zich erg bedreigd. Ze probeerden om de communistische regering te verdrijven, maar dat mislukte. Cuba vroeg daarop de Sovjet-Unie om hulp. Dat was een mooie kans voor de Sovjet-Unie, want vanuit Cuba konden Russische raketten makkelijk de Verenigde Staten beschieten.

In 1962 ontdekten de Verenigde Staten de opbouw van Russische raketten op Cuba. Ze eisten dat de Russen hun raketten onmiddellijk terughaalden. Even leek het erop dat er een rechtstreekse oorlog tussen de twee landen zou uitbreken. De hele wereld keek vol spanning toe. Na zes spannende dagen haalde de Sovjet-Unie de raketten weg van Cuba. De Verenigde Staten haalden op hun beurt raketten weg uit Turkije. De **Cubacrisis** was voorbij. De leiders van de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie beseften dat er bijna een vernietigende oorlog was uitgebroken. Ze maakten daarom afspraken over **ontwapening** in beide landen. Dat is het verminderen van het aantal wapens.

Azië

Ook in Azië ontstonden grote spanningen toen landen en gebieden communistisch werden. Dit leidde tot twee oorlogen waarin Amerikaanse soldaten vochten tegen communisten.

Na een jarenlange burgeroorlog werd China in 1949 een communistisch land. Daar schrokken de Verenigde Staten erg van: China was dan wel arm, het was ook heel groot. De Amerikanen waren bang dat ook andere landen in Azië, net als vallende dominostenen, één voor één communistisch zouden worden. Dit idee noemen we de **dominotheorie**.

De dominotheorie leek te kloppen toen de **Koreaoorlog** (1950-1953) begon. In 1945 was Korea verdeeld geraakt in het communistische Noord-Korea en het kapitalistische Zuid-Korea. In 1950 viel het noorden het zuiden binnen. Westerse landen schoten Zuid-Korea te hulp, terwijl China Noord-Korea steunde. In 1953 eindigde de oorlog met een wapenstilstand.

Kort daarna gebeurde bijna hetzelfde in Vietnam. Ook dat land raakte verdeeld in Noord-Vietnam en Zuid-Vietnam. Tussen het communistische noorden en het kapitalistische zuiden ontstond een burgeroorlog. Om het zuiden te steunen stuurde de Amerikaanse regering soldaten naar Vietnam. China en de Sovjet-Unie steunden het noorden met geld en wapens. De **Vietnamoorlog** (1965-1973) verliep voor de Amerikanen slecht. Uiteindelijk trokken de Verenigde Staten zich terug en werd in 1975 ook Zuid-Vietnam communistisch.

Bron 6 Amerikaanse soldaten in Vietnam dragen een gewonde soldaat naar een helikopter. (Foto uit 1969.)

Verwerking

10 **a** Gebruik leertekst A, B en C. Noem vier gebeurtenissen waardoor de spanningen tussen de SU en de VS in 1949 op een hoogtepunt waren.

b Gebruik leertekst C. Welk jaar vormde een tweede hoogtepunt in de spanningen tussen de SU en de VS? Leg je antwoord uit.

c Maak de zinnen kloppend.
Door de *Cubacrisis* / *Vietnamoorlog* waren de leiders van de SU en de VS bereid om te onderhandelen over hun kernwapens. Dit maakte voorlopig een einde aan de *dominotheorie* / *wapenwedloop*.

11 Gebruik zo nodig leertekst C van paragraaf 1.

a De VS vochten mee in de Koreaoorlog en de Vietnamoorlog. Leg uit dat dit past bij de containmentpolitiek.

b Maak de zinnen kloppend.
– De VS probeerden het communisme in Europa vooral tegen te houden door *economische* / *militaire* steun te geven.
– De VS probeerden het communisme in Azië vooral tegen te houden door *economische* / *militaire* steun te geven.

Toepassing

12 (t) De VS probeerden de communistische leider op Cuba te verdrijven. Maar door deze actie werd de situatie voor de VS juist erger. Leg dat uit. *Doe het zo:*

– De VS wilden met deze actie bereiken dat .....

– Maar het gevolg was juist dat .....

13 **a** Maak de zin kloppend.
De DDR hoorde *wel* / *niet* bij het Oostblok, Zuid-Korea hoorde *wel* / *niet* bij het Oostblok.

b Toen de inwoners van Oost-Duitsland in 1953 in opstand kwamen tegen de communistische regering, kregen ze geen hulp van de VS. Toen Zuid-Korea in 1950 werd aangevallen door het communistische noorden, kreeg het wél hulp van de VS. Verklaar dat verschil.

14 Gebruik bron 7.
Was deze postzegel gemaakt om Noord-Vietnam of Zuid-Vietnam te steunen? Leg je antwoord uit.

Bron 7 Een postzegel uit de DDR met een afbeelding van een Vietnamese vrouw. De tekst zegt 'onoverwinnelijk Vietnam'. (Ongeveer 1968.)

Ga naar de *Flitskaarten* en de *Test jezelf*.

§3 Het einde van de Koude Oorlog

BASIS

In 1989 verdween de Berlijnse Muur en in 1991 viel de Sovjet-Unie helemaal uiteen. Die gebeurtenissen kwamen destijds als grote verrassingen. Toch gingen er al veel veranderingen aan vooraf.

A De Sovjet-Unie verandert

Leerdoel

- Je kunt vijf veranderingen noemen die Gorbatsjov doorvoerde en uitleggen waarom hij dat deed.

De leiders van de Sovjet-Unie hadden lange tijd streng vastgehouden aan het communisme. Dit veranderde toen in 1985 een nieuwe leider aan de macht kwam.

Grote problemen

Na de Cubacrisis waren de spanningen tussen de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten een tijdje wat minder groot, maar vanaf 1975 gingen beide landen zich opnieuw bewapenen.
In 1985 kreeg de Sovjet-Unie een nieuwe leider: Michael Gorbatsjov. Gorbatsjov zag dat het slecht ging met de economie en politiek. Vooral vanaf de jaren 1980 groeide de economie nauwelijks meer en bleef de Sovjet-Unie steeds verder achter bij het welvarende Westen. De wapenwedloop met de Verenigde Staten werd voor de Sovjet-Unie te duur.
Er waren ook grote problemen in het bestuur. Bestuurders waren heel gesloten. Niemand durfde kritiek te geven op plannen van de leiders. Ook sprak niemand over fouten die waren gemaakt. Dat bleek ook toen in 1986 een grote kernramp plaatsvond bij de stad Tsjernobyl in de Sovjet-Unie. Daarbij kwamen veel radioactieve stoffen vrij. De Sovjet-Unie vertelde niemand over de ramp, ook niet haar eigen burgers. Zij ontdekten pas dat er iets gebeurd was, toen West-Europese wetenschappers bekendmaakten dat er opeens veel radioactieve stoffen in de lucht zaten. Burgers waren woedend.

Hervormingen

Gorbatsjov wilde een aantal veranderingen doorvoeren om het communisme nieuw leven in te blazen. Daarom besloot hij tot drie belangrijke hervormingen in de Sovjet-Unie.

- Er kwam een **perestrojka**: een ‘verbouwing’ of grote verandering in de economie. De regering bepaalde niet meer alles in de economie. Russische burgers mochten kleine bedrijven bezitten. Die bedrijven mochten zelf bepalen wat zij produceerden en hoeveel.
- Er kwam ook **glasnost**. Dat is Russisch voor ‘openheid’. Het betekende dat het bestuur meer uitleg gaf over beslissingen. Ook kregen journalisten en andere burgers meer vrijheid om hun mening te geven en om mee te denken over veranderingen.
- Het bestuur werd democratischer. Burgers mochten zelf de leden van het parlement kiezen. Naast de Communistische Partij mochten voortaan ook andere partijen meedoen aan verkiezingen.

Gorbatsjov besloot ook tot twee hervormingen in de buitenlandse politiek.

- Direct vanaf 1985 ging Gorbatsjov praten met de Verenigde Staten over ontwapening. Zo hoopte hij minder geld aan het leger kwijt te zijn.
- In 1988 besloot Gorbatsjov dat de Sovjet-Unie voortaan niet meer militair zou ingrijpen in andere landen wanneer de communistische regeringen daar om hulp vroegen, bijvoorbeeld als de bevolking in opstand kwam.

Bron 1 Michael Gorbatsjov (rechts) bezoekt in 1988 de Amerikaanse president Ronald Reagan (midden) in New York.

Verwerking

1 **a** (t) Maak de zinnen kloppend.
– De leertekst onder het kopje 'Grote problemen' geeft *de nadelen* / *de oorzaken* / *een beschrijving* van de maatregelen van Gorbatsjov.
– De leertekst onder het kopje 'Hervormingen' geeft *de nadelen* / *de oorzaken* / *een beschrijving* van de maatregelen van Gorbatsjov.

b Gorbatsjov voerde hervormingen door. Welke veranderingen waren politiek en welke waren economisch?

Verandering	Soort verandering
Meer eigen bedrijven	
Ontwapening	
Glasnost	
Meer democratie	

c Wat hoopte Gorbatsjov met de perestrojka te bereiken?

- ◯ A Dat de economie van de Sovjet-Unie sterker zou worden.
- ◯ B Dat de Sovjet-Unie de wapenwedloop met de VS zou winnen.
- ◯ C Dat het communisme langzaam uit de Sovjet-Unie zou verdwijnen.
- ◯ D Dat hij in zijn eentje meer macht zou krijgen.

2 Tussen de kernramp bij Tsjernobyl en het invoeren van 'glasnost' bestaat een verband. Maak de zinnen hierover kloppend.
Na de kernramp bij Tsjernobyl gaf de regering *een beetje* / *helemaal geen* openheid. Dat paste *wel* / *niet* bij de manier van besturen op dat moment.
Gorbatsjov wilde *glasnost* / *perestrojka* invoeren, zodat bestuurders niet *bang* / *vrij* zouden zijn om fouten toe te geven en kritiek te geven. Zo wilde hij bereiken dat burgers meer *kritiek op* / *vertrouwen in* het communistische systeem kregen.

Toepassing

3 Gebruik bron 2.
Leg uit dat deze foto past bij de perestrojka.

.....

.....

.....

4 In 1979 viel de Sovjet-Unie Afghanistan binnen om de communistische regering van het land te helpen. Dit draaide uit op een mislukking: duizenden Russische soldaten kwamen om. Gorbatsjov besloot uiteindelijk het leger terug te trekken uit Afghanistan.

a Leg uit dat dit besluit past bij de hervormingen van Gorbatsjov.

.....

.....

.....

b Leg uit dat de Sovjet-Unie (onder andere) door deze oorlog de wapenwedloop met de Verenigde Staten niet kon volhouden.

.....

.....

.....

Bron 2 Drie vrouwen in Moskou bekijken het Duitse modetijdschrift *Burda*. In 1987 was dat het eerste westerse tijdschrift dat in de Sovjet-Unie verkocht mocht worden. (Foto uit 1987.)

Leerdoel

- Je kunt beschrijven welke gevolgen de politiek van Gorbatsjov had voor de landen in Oost-Europa.

Kort na 1945 waren de landen in Oost-Europa onderdeel van het Oostblok geworden: ze kregen communistische regeringen en stonden onder invloed van de Sovjet-Unie. Onder de bevolking was hiertegen altijd verzet geweest. Sommige mensen probeerden naar het Westen te vluchten. Tot 1989 hielden het IJzeren Gordijn en de Berlijnse Muur hen tegen.

Het IJzeren Gordijn gaat open

In alle Oost-Europese landen was de bevolking wel een keer in opstand gekomen tegen de communistische regering. Zulke opstanden werden altijd onderdrukt, meestal met hulp van de legers van de Sovjet-Unie. Maar Gorbatsjov werkte daar nu niet meer aan mee. Burgers in Oost-Europa grepen hun kans en gingen de straat op om te demonstreren voor vrijheid en democratie. In juni 1989 knipten Hongaarse burgers de grensversperringen tussen Oost en West open. Door dat gat in het IJzeren Gordijn vluchtten tienduizenden mensen weg uit het Oostblok. Onder druk van de protesten traden overal in Oost-Europa communistische regeringen af. Kort daarna kregen die landen democratisch gekozen regeringen.

De Val van de Muur

De Oost-Duitse regering was niet blij met Gorbatsjovs hervormingen. Zij wilde helemaal geen verandering. Maar in 1989 gingen ook in de DDR mensen de straat op. Ze eisten meer vrijheid en wilden vrij naar West-Duitsland kunnen reizen. Eerst gaf de regering van de DDR niet toe, ook niet toen in de zomer duizenden Oost-Duitsers via Hongarije naar het Westen vluchtten. Maar toen begonnen de Oost-Duitsers met massale demonstraties, die iedere week groter werden. Op hulp van de Sovjet-Unie hoefde de regering van de DDR niet te rekenen. De druk werd zo groot dat de Oost-Duitse regering op 9 november 1989 besloot dat de grenzen tussen Oost- en West-Duitsland open moesten. Ook de grensposten in de Berlijnse Muur gingen open. Direct reisden duizenden Oost-Duitsers naar het Westen.

Hereniging

Burgers in Oost-Duitsland mochten voortaan vrij reizen. Kort daarna werden er in Oost-Duitsland vrije verkiezingen gehouden waaraan ook partijen uit West-Duitsland mochten meedoen. De partij van de West-Duitse leider Helmut Kohl kreeg de meeste stemmen. Onder zijn leiding werden Oost- en West-Duitsland weer één land. Deze **Duitse hereniging** vond plaats in oktober 1990.

Bron 3 Een demonstratie in Leipzig, Oost-Duitsland, 23 oktober 1989. Op het spandoek staat: 'Wij willen één nieuw Duitsland'.

Bron 4 Mensen breken de Berlijnse Muur af (november 1989).

Verwerking

5 **a** Waar en wanneer ging het IJzeren Gordijn voor het eerst open?

.....

b Maak de zinnen kloppend.
De regering van Oost-Duitsland wilde *wel* / *geen* verandering. De meeste inwoners van Oost-Duitsland wilden juist *wel* / *geen* verandering. Uiteindelijk kreeg de *bevolking* / *regering* van Oost-Duitsland haar zin. Een reden daarvoor was dat de Sovjet-Unie niet langer de Oost-Duitse *bevolking* / *regering* steunde.

6 **a** (t) In Oost-Duitsland werden in 1990 vrije verkiezingen gehouden. Verkiezingen zijn bijvoorbeeld 'vrij' wanneer mensen niet omgekocht worden om op een bepaalde partij te stemmen. Bedenk nog twee kenmerken van vrije verkiezingen.

.....

.....

.....

.....

b Aan de verkiezingen in Oost-Duitsland mochten ook partijen uit West-Duitsland meedoen. Waarom was dat bijzonder? Twee antwoorden zijn goed.

- ☐ A De DDR en de BRD waren eigenlijk nog verschillende landen.
- ☐ B De Sovjet-Unie was in deze tijd steeds strenger geworden.
- ☐ C In de DDR mochten lange tijd alleen communistische partijen meedoen.
- ☐ D West-Duitse partijen wilden dat de DDR van de BRD gescheiden bleef.
- ☐ E Zowel de BRD als de DDR waren al tientallen jaren geen democratie.

c De Duitse eenwording was een gevolg van de hervormingen van Gorbatsjov. Zou Gorbatsjov dus tevreden zijn geweest met de Duitse eenwording? Leg je antwoord uit.

.....

.....

.....

.....

.....

Toepassing

7 Gebruik bron 3.
In 1953 was er een grote opstand in de DDR. De bevolking protesteerde tegen de Oost-Duitse regering. De regering van de DDR vroeg de Sovjet-Unie om hulp en de SU stuurde tanks en soldaten. De opstand werd neergeslagen.

a Noem een verschil tussen deze gebeurtenis en de gebeurtenis in bron 3.

.....

.....

b Geef een verklaring voor dat verschil.

.....

.....

.....

.....

8 Gebruik bron 5.
Noem twee belangrijke veranderingen in het Oostblok, die blijken uit deze bron.

.....

.....

.....

.....

.....

Bron 5 In 1989 krijgt Polen een nieuwe regering onder leiding van premier Mazowiecki. Voor het eerst is een niet-communistische premier aan de macht. Een Nederlandse krant schrijft hierover het volgende.

In de Sovjet-Unie is voorzichtig gereageerd op de benoeming van Tadeusz Mazowiecki. [...] Officieel is in Moskou helemaal niet gereageerd. Een [Russische communistische krant] schreef echter dat Mazowiecki een 'redelijke reputatie' heeft en heeft bijgedragen aan 'belangrijke veranderingen in het land'.

De Sovjet-Unie valt uiteen

Leerdoel

- Je kunt uitleggen welke gevolgen het uiteenvallen van de Sovjet-Unie had.

In 1991 hield de Sovjet-Unie op te bestaan. Dit betekende dat de Koude Oorlog ten einde kwam en de machtsverhoudingen in Europa en de wereld veranderden.

De Sovjet-Unie wordt Rusland

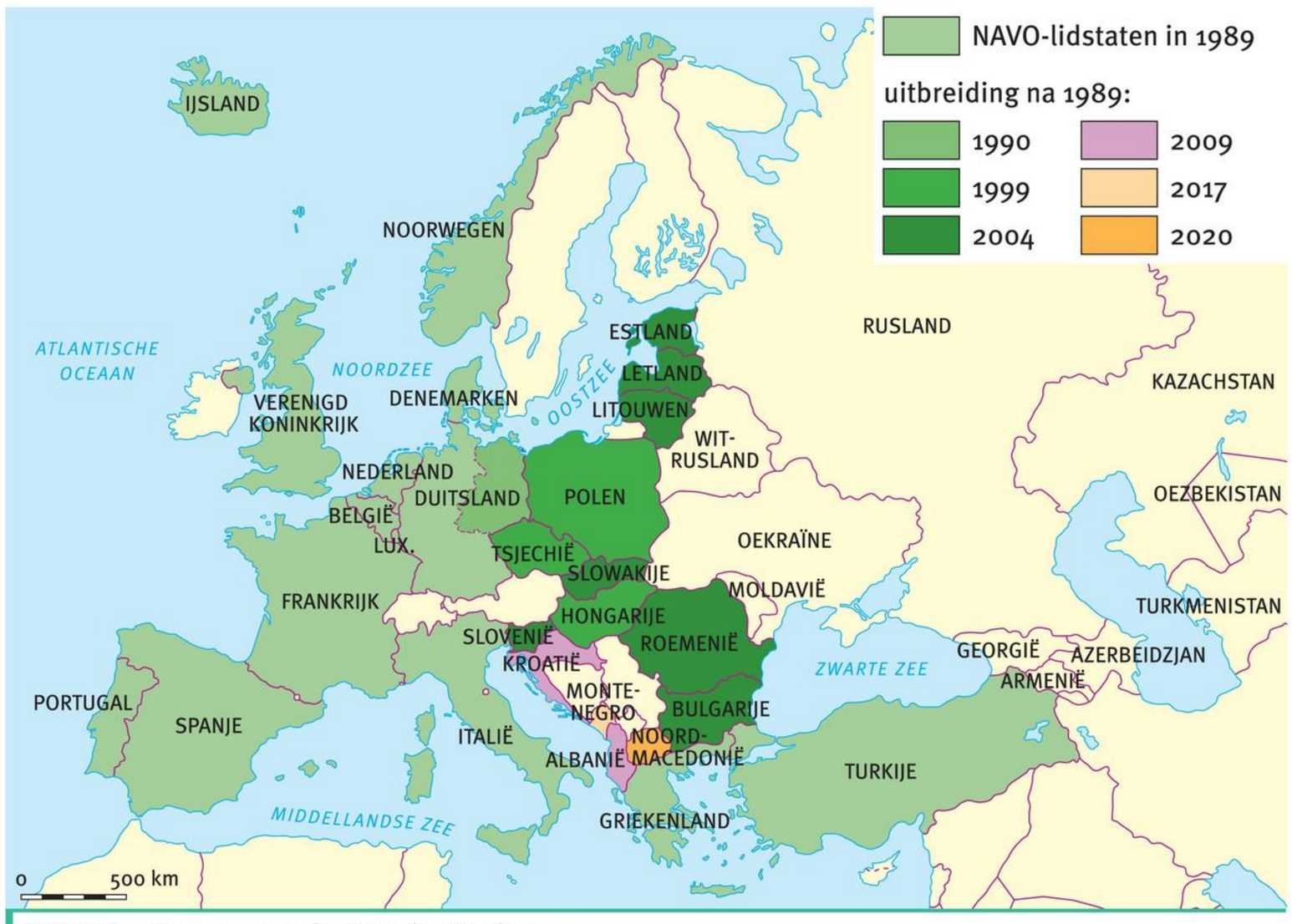
De hervormingen van Gorbatsjov leidden in de Sovjet-Unie niet tot een verbetering van de economie. Er ontstond zelfs een tekort aan allerlei consumptiegoederen. Daardoor groeiden de kritiek en de onrust. In 1991 kwam er een einde aan het communistische bestuur in de Sovjet-Unie. Het land viel in verschillende landen uit elkaar. Rusland bleef als grootste land bestaan, maar er ontstonden ook nieuwe landen, zoals Oekraïne en Kazachstan.
Het nieuwe Rusland was een land met een democratisch en kapitalistisch systeem. Bestuurders uit de communistische tijd namen staatsbedrijven over of richtten zelf bedrijven op. Zij werden vaak schatrijk, terwijl de meeste Russen arm bleven. Het land was een stuk minder machtig dan de oude Sovjet-Unie.
In 1999 kwam Vladimir Poetin aan de macht. Hij beloofde van Rusland weer een sterk land te maken. Onder zijn leiding probeerde Rusland zijn invloed in omliggende gebieden te vergroten, zoals in Oekraïne. Poetin trok steeds meer macht naar zich toe, bijvoorbeeld door politieke tegenstanders uit de weg te ruimen. Van een democratie is in Rusland nu weinig meer over.

Veranderingen in Europa

In 1989 werden Oost-Europese landen democratisch en kapitalistisch. Die landen wilden niet meer bij de Sovjet-Unie horen en werden lid van de NAVO en de Europese Unie. Via de EU kregen zij hulp bij het moderniseren van hun economie.
In Oost-Duitsland veranderde de economie nog sneller, want het land kreeg hulp van het rijke West-Duitsland. Voor veel Oost-Duitsers bleek de overgang naar het kapitalisme ook een teleurstelling. In de DDR had iedereen een baan en een woning gehad en bleven de prijzen van bijvoorbeeld levensmiddelen meestal gelijk. Maar in een kapitalistisch land is dat anders. Honderdduizenden mensen verloren hun baan. Oost-Duitse fabrieken konden namelijk niet op tegen de moderne fabrieken in het Westen en moesten sluiten. Ook stegen de prijzen van voedsel en huur.

Nieuwe machtsverhoudingen

Na de ineenstorting van het communisme bleven de Verenigde Staten als machtigste land over. Dit land zag zichzelf daarom als bewaker van democratie en vrijheid. In westerse landen waren veel mensen optimistisch: zij dachten dat de democratie had ‘gewonnen’ en dat er nu een periode van wereldwijde vrede, veiligheid, vrijheid en welvaart zou beginnen. Dat bleek niet zo te zijn.
Zo zijn er tussen de Verenigde Staten en Rusland tegenwoordig opnieuw spanningen. Rusland probeert zijn macht weer te vergroten, onder andere door de Amerikaanse verkiezingen te beïnvloeden.

Bron 6 Europa na de Koude Oorlog.

Verwerking

9 Gebruik ook leertekst A en B.
Zet de volgende gebeurtenissen in de juiste volgorde, van vroeger naar later.

A De Berlijnse Muur gaat open.
B De Sovjet-Unie valt uit elkaar.
C Gorbatsjov begint met hervormingen.
D In Hongarije gaat het IJzeren Gordijn open.
E Oost- en West-Duitsland worden weer één land.

.....

10 Leg uit waarom de politiek van Poetin niet past bij een democratie.

.....

.....

.....

.....

.....

11 Gebruik bron 6 en van paragraaf 2 bron 1.

a Welke landen lagen vroeger in de Sovjet-Unie, maar zijn nu onafhankelijk? Noem twee voorbeelden.

.....

.....

b Noem een voorbeeld van een land dat niet in de Sovjet-Unie lag, maar wel in het Oostblok.

.....

.....

c Noem een land dat vroeger bij het Oostblok hoorde, maar nu lid is van de NAVO.

.....

.....

12 **a** Noem twee voordelen van de Duitse eenwording voor Oost-Duitsers.

.....

.....

b Noem twee nadelen van de Duitse eenwording voor Oost-Duitsers.

.....

.....

Toepassing

13 (t) Gebruik bron 7.
Bärbel Bohley had tijdens de herdenking van de Val van de Muur gemengde gevoelens: ze was tevreden én ontevreden.
Geef voor beide gevoelens een verklaring. *Doe het zo:*

– Bohley was in 1990 tevreden, want .....

.....

.....

– Bohley was in 1990 ontevreden, want .....

.....

.....

.....

Bron 7 In 1990, precies een jaar na de Val van de Muur, houdt Bärbel Bohley (rechts) een toespraak over gelijke kansen voor Oost-Duitsers. Bohley kwam uit Oost-Duitsland en had zich altijd verzet tegen de Oost-Duitse regering.

14 (t) Een stelling: 'Er is nu opnieuw sprake van een koude oorlog.'
Geef een argument vóór en een argument tegen deze stelling. *Doe het zo:*

– Een argument vóór de stelling is .....

.....

.....

.....

– Een argument tegen de stelling is .....

.....

.....

.....

Ga naar de *Flitskaarten* en de *Test jezelf*.

§4 Nederland in de wereld

VERRIJKING

Bijna de hele wereld raakte betrokken bij de Koude Oorlog. Ook aan Nederland ging deze oorlog niet voorbij. Nederland stond aan de kant van de Verenigde Staten, maar soms was er ook kritiek op het optreden van de Amerikanen.

A Amerikaanse dollars

Leerdoel

- Je kunt uitleggen welke positie Nederland innam in de strijd tussen de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten.

Vlak na de Tweede Wereldoorlog zag Nederland de Verenigde Staten vooral als een goede bondgenoot. De Nederlandse regering en bevolking volgden daarom graag het voorbeeld van de Amerikanen.

De VS als bondgenoot

In mei 1945 eindigde in Europa de Tweede Wereldoorlog. De Amerikanen hadden geholpen bij de bevrijding van Nederland. Vanaf 1948 kreeg Nederland bovendien Amerikaanse hulp via het Marshallplan, net als andere West-Europese landen. Deze Marshallhulp hield in dat Nederland hulpgoederen en miljoenen dollars van de Verenigde Staten ontving. De Nederlanders gebruikten het geld om de schade van de oorlog te herstellen. Maar Nederland zocht niet alleen steun bij de Verenigde Staten om economische redenen. Een tweede reden was veiligheid. Na de Tweede Wereldoorlog waren veel Nederlanders bang voor de communistische Sovjet-Unie. Ze wilden de bescherming van de Verenigde Staten, want alleen het Amerikaanse leger was sterk genoeg om West-Europa te verdedigen tegen de Russen. Meteen na de oorlog vonden de meeste politieke partijen dat Nederland een trouwe bondgenoot van de Verenigde Staten moest zijn. Nederland werd daarom in 1949 lid van de NAVO.

Communisme en kapitalisme

Vlak na de oorlog was het communisme in Nederland populair. Dat kwam doordat leden van communistische organisaties veel verzetswerk hadden gedaan in de oorlog. Maar als gevolg van de oplopende spanning in de Koude Oorlog daalde de steun voor de communisten en kreeg de Communistische Partij van Nederland (CPN) steeds minder stemmen. Ook communistische organisaties kregen minder steun. Zo kreeg de communistische vakbond van Nederland steeds minder leden en werd hij in 1964 opgeheven.

In de jaren 1950 zagen Nederlanders de Verenigde Staten steeds meer als een voorbeeldland. De VS werden het land waar iedereen naar keek: waar alles nieuw en modern was, waar auto's reden van wel 5 meter lang op wegen met soms acht rijstroken. Net als in de VS werd in Nederland het bezit van goederen steeds belangrijker. Ook werden Amerikaanse producten populair. Deze beïnvloeding van een cultuur door de Amerikaanse cultuur noemen we ook wel **amerikanisering**.

Bron 1 Door de Marshallhulp konden Nederlandse boeren met tractoren gaan werken. (Foto uit 1947.)

Bron 2 Amerikaanse producten werden vooral in de jaren 1960 snel populair. Deze producten werden gezien als modern, luxe en van goede kwaliteit. (Reclame uit ongeveer 1964.)

Verwerking

1 Nederland stond na de Tweede Wereldoorlog aan de kant van de VS. Dit had een economische, een politieke en een culturele reden. Noem deze redenen.

– Economische reden: .....

.....

.....

– Politieke reden: .....

.....

.....

– Culturele reden: .....

.....

.....

2 **a** (t) Communistische groepen hadden tijdens de oorlog veel verzetswerk gedaan. Wat is verzetswerk?

.....

.....

b (t) Leg uit dat Nederlanders door de Koude Oorlog een andere mening kregen over communisten. *Doe het zo:*

– Door de Tweede Wereldoorlog zagen Nederlanders de communisten als ....., want .....

.....

– Maar door de Koude Oorlog zagen Nederlanders de communisten als ....., want .....

.....

.....

Toepassing

3 (t) Gebruik zo nodig paragraaf 1.

– Leg uit dat de Amerikanen met het geven van Marshallhulp ook een politiek doel hadden, en

– leg ook uit dat dit doel in Nederland werd bereikt. *Doe het zo:*

Een politiek doel van de Marshallhulp was .....

.....

.....

In Nederland werd dit doel bereikt, want .....

.....

.....

4 Gebruik bron 2.

Welke twee begrippen passen bij deze bron?

- ☐ A Amerikanisering.
- ☐ B Communisme.
- ☐ C Kapitalisme.
- ☐ D Marshallhulp.
- ☐ E Wapenwedloop.

5 Gebruik bron 3.

a In welke periode verloor *De Waarheid* het grootste aantal lezers?

.....

b Wat was hiervan de oorzaak?

.....

.....

.....

.....

.....

Bron 3 De oplage (het aantal gedrukte kranten) van de communistische krant *De Waarheid*, die tot 1991 bestond.

Jaartal	Oplage
1945	341.550
1950	113.000
1960	29.000
1970	20.000
1980	26.000
1990	6.000

Leerdoel

- Je kunt met behulp van twee voorbeelden uitleggen waarom er vanaf de jaren 1960 kritiek ontstond op het optreden van de VS.

Toen in 1950 een oorlog in Korea begon, kregen de Verenigde Staten hulp van hun bondgenoten. Ook de Nederlandse regering stuurde soldaten en een paar marineschepen naar Korea. De meeste Nederlanders vonden dat een goede zaak. Later kwam er in Nederland veel meer kritiek op de militaire samenwerking met de Verenigde Staten.

Vietnam

Na 1965 twijfelden mensen in het Westen vaker aan de buitenlandse politiek van de Verenigde Staten. Dat had vooral te maken met de Vietnamoorlog. Belangrijk in deze oorlog was de opkomst van een nieuw communicatiemiddel: de televisie. Voor het eerst konden mensen in West-Europa en de Verenigde Staten de gruwelijke oorlogsbeelden dagelijks op tv zien. Zij zagen bijvoorbeeld hoe het Amerikaanse leger chemische wapens gebruikte tegen gewone burgers. Deze beelden zorgden voor veel boosheid. In alle westerse landen, ook in Nederland, gingen mensen de straat op om te protesteren tegen het Amerikaanse optreden in Vietnam.

Ook sommige politieke partijen in Nederland werden kritischer over de samenwerking met de Verenigde Staten. Zij protesteerden openlijk tegen de Vietnamoorlog, hoewel ze ook bondgenoot van de Verenigde Staten wilden blijven. Andere partijen waren juist een groot voorstander van het Amerikaanse optreden in Vietnam.

Kernwapens

Vanaf 1975 begonnen de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten opnieuw met een wapenwedloop. Om West-Europa te kunnen beschermen tegen Russische raketten, wilden de Verenigde Staten een nieuw type raket in de Europese NAVO-landen plaatsen: kruisraketten die geladen waren met kernwapens. In Nederland zouden 48 van deze raketten worden geplaatst.
Honderdduizenden Nederlanders gingen de straat op om hiertegen te protesteren: zij vonden dat er niet nóg meer kernwapens moesten komen. Volgens hen moesten de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten juist onderhandelen over vrede en ontwapening.
Toch besloot de Nederlandse regering dat de kruisraketten geplaatst zouden worden: zij vond dat Nederland als NAVO-lid goed moest samenwerken met de Verenigde Staten. Bovendien vond de regering de Sovjet-Unie nog altijd een grote bedreiging. Uiteindelijk zijn die raketten nooit geplaatst, omdat in 1985 Gorbatsjov aan de macht kwam in de Sovjet-Unie. Hij wilde praten over ontwapening.

Bron 4 Een demonstratie in Amsterdam tegen de Vietnamoorlog. Johnson was toen de president van de Verenigde Staten. (Foto uit 1967.)

Bron 5 Deze poster roept mensen op om te demonstreren tegen het plaatsen van kernwapens in Nederland. (Affiche uit circa 1983.)

Verwerking

6 Vanaf de jaren 1960 ontstond in Nederland kritiek op het optreden van de VS.
Geef hiervan twee voorbeelden.

.....

.....

.....

.....

7 **a** Maak de zinnen kloppend.
In de Vietnamoorlog steunden de VS het *communistische* / *kapitalistische* Zuid-Vietnam en vochten ze tegen het *communistische* / *kapitalistische* Noord-Vietnam. De oorlog is een voorbeeld van *containmentpolitiek* / *het Marshallplan*.

b Vul de juiste woorden in.

Door de opkomst van de ..... groeide de kritiek op de Vietnamoorlog. Nederlanders zagen bijvoorbeeld hoe soldaten van ..... chemische wapens gebruikten tegen burgers.

c Leg uit waarom veel Nederlanders toch bondgenoot van de VS wilden blijven.

.....

.....

.....

.....

.....

8 (t) Beschrijf hoe de houding van sommige Nederlanders tegenover de VS veranderde tussen 1950 en 1970. Gebruik daarbij steeds een voorbeeld. *Doe het zo:*

– In de jaren 1950 .....

....., bijvoorbeeld vanwege .....

.....

– Maar in de jaren 1960 .....

....., bijvoorbeeld vanwege .....

.....

9 **a** Hieronder staan vier uitspraken. Past de uitspraak bij de Cubacrisis van 1962 of bij de situatie in Nederland in de jaren 1980? Let op: één uitspraak past bij allebei.

	Cuba, 1962	Nederland, jaren 1980
De SU wil raketten plaatsen.		
De VS willen raketten plaatsen.		
De raketten worden uiteindelijk niet geplaatst.		
De bevolking demonstreert.		

b Hieronder staan vier perioden. Was er in deze perioden sprake van een wapenwedloop of van ontwapening?
– Rond 1961: *ontwapening* / *wapenwedloop*
– Rond 1964: *ontwapening* / *wapenwedloop*
– Rond 1980: *ontwapening* / *wapenwedloop*
– Rond 1987: *ontwapening* / *wapenwedloop*

Toepassing

10 Gebruik bron 5.
De poster roept op tot demonstraties.

a Welk doel past bij deze demonstraties?
◯ A Een sterkere NAVO.
◯ B Meer containment.
◯ C Meer kapitalisme.
◯ D Meer ontwapening.

b Iemand ziet bron 5 en beweert: ‘De demonstranten zijn tegen de Amerikaanse kernraketten en dus vóór het communisme.’
Leg uit dat je dit niet zeker kunt weten.

.....

.....

.....

.....

.....

Leerdoel

- Je kunt met twee voorbeelden uitleggen dat ook na 1989 grote conflicten bleven ontstaan en beschrijven welke rol Nederland daarin speelde.

In 1989 kwam er een einde aan de Koude Oorlog. Maar de nieuwe machtsverhoudingen in de wereld leidden ook tot nieuwe conflicten.

Positief over de toekomst

De val van de communistische regeringen in het Oostblok zagen veel mensen in het Westen als een overwinning van het kapitalisme en de democratie. Ook in Nederland waren veel mensen positief over de toekomst. Ze dachten dat veel meer landen democratisch zouden worden en dat een periode van vrede zou aanbreken. Nederland wilde graag bijdragen aan een veilige wereld, bijvoorbeeld door mee te doen aan vredesmissies van de Verenigde Naties. Nederland bleef ook lid van de NAVO – en dus een bondgenoot van de Verenigde Staten.

Srebrenica

De wereldwijde vrede kwam er niet. Er brak zelfs een oorlog uit in Europa zelf. Joegoslavië, dat een communistisch land was geweest, viel uit elkaar in verschillende kleine landen, zoals Kroatië, Servië en Bosnië-Herzegovina. In dat laatste land woedde tussen 1992 en 1995 een hevige burgeroorlog. In het land woonden veel verschillende bevolkingsgroepen. De Serviërs waren de sterkste groep en zij vielen de andere bevolkingsgroepen aan met hun legers. De Verenigde Naties besloten in te grijpen. Meer dan dertig landen stuurden troepen naar Joegoslavië. Nederland deed ook mee.
Nederlandse soldaten kregen de taak om tienduizenden vluchtelingen in de Bosnische stad Srebrenica te beschermen tegen de Serviërs. Maar in juli 1995 veroverden Servische troepen Srebrenica en vermoordden ze ruim 8.000 mannen. De Nederlandse soldaten voorkwamen de massamoord niet. Nederland kreeg onvoldoende steun van de Verenigde Naties, maar erkent ook dat het fouten heeft gemaakt en medeverantwoordelijk is.
Na deze gebeurtenis werd de Nederlandse regering een stuk voorzichtiger. De regering wilde niet meer zomaar meedoen aan grote militaire vredesmissies.

Het Midden-Oosten

In 2003 vielen de Verenigde Staten Irak binnen: ze wilden de regering van dictator Saddam Hoessein omverwerpen en een democratie instellen. Volgens de VS zou daarna overal in het Midden-Oosten de democratie opbloeien. Dat gebeurde niet: in het Midden-Oosten nam de politieke onrust alleen maar toe. Als bondgenoot van de Verenigde Staten steunde Nederland de oorlog officieel, maar het wilde liever geen grote militaire bijdrage leveren. Onder de Nederlandse bevolking was weinig steun voor deze oorlog. Uiteindelijk stuurde Nederland wel soldaten, die vooral moesten helpen bij de wederopbouw van Irak. Door de Amerikaanse oorlog in Irak kwam er wereldwijd veel kritiek op de rol van de Verenigde Staten als 'politieagent' van de wereld. Tegelijkertijd bleven veel mensen rekenen op bescherming van de Verenigde Staten of de Verenigde Naties bij opstanden of oorlog.

Bron 6 Een Bosnische baby is in alle haast geëvacueerd uit Srebrenica. Een Nederlandse VN-soldaat draagt deze baby naar het ziekenhuis. (Foto uit 1995.)

Verwerking

11 **a** Gebruik ook de leertekst van paragraaf 1. Wat zijn de Verenigde Naties?

.....

.....

.....

.....

b Waarom wilde Nederland na 1989 graag meewerken aan vredesmissies van de VN?

.....

.....

.....

c Waarom wilde Nederland na 1995 niet meer zomaar meewerken aan vredesmissies van de VN?

.....

.....

.....

12 Gebruik ook leertekst A en B.
Zet de volgende gebeurtenissen in de juiste volgorde, van vroeger naar later.

A De VS krijgen steun van Nederland bij de oorlog in Korea.
B De VS vallen Irak binnen om Saddam Hoessein af te zetten.
C Nederlanders protesteren massaal tegen de plaatsing van kernwapens.
D Nederlandse soldaten doen mee aan een vredesmissie bij Srebrenica.

.....

Toepassing

13 Gebruik bron 7.
Bij welke zin uit de leertekst past de bron?

◯ A In het Midden-Oosten nam de politieke onrust alleen maar toe.
◯ B Onder de Nederlandse bevolking was weinig steun voor deze oorlog.
◯ C Uiteindelijk stuurde Nederland wel soldaten, die vooral moesten helpen bij de wederopbouw van Irak.
◯ D Volgens de VS zou daarna overal in het Midden-Oosten de democratie opbloeien.

Bron 7 Amerikaanse spotprent uit 2014. Op de gieter staat 'Irakoorlog'. De gieter geeft 'water' aan plantjes waar gewapende mannen uit groeien. Op de arm is nog net een ster van de Amerikaanse vlag te zien.

14 (t) Zowel de VN als de NAVO sturen nog regelmatig vredesmissies naar landen waar het onrustig is of waar net een ramp is gebeurd. Vind jij dat Nederland bij zulke vredesmissies moet helpen? Leg je mening uit. Gebruik daarbij signaalwoorden.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Ga naar de *Flitskaarten* en de *Test jezelf*.

§5 Veranderingen

HISTORISCH DENKEN

Bij het examen geschiedenis moet je kunnen uitleggen wat er in een bepaalde periode veranderde en wat er in die periode hetzelfde bleef. In deze opdracht ga je hiermee oefenen.

Leerdoel

- Je kunt voorbeelden van continuïteit en verandering herkennen.
- Je kunt uitleggen of een verandering snel of langzaam gaat.

Bron 1 De Duitse stad Dresden in 1945, na een bombardement door de geallieerden. Bij dit bombardement werd een groot deel van de stad vernietigd en kwamen naar schatting 25.000 mensen om het leven.

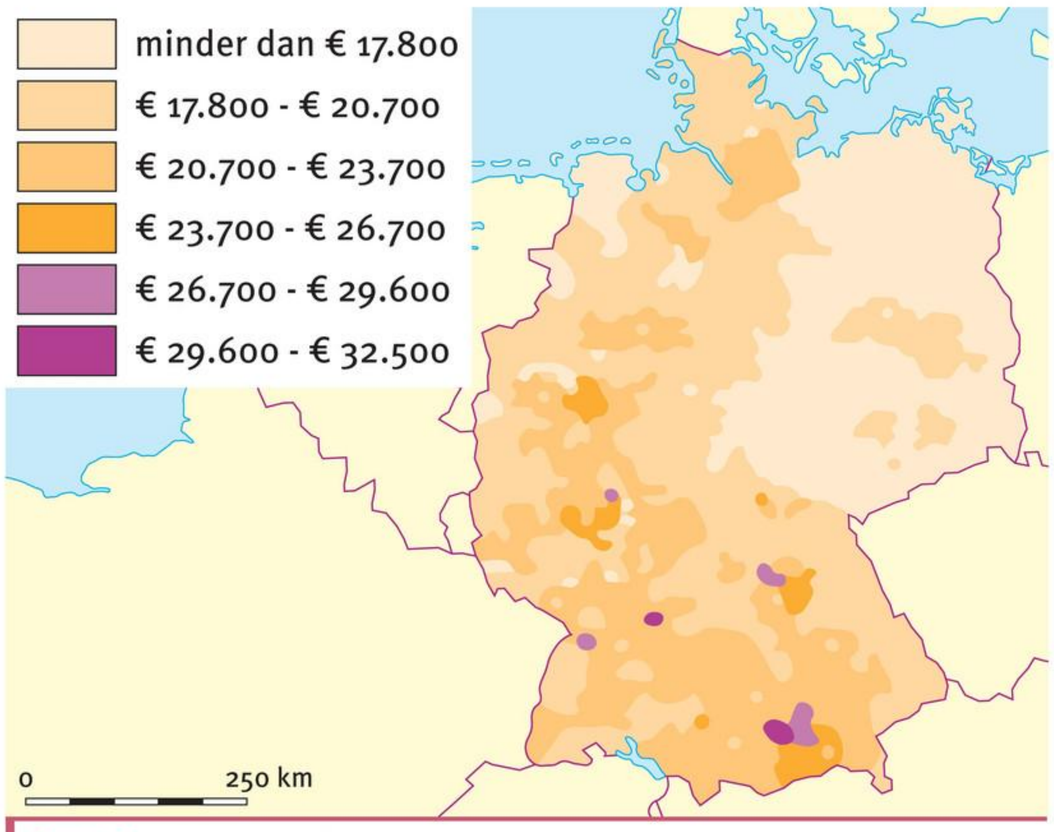
Bron 2 Een propagandaposter uit Oost-Duitsland uit de jaren 1950. De poster toont een groep communisten die bedenkt hoe Dresden moet worden herbouwd. Rechtsboven staat: 'Leren van de Sovjetmensen betekent leren winnen!'

Bron 3 Reinhard Spiller (geboren in 1941) woonde in Oost-Berlijn. Hij vertelt het volgende over het jaar 1961.

Ik reed elke dag met de tram naar West-Berlijn om te studeren. […] Soms liepen er politieagenten door de trein en werd ik gecontroleerd, maar dat gebeurde lang niet altijd. Tja, en toen kwam het tweede weekend van augustus. […] Op zondag 13 augustus werd er opeens gesproken over een muur. […] Op maandagochtend ben ik meteen naar het politiebureau gegaan. De agenten vertelden me dat ik mijn studie in West-Berlijn niet meer voort kon zetten en dat ik me maar moest melden voor het plukken van de oogst. Het was zomer en daar waren altijd mensen voor nodig. In de herfst moest ik me dan melden bij het leger.

Bron 4 Edda Schönherz woonde in Oost-Berlijn. In 1974 ging ze naar de ambassade van de BRD om te vragen of het mogelijk was om de DDR te verlaten. Ze kreeg daarvoor drie jaar gevangenisstraf.

Bij de ambassade kreeg ik echter meteen te horen dat ze me niet konden helpen. ‘Kúnnen of willen jullie ons niet helpen?’ vroeg ik. ‘U weet toch wat er op ons staat te wachten zodra we de ambassade verlaten?’ Ik wist dat alle ambassades [door de Stasi] werden geobserveerd, gefotografeerd en afgeluisterd. […] Een week later stond de politie dus bij ons in de slaapkamer en nam ze me mee naar de Ruschestraße. Het gebouw zag eruit als een heel normaal huis, maar achter de gevel zat een gevangenis verstopt.

Bron 6 Het gemiddelde inkomen per inwoner in Duitsland, in 2012.

Bron 5 In de Oost-Duitse stad Leipzig werd in 1989 gedemonstreerd tegen de regering van de DDR. Op het spandoek staat: ‘Voor één Duitsland!’. (Foto uit 1989.)

Uitleg Veranderingen

1 Verandering en continuïteit

Als je de Koude Oorlog wilt begrijpen, dan moet je onderzoeken welke veranderingen er waren. Als je bijvoorbeeld weet voor welke veranderingen Gorbatsjov zorgde in de Sovjet-Unie, begrijp je ook beter waarom het land uiteindelijk uit elkaar viel. Maar het is ook belangrijk om te kijken naar **continuïteit**: de dingen die hetzelfde blijven. Het is bijna nooit zo dat alles anders wordt. Sommige dingen blijven juist heel lang gelijk. Ook toen de Sovjet-Unie uiteenviel, bleven veel dingen hetzelfde. Mensen gingen bijvoorbeeld niet opeens een andere taal spreken.

2 Soorten veranderingen

Als je wilt verhuizen naar Japan, kun je morgen op het vliegtuig stappen. Dan woon je opeens aan de andere kant van de wereld. Maar als je ook vloeiend Japans wilt spreken, moet je jarenlang lessen volgen en oefenen.
Veranderingen kunnen dus plaatsvinden met verschillende snelheden. Sommige veranderingen gaan snel en plotseling, bijvoorbeeld in een paar dagen of weken. Andere veranderingen gaan langzaam: ze nemen enkele jaren in beslag.
Soms is het makkelijk om te zeggen of een verandering snel of langzaam ging. Andere keren is het lastiger, omdat er geen vaste grens is tussen snel en langzaam. Je kunt hierover dus van mening verschillen. Je moet wel kunnen uitleggen waarom een verandering volgens jou snel of langzaam is.

Opdrachten

1 Wat weet je over Oost-Duitsland? Maak de zinnen kloppend.
Oost-Duitsland heette ook wel de *BRD* / *DDR* en hoorde bij het *Oostblok* / *Westblok*.
Oost-Duitsland had een *communistische* / *democratische* regering. Oost-Duitsland had een *sterkere* / *zwakkere* economie dan West-Duitsland.
Oost-Duitsland en West-Duitsland werden weer één land in het jaar *1989* / *1990* / *1991*.

2 Gebruik bron 1 t/m 6.
Al deze bronnen geven informatie over Oost-Duitsland.
Over welke tijd gaat elke bron? Vul de juiste jaartallen in.

– Bron 1 gaat over .....

– Bron 2 gaat over .....

– Bron 3 gaat over .....

– Bron 4 gaat over .....

– Bron 5 gaat over .....

– Bron 6 gaat over .....

3 Gebruik bron 1 en 2 en van paragraaf 1 de leertekst.

a Welke verandering in het bestuur was er in Dresden tussen 1945 en 1950?

.....

.....

.....

b Welke continuïteit in het bestuur was er in Dresden tussen 1945 en 1950? Maak de zin kloppend.
In de hele periode hoorde Dresden bij een *democratie* / *dictatuur*.

c Vergelijk bron 1 en 2. Welke verandering wilden de makers van bron 2 in Dresden bereiken?

.....

.....

4 Gebruik bron 3 en uitleg 2.

a Welke verandering in zijn persoonlijke leven beschrijft Reinhard Spiller? Vul de zinnen aan.

– Vóór 1961 .....

.....

– Na 1961 .....

.....

b (t) Was de bouw van de Berlijnse Muur een snelle of langzame verandering? Leg je antwoord uit. *Doe het zo:*
De bouw van de Berlijnse Muur was een

..... verandering, want .....

.....

5 Gebruik bron 4 en 5 en uitleg 1.

a Gebruik bron 4. Edda Schönherz wilde de DDR verlaten. Waarom werd ze daarvoor naar de gevangenis gestuurd?

.....

.....

.....

b Vergelijk bron 4 met bron 5. Uit de bronnen blijkt een verandering in de mate van vrijheid die de inwoners van de DDR hadden. Leg dit uit.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

c Geef een voorbeeld van continuïteit tussen bron 4 en bron 5.

.....

.....

.....

6 Gebruik bron 6 en uitleg 2.

a Hoeveel jaar na de Duitse eenwording is deze kaart gemaakt?

.....

.....

b Zie je op deze kaart nog verschil tussen Oost-Duitsland en West-Duitsland? Leg je antwoord uit.

.....

.....

c De kaart laat zien dat sommige veranderingen langzaam gaan. Leg dit uit.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

7 Twee mensen zijn het oneens over de vraag of de Oost-Duitse economie na de eenwording snel of langzaam veranderde.
Bedenk voor beide standpunten een argument.
– Een argument voor een snelle verandering:

.....

.....

– Een argument voor een langzame verandering:

.....

.....

.....

§6 Oefenen met spotprenten

TOEPASSEN

In ieder examen geschiedenis komen spotprenten voor. Het is dan ook belangrijk dat je weet hoe je een spotprent moet bekijken. Dat ga je in deze paragraaf oefenen.

Bron 1 ‘Slagerij Gorbatsjov’. Nederlandse spotprent van Tom Janssen, uit ongeveer 1985-1990.

Bron 2 Een spotprent uit 1990 met de titel ‘De grote uittocht’. ‘USSR’ staat voor de Sovjet-Unie. Spotprent door Fritz Behrendt, een Nederlandse tekenaar van Duitse afkomst.

Opdrachten

1 Gebruik bron 1. Vul telkens de zinnen aan.

STAP 1 Lezen

Lees het bronbijschrift. Wanneer en door wie is de prent gemaakt? Wat lees je over de maker van de prent, bijvoorbeeld: nationaliteit, leeftijd, geslacht of politieke partij?

De prent is gemaakt in het jaar .....

De prent is gemaakt door .....

Hij woonde in het *Oostblok* / *Westblok*.

STAP 2 Kijken

Wat zie je? Wat doen de mensen of figuren? Welke kleren dragen ze? Welke spullen hebben ze bij zich? Staat er tekst in de prent? Zeggen de personen iets tegen elkaar?

Bovenaan de tekening staat: .....

.....

Aan de linkerkant zie je .....

.....

.....

Aan de rechterkant zie je .....

.....

STAP 3 Koppelen

Waar gaat de prent over? Aan welke gebeurtenis of ontwikkeling kun je deze koppelen? Wat weet je daarover?

De teksten op de ramen verwijzen naar .....

.....

.....

.....

Er is geen worst. Dit verwijst naar .....

.....

.....

De slager staat symbool voor .....

STAP 4 Begrijpen

Wat wordt bespot? Wat wordt negatief, wat positief getoond? Zie je een overdrijving of een tegenstelling? Wie of welke groep wordt belachelijk gemaakt?

In de bron zie je een tegenstelling, namelijk dat

Gorbatsjov .....

.....

.....

STAP 5 Boodschap

Wat wil de maker met deze prent zeggen? Wat wil de tekenaar met deze spotprent zeggen? Gebruik al je antwoorden van de vorige stappen.

De tekenaar wil met de prent zeggen dat .....

.....

.....

.....

.....

2 Gebruik bron 2. Vul telkens de zinnen aan.

STAP 1 Lezen

De prent is gemaakt in het jaar .....

De prent is gemaakt door .....

Hij woonde in ..... en

kwam uit .....

STAP 2 Kijken

In het midden zie je .....

.....

Daaromheen zie je .....

..... De titel van de spotprent is: .....

STAP 3 Koppelen

De prent gaat over .....

..... De beer staat symbool

voor ..... De mensen

staan symbool voor .....

.....

.....

STAP 4 Begrijpen

In de bron wordt .....

belachelijk gemaakt, want je ziet .....

.....

.....

.....

STAP 5 Boodschap

De tekenaar wil met de prent zeggen dat .....

.....

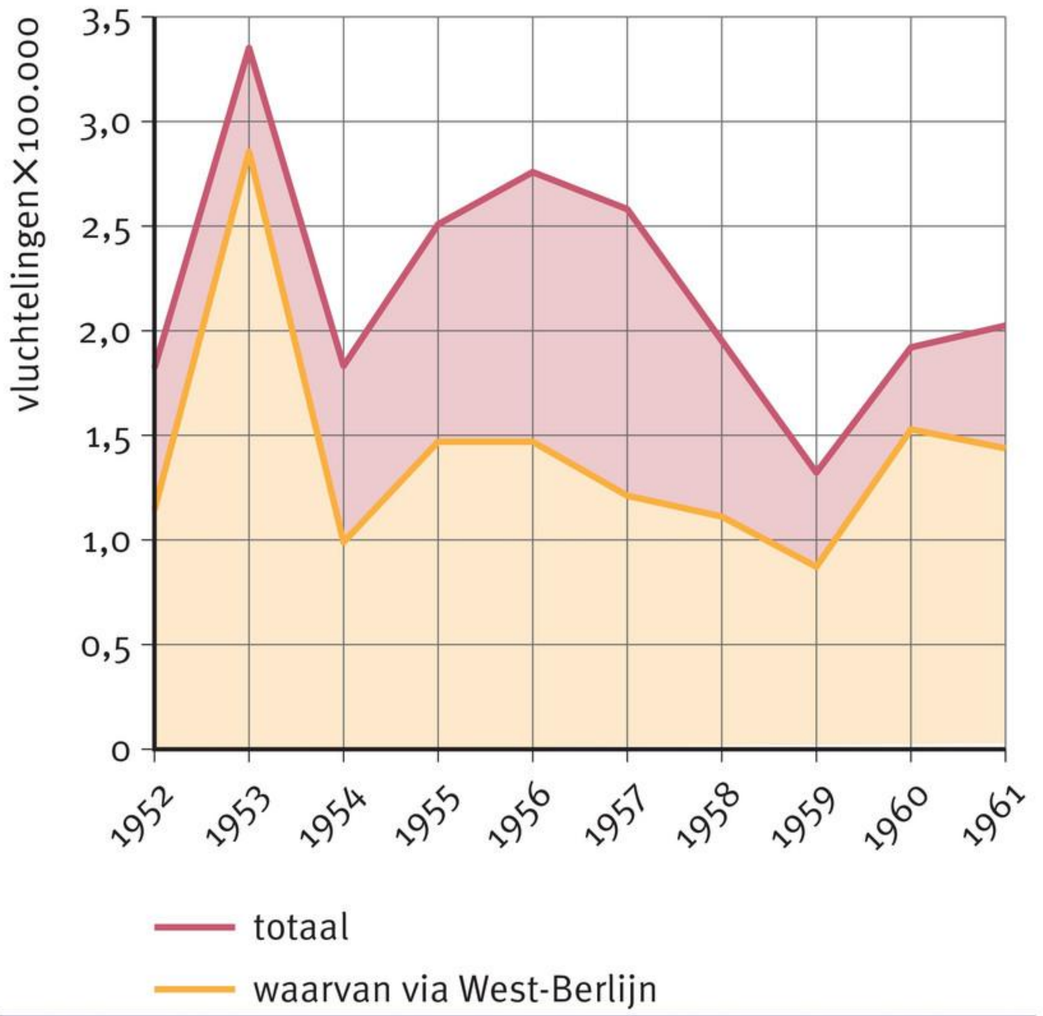
.....

§7 Examenopdrachten

EXAMENTRAINER

Bron 1 Een monument in de vorm van een stuk prikkeldraad, op de grens tussen Oostenrijk en Hongarije.

Bron 3 Het aantal mensen dat tot 1961 uit Oost-Duitsland en Oost-Berlijn vluchtte.

Bron 2 Postzegel uit 1972, ter ere van twintig jaar vriendschap tussen de Sovjet-Unie en de DDR.

Deze trainer bestaat uit 12 vragen over de basisparagrafen en 2 vragen over de verrijkingsparagraaf. Hiervoor kun je maximaal 30 punten halen, waarvan 5 punten voor de verrijking. Vóór elk vraagnummer staat hoeveel punten een goed antwoord oplevert.

1p **1** ➔ Welke uitspraak over communisme en kapitalisme is juist?

◯ A Het communisme en het kapitalisme ontstonden na de Tweede Wereldoorlog.
◯ B Het kapitalisme wil een samenleving met een sterke economie, het communisme niet.
◯ C In een kapitalistische economie is veel vrijheid, in een communistische economie niet.
◯ D Volgens het communisme mogen burgers fabrieken bezitten, volgens het kapitalisme niet.

2p **2** Tijdens de Tweede Wereldoorlog drong Stalin er vaak op aan dat de Verenigde Staten vanuit het westen Duitsland moesten aanvallen. De aanval door de Verenigde Staten kwam uiteindelijk in 1944. Stalin vond dit erg laat: hij had het gevoel dat de Verenigde Staten expres lang hadden gewacht, zodat de Sovjet-Unie het meeste werk al had gedaan.
Na de Tweede Wereldoorlog veranderde de relatie tussen de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten, maar er was ook continuïteit.
➔ Leg uit, met behulp van dit voorbeeld, dat er continuïteit én verandering waren in deze relatie.
Doe het zo:
Er was continuïteit, want … (leg uit).
Er was verandering, want … (leg uit).

3p **3** ➔ Noem de drie afspraken die in 1945 werden gemaakt in Jalta.

3p **4** Hieronder staan vier kenmerken die passen bij het Westblok of bij het Oostblok.

1 Landen krijgen hulp volgens het Marshallplan.
2 Landen werken samen in het Warschaupact.
3 Mensen kunnen een eigen politieke partij oprichten.
4 Onderwijs en gezondheidszorg zijn gratis.

➔ Geef voor elke zin aan of deze past bij het Oostblok of bij het Westblok.
Doe het zo:
Zin 1 past bij het *Oostblok* / *Westblok* (maak een keuze).
(enzovoort tot en met zin 4)

Gebruik bron 1.

1p **5** ➔ Welke begrip past bij de bron?

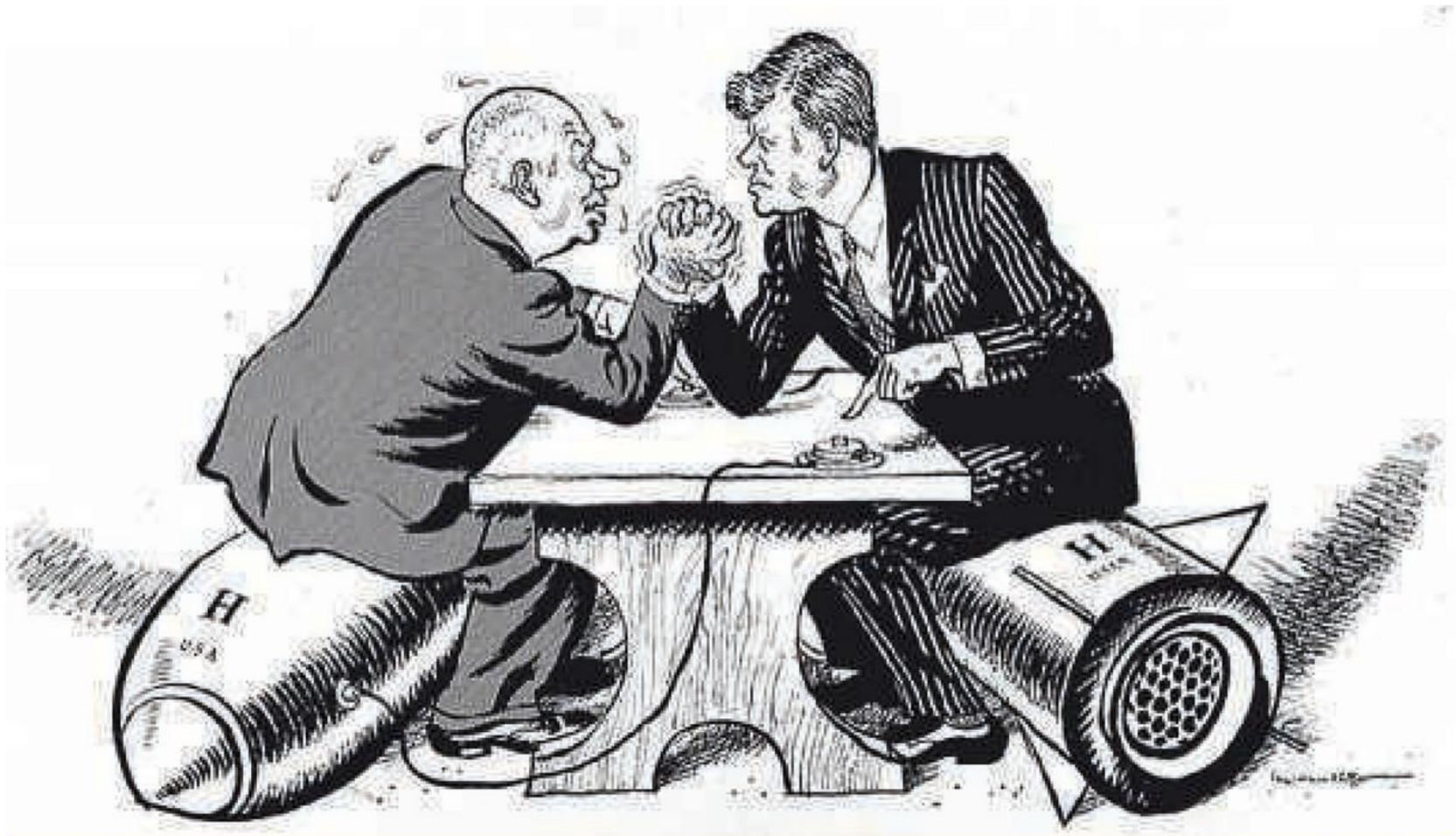
◯ A Blokkade van Berlijn.
◯ B Containmentpolitiek.
◯ C IJzeren Gordijn.
◯ D Wapenwedloop.

Gebruik bron 2.

3p **6** Hieronder staan vier uitspraken over de bron.

1 Deze bron gaat over een vriendschap tussen communistische landen.
2 Deze bron gaat over een vriendschap tussen NAVO-landen.
3 Deze bron laat zien hoe de regering van de DDR zich voelde over deze vriendschap.
4 Deze bron laat zien hoe de bevolking van de DDR zich voelde over deze vriendschap.

➔ Geef voor elke uitspraak aan of deze juist of onjuist is.
Doe het zo:
Uitspraak 1 is *juist* / *onjuist* (maak een keuze).
(enzovoort tot en met uitspraak 4)

Bron 4 Spotprent uit 1962 over de Cubacrisis. Links zit de leider van de Sovjet-Unie, rechts de president van de Verenigde Staten.

Bron 5 Op een T-shirt wordt Gorbatsjov bedankt voor de val van de Berlijnse Muur.

Bron 6 In maart 1968 werd in Nederland een documentaire over de Vietnamoorlog uitgezonden op televisie. Een Nederlander reageerde met een brief in *De Telegraaf*.

Ik vraag me af met welk recht onze huiskamers vergiftigd mogen worden met deze propaganda voor Noord-Vietnam. Mijn vrouw en ik zullen dan ook zeker niet naar deze uitzending kijken. […] Het is werkelijk te wensen dat dit anti-Amerikaanse vuurtje niet nog verder wordt opgestookt.

Gebruik bron 3.

2p **7** ➔ Noem de oplossing die de Oost-Duitse regering bedacht voor dit probleem.
➔ Leg, zonder bron, ook uit of deze oplossing hielp.

2p **8** Hieronder staan vijf gebeurtenissen.

1 De BRD en de DDR worden weer één land.
2 De Sovjet-Unie ontwikkelt een eigen atoombom.
3 De Sovjet-Unie valt uit elkaar.
4 De Verenigde Staten gooien atoombommen op twee Japanse steden.
5 De Verenigde Staten sturen soldaten naar de oorlog in Vietnam.

➔ Zet de gebeurtenissen in de juiste volgorde, van vroeger naar later.
Doe het zo:
Eerst ..., daarna ..., vervolgens ..., dan ... en ten slotte ... (vul nummers in).

Gebruik bron 4.

2p **9** Deze spotprent laat zien waarom er tijdens de Koude Oorlog nooit een rechtstreekse oorlog tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie ontstond.
➔ Welke reden daarvoor laat de spotprent zien? Leg je antwoord uit met behulp van twee onderdelen uit de bron.

Gebruik bron 5.

2p **10** ➔ Leg uit waarom Gorbatsjov wordt bedankt.
Doe dit door:
– eerst uit te leggen voor welke verandering in Oost-Europa Gorbatsjov zorgde en
– daarna uit te leggen hoe dit kon leiden tot de Val van de Muur.

2p **11** Hieronder staan vier gebeurtenissen:
– de oprichting van de BRD;
– de oprichting van de NAVO;
– de Duitse hereniging;
– het uiteenvallen van de Sovjet-Unie.
➔ Noem de gebeurtenis die aanleiding was voor de oprichting van de DDR en de gebeurtenis die aanleiding was voor het verdwijnen van de DDR.
Doe het zo:
De DDR werd opgericht na ... (vul gebeurtenis in).
De DDR verdween na ... (vul gebeurtenis in).

2p **12** Mensen uit de voormalige DDR zeggen weleens dat ze *Ostalgie* hebben. Daarmee bedoelen ze dat ze terugverlangen naar hun leven in het Oostblok.
➔ Geef hiervoor een verklaring.

Verrijking

Gebruik bron 6.

2p **13** In 1968 gingen veel Nederlanders de straat op om te protesteren tegen de oorlog in Vietnam.
➔ Wat zou de schrijver van deze brief daarvan vinden? Verwijs in je antwoord naar de bron.

3p **14** Hieronder staan vier uitspraken over het bondgenootschap tussen Nederland en de VS.

1 Nederland werd lid van de NAVO.
2 Nederland kwam de VS te hulp bij de oorlog in Korea.
3 Nederland kwam de VS te hulp bij de oorlog in Srebrenica.
4 Nederland plaatste in 1985 Amerikaanse kruisraketten.

➔ Geef voor elke uitspraak aan of deze juist of onjuist is. *Doe het zo:*
Uitspraak 1 is *juist* / *onjuist* (maak een keuze).
(enzovoort tot en met uitspraak 4)

§8 Keuzeopdrachten

PLUSSTOF

Online vind je drie keuzeopdrachten. Sommige opdrachten herhalen de stof uit dit hoofdstuk nog eens. Andere opdrachten dagen uit: je gaat je verdiepen in één onderwerp en presenteert de resultaten van je onderzoek.

Thermometers van de Koude Oorlog

Tijdens de Koude Oorlog veranderde de relatie tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie regelmatig. Op sommige momenten was de spanning heel hoog, op andere momenten was er minder dreiging. In deze opdracht laat je met behulp van thermometers zien hoe laag of hoog de spanning tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie was op verschillende momenten.

- 40 minuten
- overzicht
- alleen

Wat als ...?

Je bedenkt wat er gebeurd zou zijn als één gebeurtenis uit het verleden niet had plaatsgevonden. Wat als ... niet gebeurd was? Zou dan alles helemaal anders zijn gegaan of zou het misschien niet zoveel hebben uitgemaakt?

- 6 × 10 minuten
- spel
- 4-5 personen

Maak een ‘Blijf hier!’-poster

Tijdens de Koude Oorlog vluchtten vele honderdduizenden mensen van Oost-Europa naar West-Europa. Sommige mensen gingen juist van West naar Oost. Je onderzoekt hun redenen aan de hand van een aantal persoonlijke verhalen. Kies een kant van het IJzeren Gordijn en maak een ‘Blijf hier!’-poster.

- 60 minuten
- creatief
- 2-3 personen

Ga naar de *Keuzeopdrachten*.

Aantekeningen

Afsluiting

Samenvatten

Basisstof

Koude Oorlog: VS en SU zijn vijanden.

Kenmerken VS
Kapitalistische economie: .....
.....
.....
Politiek: .....

Kenmerken SU
Communistische economie: .....
.....
.....
Politiek: .....

tot 1945

De Tweede Wereldoorlog
De SU en de VS zijn .....
Afspraken in Jalta:
1 .....
2 .....
3 .....

1945-1949

Het Oostblok
De SU maakt landen in Oost-Europa
..... . Dat doet de SU zodat
.....
De grens tussen het Oostblok en het Westblok heet .....

Het Westblok
De VS willen verspreiding van het communisme voorkomen: .....
Dat doen ze bijv. door .....

De Blokkade van Berlijn (1948-1949) is
.....
.....
Dat heeft twee gevolgen:
1 .....
2 .....

Verrijking

Nederland is bondgenoot van
.....
Nederlanders zien ..... als voorbeeldland. Dit leidt tot
.....
In Nederland wordt
..... juist minder populair.

	Basisstof	Verrijking
1949-1985	**De Koude Oorlog verplaatst zich** In ..... is duidelijk of landen bij de VS of de SU horen. De VS grijpen dus niet in als de DDR in 1961 in Berlijn ..... bouwt. In Azië wordt in 1949 ..... communistisch. De VS bestrijden het communisme in: 1950-1953: ..... 1965-1973: ..... Het idee dat steeds meer landen communistisch worden, heet de ..... In Midden-Amerika leidt in 1962 de ..... bijna tot een rechtstreekse oorlog tussen ..... en ..... Een gevolg is:	Nederland steunt de VS, maar er ontstaat ook kritiek. Bijvoorbeeld: • In 1965-1973 kritiek op ..... want .... • In 1975-1985 kritiek op ..... want ....
1985-heden	**Sovjet-Unie** ..... komt aan de macht. Binnenlandse hervormingen: 1 perestrojka: ..... 2 glasnost: ..... 3 ..... Buitenlandse hervormingen: 1 2	Na de Koude Oorlog blijft Nederland bondgenoot van ..... Nederland wil graag bijdragen aan ..... van de VN, bijvoorbeeld in ..... Maar deze missie .... Gevolg: .... Nederland wil in 2003 bijvoorbeeld niet zomaar ....
	Gevolgen in Oost-Europa • Burgers demonstreren voor ..... • In ..... gaat het IJzeren Gordijn ..... • In november 1989 ..... • In ..... worden de DDR en de BRD ..... • De Sovjet-Unie ..... in	
	Nieuwe machtsverhoudingen Oost-Europese landen worden lid van ..... en ..... Rusland wordt een ..... en ..... land. Onder leiding van Poetin wordt het land ..... maar minder	

Overzicht van de stof

Controleer jezelf

§1 Basis

- Ik kan verschillen noemen tussen de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten, op politiek-bestuurlijk en economisch gebied.
- Ik kan uitleggen hoe de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie bondgenoten werden tijdens de Tweede Wereldoorlog en welke afspraken zij in 1945 maakten.
- Ik kan beschrijven hoe Europa verdeeld raakte in twee machtsblokken.

§2 Basis

- Ik kan beschrijven wat de oorzaak en de gevolgen van de Blokkade van Berlijn waren.
- Ik kan beschrijven dat de wapenwedloop leidde tot een 'koude' oorlog.
- Ik kan met drie voorbeelden uitleggen dat de Koude Oorlog zich ook buiten Europa afspeelde.

§3 Basis

- Ik kan vijf veranderingen noemen die Gorbatsjov doorvoerde en uitleggen waarom hij dat deed.
- Ik kan beschrijven welke gevolgen de politiek van Gorbatsjov had voor de landen in Oost-Europa.
- Ik kan uitleggen welke gevolgen het uiteenvallen van de Sovjet-Unie had.

§4 Verrijking

- Ik kan uitleggen welke positie Nederland innam in de strijd tussen de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten.
- Ik kan met behulp van twee voorbeelden uitleggen waarom er vanaf de jaren 1960 kritiek ontstond op het optreden van de VS.
- Ik kan met twee voorbeelden uitleggen dat ook na 1989 grote conflicten bleven ontstaan en beschrijven welke rol Nederland daarin speelde.

§5 Historisch denken

- Ik kan voorbeelden van continuïteit en verandering herkennen.
- Ik kan uitleggen of een verandering snel of langzaam gaat.

Jaartallen

Basis

1945	Bijeenkomst in Jalta
1948-1949	Blokkade van Berlijn
1949	Oprichting BRD en DDR
1961	Bouw van de Berlijnse Muur
1962	Cubacrisis
1985	Gorbatsjov komt aan de macht
1989	Val van de Berlijnse Muur
1990	Duitse hereniging
1991	Uiteenvallen Sovjet-Unie

Verrijking

1965-1973	Protesten tegen Vietnamoorlog
1995	Val van Srebrenica

Begrippen

Basis

Berlijnse Muur

Een muur rondom West-Berlijn, gebouwd door de regering van de DDR.

Blokkade van Berlijn

Het afsluiten van alle toegangswegen tot West-Berlijn door Stalin in 1948-1949.

Tijdbalk

communisme
Een stroming die streeft naar een samenleving waarin geen ongelijkheid in macht en rijkdom is.

containmentpolitiek
De Amerikaanse politiek die moest voorkomen dat het communisme zich verder verspreidde.

Cubacrisis
De grote spanningen tussen de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten, nadat de Sovjet-Unie raketten op Cuba wilde plaatsen.

dominotheorie
Het Amerikaanse idee dat landen in Azië, net als vallende dominostenen, één voor één communistisch zouden worden.

Duitse hereniging
Oost- en West-Duitsland werden weer één land, in oktober 1990.

glasnost
Russisch voor 'openheid'. De hervorming die ervoor zorgde dat het bestuur meer uitleg gaf over beslissingen en dat burgers meer vrijheid van meningsuiting kregen.

IJzeren Gordijn
De zwaarbewaakte grens tussen het Oostblok en het Westblok.

kapitalisme
Een economisch systeem waarbij ondernemers winst willen maken, zonder last te hebben van wetten en regels.

Koreaoorlog
Een oorlog tussen het communistische Noord-Korea en het kapitalistische Zuid-Korea. De Verenigde Staten steunden Zuid-Korea, China steunde Noord-Korea.

Marshallplan
De economische steun van de Verenigde Staten aan landen in Europa, na de Tweede Wereldoorlog.

NAVO
Een militair bondgenootschap van de Verenigde Staten, Canada en West-Europese landen tegen het communisme.

ontwapening
Het verminderen van het aantal wapens.

perestrojka
Grote verandering in de economie van de Sovjet-Unie. De regering bepaalde niet meer alles in de economie. Russische burgers mochten kleine bedrijven bezitten.

Verenigde Naties (VN)
Een internationale organisatie waarvan bijna alle landen lid zijn en die als doel heeft te zorgen voor vrede en veiligheid in de wereld.

Vietnamoorlog
Een burgeroorlog tussen het communistische Noord-Vietnam en het kapitalistische Zuid-Vietnam. De Verenigde Staten steunden het zuiden, China en de Sovjet-Unie steunden het noorden.

wapenwedloop
Een soort wedstrijd waarbij landen proberen steeds meer en betere wapens te bezitten.

Warschaupact
Een militair verbond tussen de Sovjet-Unie en de communistische landen in Oost-Europa.

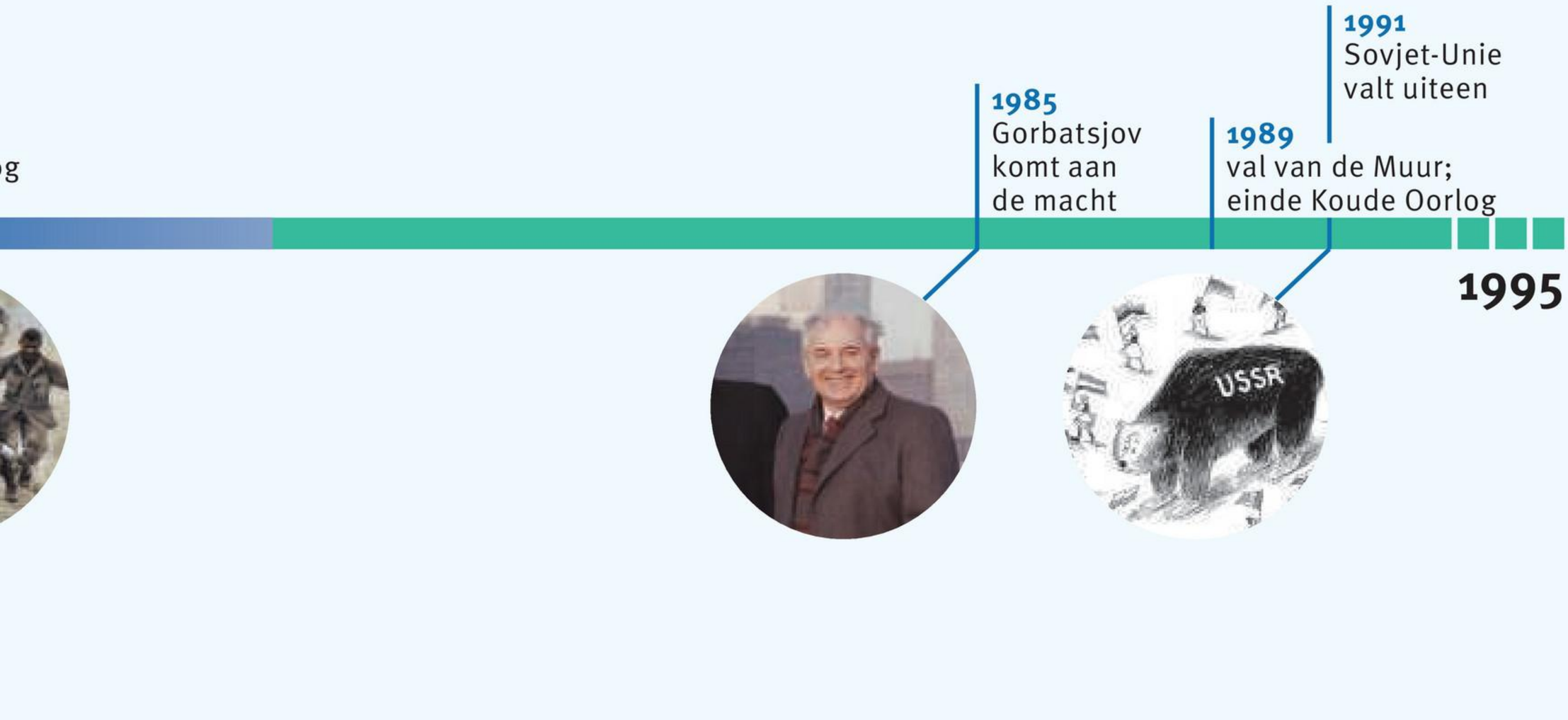
Verrijking

amerikanisering
De beïnvloeding van een cultuur door de Amerikaanse cultuur.

Historisch denken

continuïteit
Wanneer iets hetzelfde blijft.

Ga naar de *Flitskaarten*, de *Test jezelf* en de *oefentoets*.

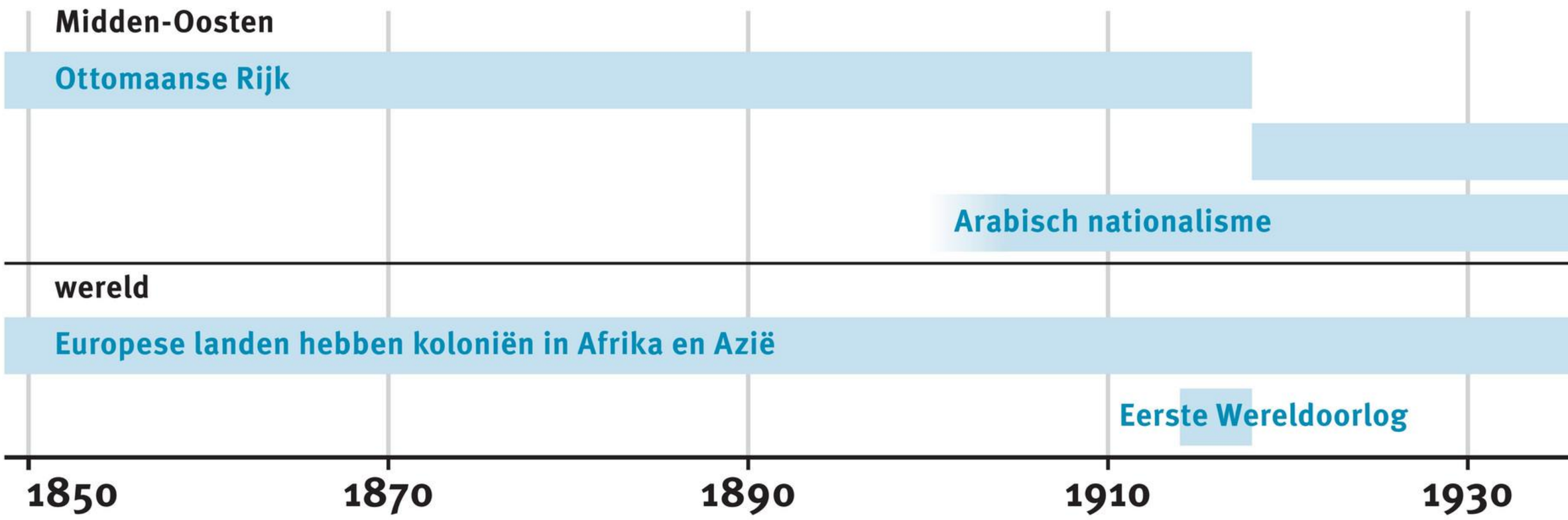

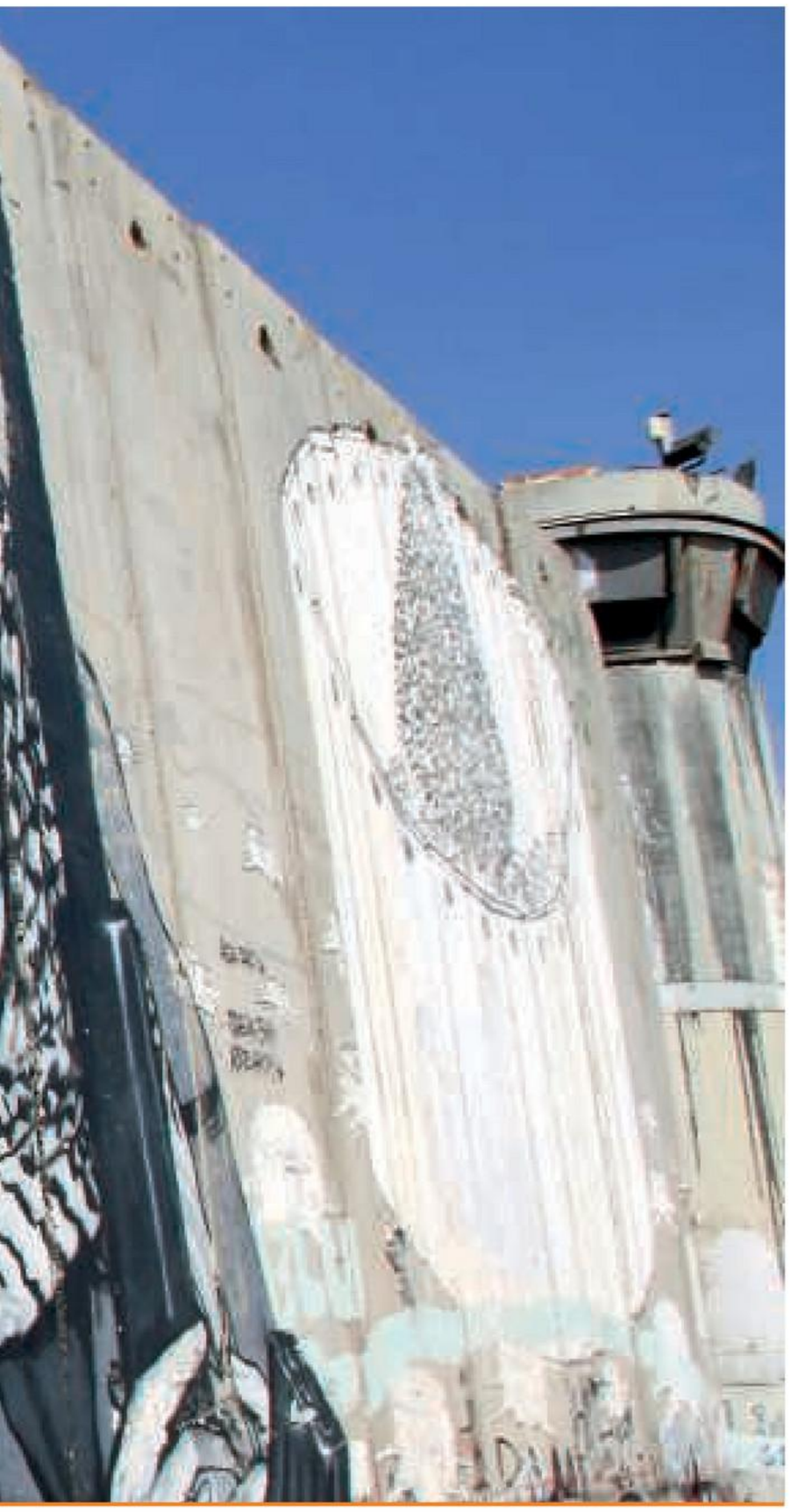
6 Het Israëlisch-Palestijnse conflict

Oriëntatie

Bron 1 Een muurschildering gemaakt door Palestijnen, op een muur die Israël heeft gebouwd in de buurt van Jeruzalem. Leila Khaled was een Palestijnse activist. Zij deed bijvoorbeeld mee aan de kaping van een aantal vliegtuigen. (Foto uit 2014.)

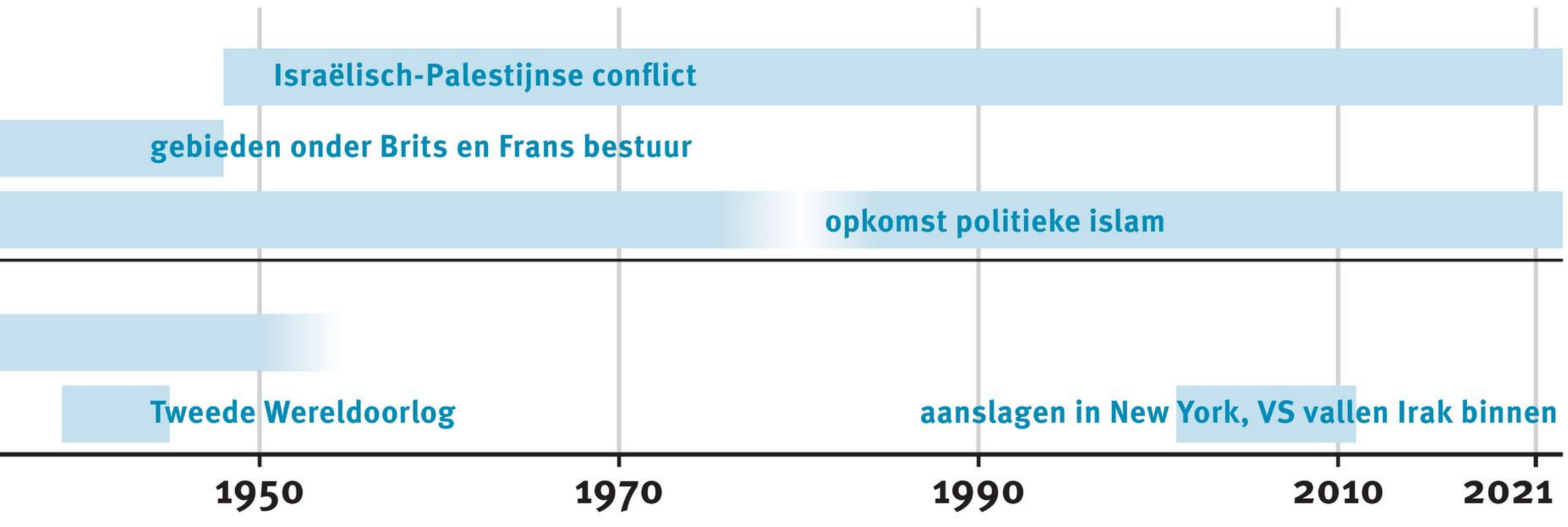

In het jaar 2000 begon Israël met het bouwen van een muur tussen Israëlische en Palestijnse gebieden. Als de muur klaar is, zal hij om heel Israël heen lopen en 700 kilometer lang zijn. ‘Om Israël te beschermen tegen Palestijnse aanslagen’, zegt de Israëlische regering. ‘Nee, om Palestijns gebied in te pikken’, zeggen Palestijnen. Hoe dan ook: de muur laat zien dat het voor Israëliërs en Palestijnen heel moeilijk is om samen te wonen.

Al tientallen jaren proberen wereldleiders het Israëlisch-Palestijnse conflict op te lossen. Dat is tot nu toe niet gelukt. Daarom zal deze muur hier nog wel even blijven staan.

De vraag van dit hoofdstuk is:

Om welke redenen is het conflict tussen Israël en de Arabische wereld zo moeilijk op te lossen?

Opdrachten

1 Gebruik bron 1 en de tekst in de oriëntatie.

a Maak de zinnen kloppend.

– De muur werd gebouwd door *Israëliërs* / *Palestijnen*.

– De muurschildering werd gemaakt door een *Israëliër* / *Palestijn*.

b In dit hoofdstuk oefen je met je inleven in andere mensen. Welk gevoel zullen Israëliërs hebben bij deze muur? Leg je antwoord uit.

.....

.....

c Welk gevoel zullen Palestijnen hebben bij deze muur?

.....

.....

.....

2 Gebruik bron 2.

a Aan welke vier landen grenst Israël?

.....

.....

b Maak de zin af.

Israël houdt drie gebieden bezet, namelijk

.....

.....

c (t) Wat betekent het als een gebied 'bezet' is?

.....

.....

.....

.....

d Gebruik ook bron 1. Maak de zinnen kloppend.

De muur uit bron 1 is gebouwd tussen Israël en *de Gazastrook* / *de Westelijke Jordaanoever* / *Egypte* / *Syrië*. Israëliërs bouwen dus een muur op de grens tussen Israël en een *bezet gebied* / *buurland*.

e Maak de zinnen kloppend.

– In de bezette gebieden wonen vooral *Israëliërs* / *Palestijnen*.

– In Israël wonen vooral *Joden* / *moslims*.

3 Gebruik de tijdbalk.

a De huidige staat Israël werd uitgeroepen in 1948. Hoe werd het gebied vóór 1948 bestuurd? Maak de zinnen af.

– Tot 1918 door .....

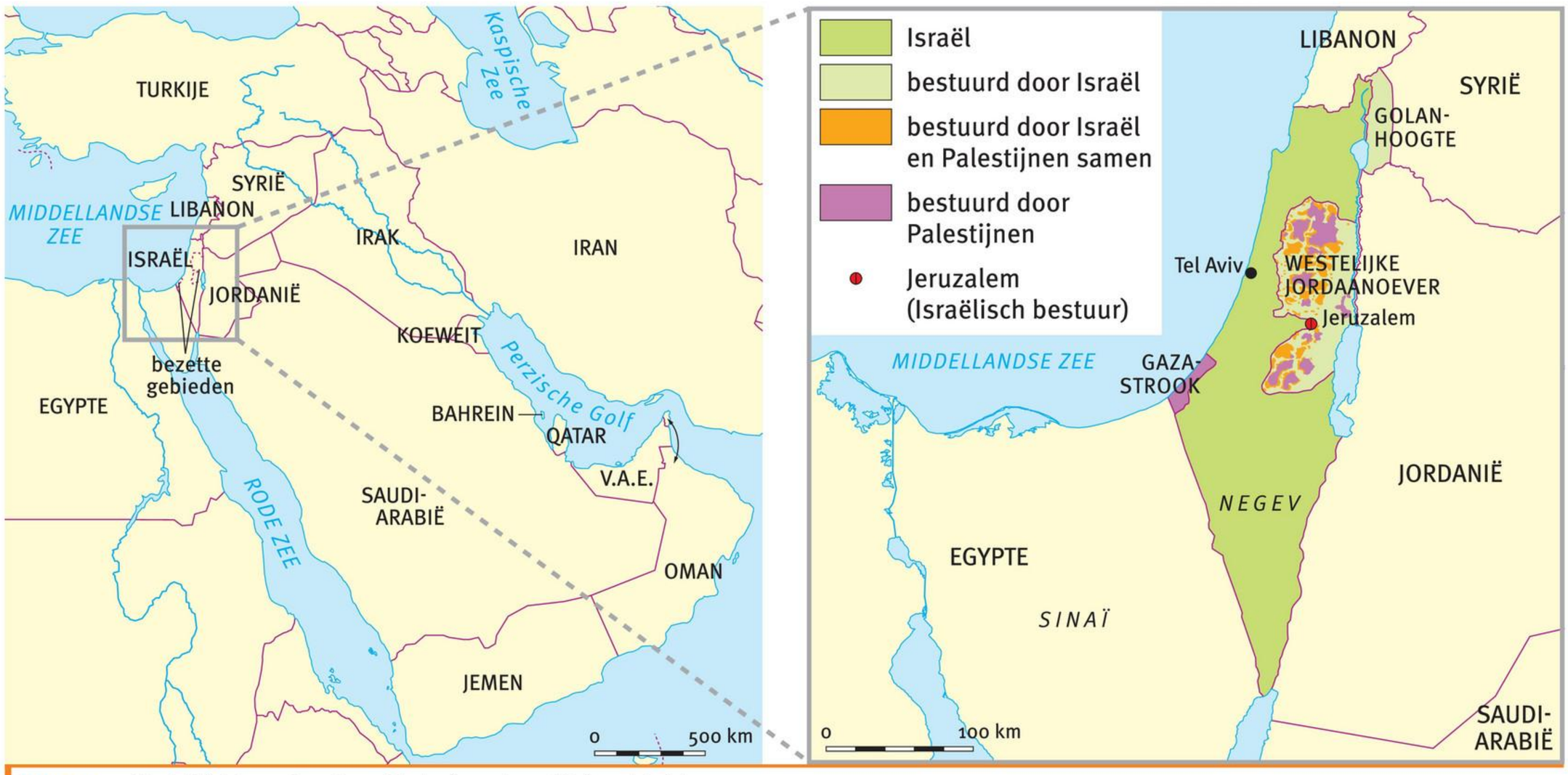
– Van 1918 tot 1948 door .....

.....

b Wat veranderde er vlak na de Eerste Wereldoorlog in het Midden-Oosten?

.....

.....

Bron 2 Het Midden-Oosten (links) en Israël (rechts) in 2019.

c Wat veranderde er vlak na de Tweede Wereldoorlog in het Midden-Oosten?

.....

.....

4 Gebruik bron 1 en bron 3.
Palestijnse activisten kozen bij hun strijd tegen Israël soms voor terrorisme, zoals het kapen van vliegtuigen.

a Waarom zouden Palestijnen vliegtuigen uit West-Europa kapen, denk je?

.....

.....

.....

.....

b Veel inwoners van Israël zijn Joods. Dit verklaart de aanpak van de kapers tijdens de vliegtuigkapingen. Leg dat uit.

.....

.....

.....

.....

.....

c Wie is Leila Khaled?

.....

.....

d Waarom zou iemand juist op deze plek (bron 1) een muurschildering van Khaled hebben gemaakt?

.....

.....

.....

.....

Bron 3 Op 6 september 1970 kaapten Palestijnen (waaronder Leila Khaled) vier vliegtuigen: één uit Frankfurt, één uit Zürich en twee uit Amsterdam. Twee van die vliegtuigen werden naar deze woestijn in Jordanië gevlogen. De meeste passagiers werden daar vrijgelaten, maar Joodse passagiers werden gegijzeld. (Foto uit 1970.)

5 Door de vele conflicten is het Midden-Oosten vaak in het nieuws.
Zoek op internet naar recente nieuwsberichten over het Midden-Oosten. Welk belangrijk nieuws is er geweest? En waren daarbij ook landen buiten het Midden-Oosten betrokken?

.....

.....

.....

.....

Ga naar de *Ontdekkingsplaat*.

§1 De achtergrond van het conflict

BASIS

In 1948 werd in het Midden-Oosten de staat Israël uitgeroepen. Dit leidde tot grote conflicten, die tot op de dag van vandaag niet opgelost zijn. Om deze conflicten goed te kunnen begrijpen, moet je ook kijken naar de geschiedenis vóór 1948.

A Drie geloven

Leerdoel

- Je kunt uitleggen waarom het gebied waar nu Israël ligt, een belangrijk gebied is voor joden, christenen en moslims.

In het Midden-Oosten zijn in de loop van de geschiedenis drie belangrijke godsdiensten ontstaan. Het gebied waar nu Israël ligt, is belangrijk voor joden, christenen en moslims.

Jodendom

Ongeveer waar nu de staat Israël ligt, lag zo'n 3.000 jaar geleden een Joods koninkrijk. De Joden die daar woonden, hadden een eigen taal, cultuur en godsdienst. Het geloof van de Joden was anders dan dat van andere volken in die tijd, want het was monotheïstisch. De Joden geloofden maar in één god. Die god werd vereerd in een grote tempel in Jeruzalem. Hun heilige boek heet de Tenach.
Na enige tijd viel het Joodse koninkrijk uiteen. Andere volken werden in dit gebied de baas en verwoestten de tempel van de Joden. Maar het joodse geloof bleef bestaan en de tempel werd herbouwd.
In 70 n.C. hoorde het Joodse gebied bij het Romeinse Rijk. Tussen de Romeinse overheersers en de Joden brak een conflict uit, waarna de Romeinse keizer de tempel opnieuw liet vernietigen. Veel Joden trokken naar andere delen van het Romeinse Rijk, maar ze bleven trouw aan hun geloof. In de eeuwen daarna verspreidden ze zich over de hele wereld. Dit heet de **diaspora**.

Christendom en islam

Ondertussen was uit het joodse geloof een nieuwe godsdienst ontstaan: het christendom. Christenen kennen net als joden maar één god. Hun heilige boek heet de Bijbel, die voor een groot deel dezelfde verhalen heeft als de Tenach. Maar er waren ook verschillen. Zo wilden joden anderen niet bekeren, christenen wilden dat wel. Dat deden ze met succes. Binnen enkele eeuwen waren grote delen van Europa én het Midden-Oosten christelijk.
In het Midden-Oosten zou dat niet lang duren. In de 7e eeuw kwam daar nog een nieuwe godsdienst op: de islam. Dit geloof lijkt op het jodendom en het christendom. Ook de islam kent maar één god. Verder staan in het heilige boek van moslims, de Koran, gedeeltelijk dezelfde verhalen als in de Bijbel. In het Midden-Oosten werden de meeste mensen moslim en verdween het christendom bijna helemaal.
Jodendom, christendom en islam lijken dus veel op elkaar. De stad Jeruzalem is bijvoorbeeld voor alle drie een heilige stad, met belangrijke heiligdommen. Vaak konden de drie godsdiensten vreedzaam naast elkaar bestaan. Maar er ontstonden ook conflicten.

Bron 1 De Rotskoepel, een belangrijk islamitisch heiligdom in Jeruzalem.

Verwerking

1 **a** (t) Hieronder staan vier omschrijvingen die passen bij één woord uit de leertekst. Lees de leertekst goed door en vul de vier woorden in.

– Geloof in één enkele god: .....
– Persoon die met behulp van militaire kracht de baas is: .....
– Plaats die belangrijk is voor een godsdienst: .....
– Ruzie of oorlog: .....

b (t) Christenen willen anderen bekeren. Wat wordt daarmee bedoeld?

.....

.....

2 Zet de volgende gebeurtenissen in de juiste volgorde, van vroeger naar later.

A De islam verdringt het christendom in het Midden-Oosten.
B De Joden hebben een eigen koninkrijk.
C De Romeinen verwoesten de Joodse tempel.
D Het christendom verspreidt zich in het Midden-Oosten.
E Mohammed sticht de islam.

.....

3 **a** Het jodendom is monotheïstisch. Waarom was monotheïsme 3.000 jaar geleden zo bijzonder?

.....

.....

b Wat was de aanleiding voor de Joodse diaspora?

.....

.....

.....

Toepassing

4 Gebruik bron 1 en 2.
Leg uit waarom Jeruzalem belangrijk is voor moslims én joden. Gebruik beide bronnen in je antwoord.

.....

.....

.....

.....

.....

5 **a** Gebruik bron 2. De Joodse tempel werd twee keer verwoest: de eerste tempel werd verwoest door de Babyloniërs, de tweede tempel door de Romeinen. Toont deze bron een reconstructie van de eerste of de tweede tempel? Leg je antwoord uit.

.....

.....

.....

.....

b Maak de zinnen kloppend.
– De eerste Joodse tempel werd gebouwd rond *3000 v.C. / 1000 v.C. / het jaar 0*.
– Het christendom ontstond rond *1000 v.C. / 500 v.C. / het jaar 0*.
– De islam ontstond in de 7e eeuw, dus in de periode *600-700 / 700-800*.

Bron 2 Een reconstructie van de Joodse tempel (515 v.C.-70 n.C.). Zo zag hij er waarschijnlijk uit. Van deze tempel is alleen nog één muur over. Die muur heet nu de Klaagmuur.

Leerdoel

- Je kunt de oorzaken en gevolgen noemen van het uiteenvallen van het Ottomaanse Rijk.

Het Midden-Oosten hoorde lange tijd bij het grote en machtige Ottomaanse Rijk. Maar rond 1900 was dit rijk verzwakt. Europese landen probeerden steeds meer invloed te krijgen in het gebied.

Het Ottomaanse Rijk

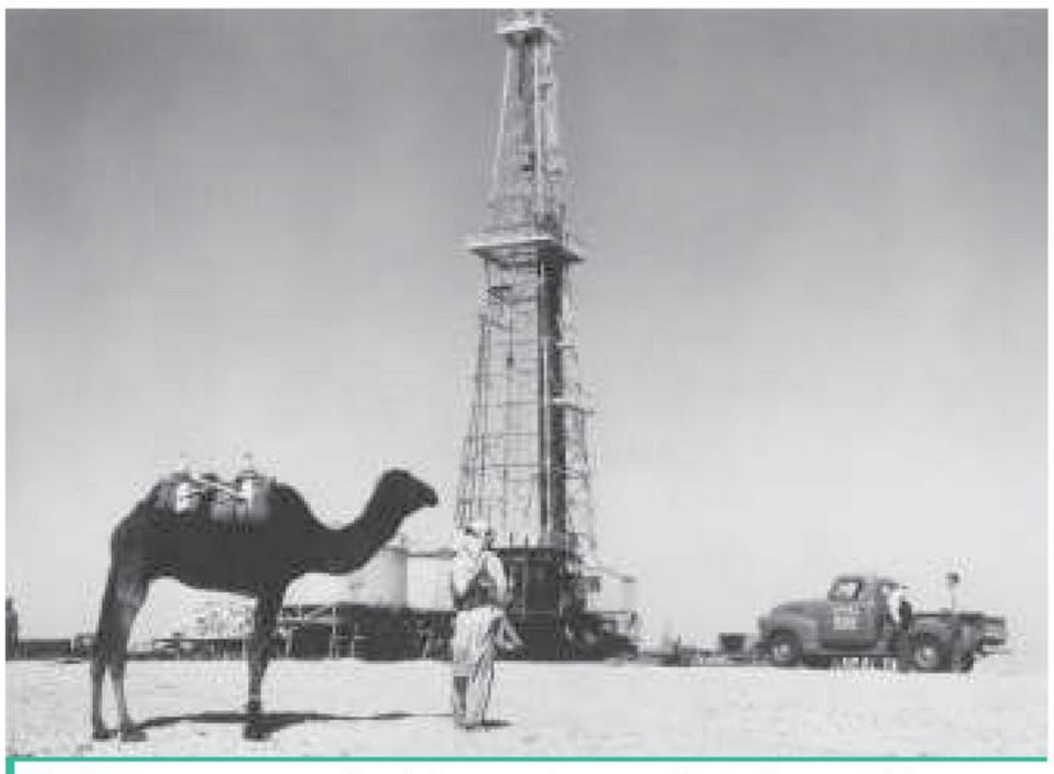
Rond 1450 ontstond in het Midden-Oosten het **Ottomaanse Rijk**, ook wel het Turkse Rijk genoemd. Istanbul was de hoofdstad. Toen dit rijk op zijn grootst was, bestond het uit grote delen van het Midden-Oosten, Zuidoost-Europa en Noord-Afrika. Maar in de 19e eeuw werd het rijk steeds zwakker. Economisch was het Midden-Oosten ver achtergebleven. Er woonden vooral arme, Arabisch sprekende boeren die hard moesten werken voor steenrijke grootgrondbezitters en Turkse machthebbers. Industrie was er nauwelijks.
Het Ottomaanse Rijk kon niet op tegen andere machtige staten als Frankrijk en Groot-Brittannië, die veel gebieden veroverden in Noord-Afrika. Het huidige Egypte werd bijvoorbeeld een kolonie van Groot-Brittannië.

Westerse invloed

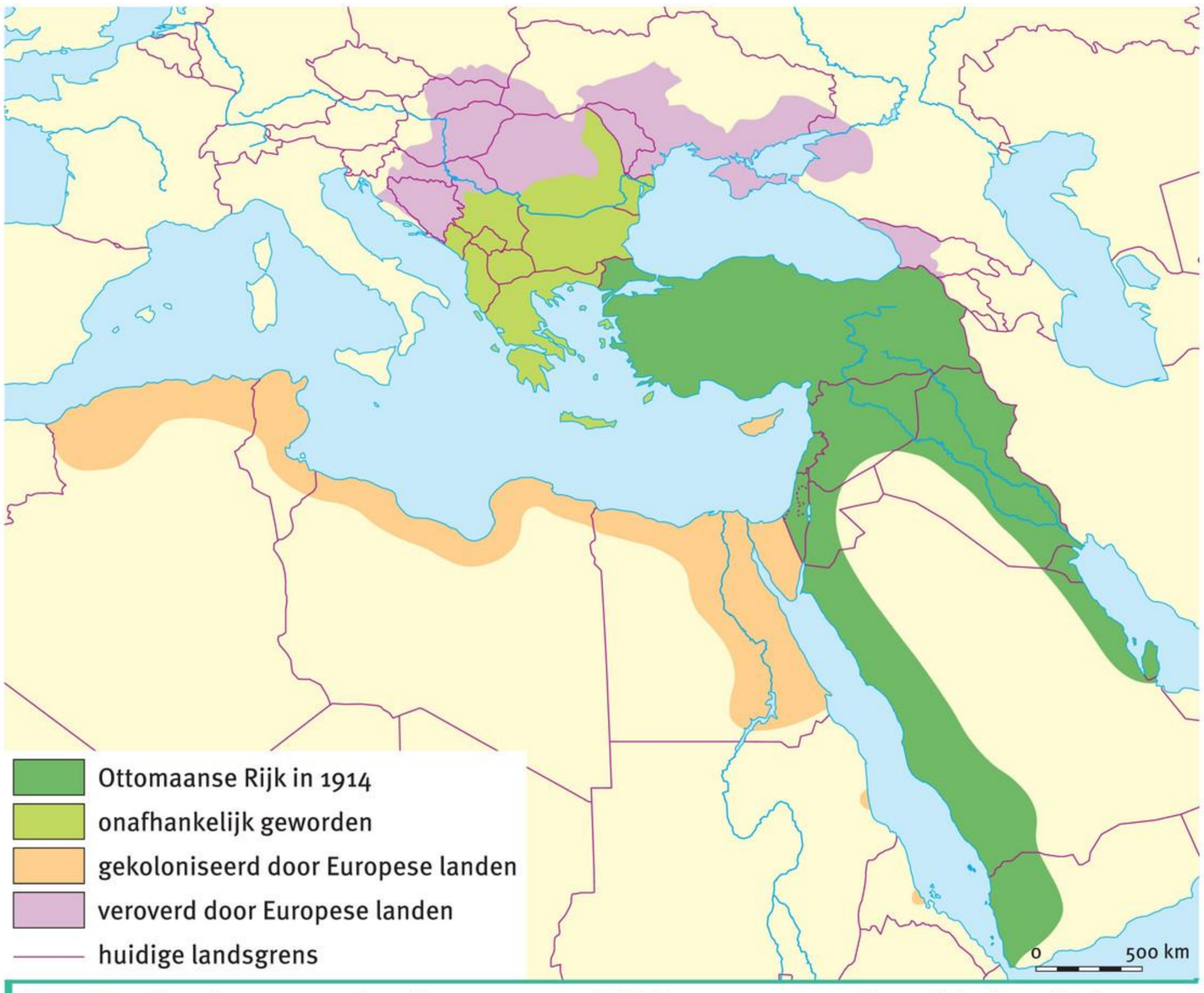
Westerse landen probeerden ook invloed te krijgen in het Midden-Oosten. Dat deden ze onder andere om goedkoop aan aardolie te komen voor hun industrie. In het begin van de 20e eeuw waren in het Midden-Oosten namelijk enorme olievelden ontdekt. Door de opkomst van de auto en het vliegtuig nam in het Westen de vraag naar olie nog meer toe.
In de Eerste Wereldoorlog (1914-1918) veroverden westerse landen een groot stuk van het Ottomaanse Rijk. Na 1918 bleef van dat rijk alleen Turkije zelf over. Het deel dat de Britten en de Fransen hadden veroverd, werd opgeknipt in enkele **mandaatgebieden**. Dat zijn gebieden die werden bestuurd door Groot-Brittannië en Frankrijk op verzoek van de Volkenbond, een organisatie waarvan veel landen lid waren. De bedoeling was dat deze gebieden op den duur zelfbestuur zouden krijgen. Tot die tijd zouden óf de Britten óf de Fransen namens de Volkenbond de gebieden besturen. Een van de Britse mandaatgebieden was Palestina.

Nationalisme

In het Midden-Oosten woonden vooral Arabieren. Zij waren blij dat er een eind was gekomen aan de Turkse overheersing. Maar ze waren niet blij dat de Britten nu de baas waren. Veel Arabieren waren aanhangers van het **Arabisch nationalisme**. Dat betekent dat ze een eigen, Arabische staat wilden in het Midden-Oosten, die werd bestuurd door Arabieren. De Britse regering had al in 1915 beloofd dat ze de stichting van zo'n Arabische staat zou steunen. De Arabieren vonden dat die staat er snel moest komen en dat ook Palestina daarbij hoorde.

Bron 3 Westerse bedrijven winnen olie in het Midden-Oosten (1940-1950.)

Bron 4 Een kaart van het Ottomaanse Rijk in 1914, met alle gebieden die het sinds 1700 had verloren.

Verwerking

6 Maak de zinnen af.

– Westerse landen wilden gebieden in het Midden-Oosten veroveren, omdat .....

.....

.....

– Westerse landen konden makkelijk gebieden in het Midden-Oosten veroveren, omdat .....

.....

.....

.....

7 In de Eerste Wereldoorlog (1914-1918) vocht het Ottomaanse Rijk aan de kant van Duitsland, tegen Frankrijk en Groot-Brittannië.

a Welk gevolg had dit tijdens de oorlog voor het Ottomaanse Rijk?

.....

.....

b (t) Frankrijk en Groot-Brittannië hadden in deze tijd veel koloniën. Wat is een kolonie?

.....

.....

.....

c (t) Noem een overeenkomst en een verschil tussen een kolonie en een mandaatgebied. *Doe het zo:*

– Een overeenkomst is dat een kolonie en een mandaatgebied allebei .....

.....

– Een verschil is dat een mandaatgebied

.....

.....

....., terwijl een kolonie .....

.....

.....

8 **a** Maak de zin kloppend.

Arabieren in het Midden-Oosten waren *wel* / *niet* tevreden met de situatie in het Midden-Oosten na 1918.

b (t) Leg je antwoord bij vraag a uit.

Gebruik in je antwoord de volgende woorden: *mandaatgebieden* • *Arabisch nationalisme*.

– Na 1918 .....

.....

.....

.....

– Maar de Arabieren wilden .....

.....

.....

Toepassing

9 Gebruik bron 5.

a Vul het juiste begrip in en maak de zin af.

De auteurs van deze brief zijn aanhangers van het

....., want .....

.....

.....

.....

.....

b De Volkenbond moest zorgen dat landen overal ter wereld meer zouden overleggen en minder oorlog zouden voeren. Landen met een zelfstandig bestuur konden lid zijn van de Volkenbond. Maak de zinnen kloppend.

Een mandaatgebied kon *wel* / *geen* lid worden van de Volkenbond. Dat betekende dat rond 1920 *veel* / *weinig* Europese landen lid konden worden en dat volken uit Afrika of het Midden-Oosten *nauwelijks* / *ook* inspraak hadden. De Arabische leiders van bron 5 zaten dus *wel* / *niet* in de Volkenbond.

Bron 5 Een aantal Arabische leiders kwam in 1919 bijeen en schreef een brief aan de Britse bestuurders. Dit is een deel van die brief.

Arabieren [...] zijn niet minder ontwikkeld dan de Bulgaren, Serven, Grieken en Roemenen waren, toen zij onafhankelijk werden. Wij protesteren daarom tegen het besluit van de Volkenbond [...] waardoor wij een mandaatgebied zouden moeten worden.

Leerdoel

- Je kunt oorzaken en gevolgen noemen van de verhuizing van Joden naar Palestina vóór 1939.

Niet alleen de Arabieren wilden een eigen staat: ook Joden waren gaan dromen van een eigen land. Ze leefden al eeuwenlang verspreid over heel Europa en waren overal in de minderheid.

Antisemitisme

De meeste mensen in Europa waren christelijk. Daardoor kregen Joden te maken met **discriminatie**: ze werden ongelijk behandeld vanwege hun geloof. Regelmatig werden ze het slachtoffer van geweld. Deze Jodenhaat noemen we **antisemitisme**. Vanaf 1800 golden in West-Europa voor alle burgers dezelfde wetten en was er minder geweld tegen Joden.
In Oost-Europa was dat anders. Daar woonden veel straatarme Joden, apart van de rest van de samenleving. Bij spanningen werden zij het slachtoffer van **pogroms**. Dat zijn gewelddadige en georganiseerde aanvallen tegen Joden. Regeringen in die landen deden weinig om discriminatie en geweld te stoppen.

Zionisten

Rond 1900 vonden veel Joden dat er maar één manier was om een einde te maken aan de voortdurende discriminatie: het stichten van een eigen Joodse staat. Dit Joodse nationalisme wordt **zionisme** genoemd. Veel zionisten wilden die staat stichten in Palestina, want dat was het land waar de Joden oorspronkelijk vandaan kwamen en waar hun heilige plaatsen lagen. Sommige zionisten vonden het een probleem dat er Arabieren in Palestina woonden. Maar de meesten vonden dat niet zo belangrijk.
Net als de Arabieren vroegen zionisten steun aan Europese regeringen bij het stichten van hun staat. In 1917 kregen de zionisten die steun van de Britse minister van Buitenlandse Zaken, Arthur Balfour. Hij beloofde dat de Joden in Palestina een 'nationaal tehuis' mochten stichten. Wel moesten ze dan de rechten van de niet-Joodse bevolking respecteren. Door deze belofte van Balfour ontstond een groot probleem. De Britten hadden immers hetzelfde gebied ook al aan de Arabieren beloofd.

Joden naar Palestina

De zionisten waren blij met de belofte van Balfour. Na de Eerste Wereldoorlog verhuisden steeds meer Joden naar Palestina. Zij kwamen bijvoorbeeld uit Rusland, waar veel antisemitisme was. Maar ook in West-Europa werd het leven voor Joden steeds moeilijker. In 1933 kwam in Duitsland Adolf Hitler aan de macht. Niemand wist nog dat zijn antisemitische politiek zou eindigen in de Holocaust. Toch namen veel Joden geen risico; zij emigreerden naar veiliger landen, zoals Palestina.
De komst van joodse migranten leidde tot conflicten met de Arabische bewoners van Palestina. Heel wat boeren raakten hun land en werk kwijt en moesten ergens anders gaan wonen. Dat pikten zij niet altijd. Uiteindelijk begonnen beide groepen geweld tegen elkaar te gebruiken. Al vóór de Tweede Wereldoorlog waren er grote spanningen tussen Joden en Palestijnen.

Bron 6 Joodse migranten zijn onderweg naar hun nieuwe woonplaats in Palestina (1937). Ze hebben onderdelen van hun toekomstige huizen bij zich.

Verwerking

10 **a** Wat is discriminatie?

.....

.....

.....

b Wat was de Holocaust?

.....

.....

11 **a** Wat is een belangrijke oorzaak van de opkomst van het zionisme?

.....

b Wat is het belangrijkste doel van het zionisme?

.....

.....

c Wat is een overeenkomst tussen het zionisme en het Arabisch nationalisme?

.....

.....

d (t) Gebruik ook leertekst 1B. Leg uit dat de belofte van Balfour botste met een andere belofte die de Britten hadden gedaan. *Doe het zo:*

– In 1915 beloofde Groot-Brittannië dat .....

.....

.....

.....

– Maar in 1917 beloofde Balfour dat .....

.....

.....

.....

12 Zet de woorden op de juiste plek. Kies uit: *het antisemitisme* • *Hitler* • *Palestina* • *pogroms* • *Rusland* • *West-Europa*. Twee woorden blijven over.

In Oost-Europa kregen Joden te maken met

..... en in het Duitsland

met ..... van

...... Veel Joden verhuisden

daarom naar .....

Toepassing

13 (t) Gebruik bron 6.

Hieronder staan vijf gebeurtenissen:

A Balfour doet een belofte aan de Joden.
B De Tweede Wereldoorlog breekt uit.
C Hitler komt aan de macht in Duitsland.
D Na 1800 is er minder antisemitisme in West-Europa.
E Pogroms komen minder vaak voor.

Welke twee gebeurtenissen zijn een oorzaak van de Joodse migratie zoals in bron 6? *Doe het zo:*

– Gebeurtenis ..... is een oorzaak, want

.....

.....

.....

.....

– Gebeurtenis ..... is ook een oorzaak, want

.....

.....

.....

.....

14 Gebruik bron 7.

Vul het juiste begrip in en maak de zin af.

De schrijver van dit boek is aanhanger van het

....., want .....

.....

.....

Bron 7 Theodor Herzl schreef in 1896 het volgende in zijn boek *De Joodse Staat*.

Officieel is iedereen gelijk voor de wet, maar in de praktijk zijn Joden dat vrijwel nergens. [...] [De situatie] wordt goed samengevat door de Berlijnse uitdrukking: 'Juden Raus!' [Joden opgerot!] Moeten we nu inderdaad 'oprotten' en zo ja, waarheen? [...] Geef ons een stukje aarde dat groot genoeg is om te voorzien in de behoeften van ons volk.

Ga naar de *Flitskaarten* en de *Test jezelf*.

§2 Oorlog, terrorisme en praten over vrede

BASIS

In 1948 riepen Joden in Palestina de staat Israël uit. Dat was een direct gevolg van de Tweede Wereldoorlog. De stichting van Israël leidde tot een groot conflict met de Arabische bevolking, waarbij ook andere landen in het Midden-Oosten en de wereld betrokken raakten.

A De stichting van Israël

Leerdoel

- Je kunt uitleggen hoe de nieuwe staat Israël is ontstaan en hoe de buurlanden daarop reageerden.

In 1939 brak in Europa de Tweede Wereldoorlog uit. Tijdens deze oorlog probeerden de nazi's het Joodse volk helemaal uit te roeien. Toen Adolf Hitler in 1945 eindelijk was verslagen, bleken de Duitsers zes miljoen Joden te hebben vermoord.

Het plan van de VN

In 1945 schokte het nieuws over de Holocaust de wereld. Hierdoor was er veel begrip voor de Joodse wens om een eigen thuisland te stichten. Na de oorlog werden de **Verenigde Naties (VN)** opgericht. Dit is een internationale organisatie waarvan bijna alle landen lid zijn en die als doel heeft te zorgen voor vrede en veiligheid. De VN stelden in 1947 voor om Palestina op te splitsen in een Palestijnse en een Joodse staat. Jeruzalem zou worden bestuurd door de VN, omdat die stad voor joden, christenen én moslims heilig was. De Arabische landen waren het niet eens met het VN-plan: zij zagen de Joden als vreemde indringers. Maar de Joden in Palestina wilden niet langer wachten. In 1948 riepen zij de staat Israël uit. Daar hoorde ook West-Jeruzalem bij.

Gevolgen

De wereld reageerde verdeeld. De Verenigde Staten en de Sovjet-Unie erkenden Israël. Maar Arabische buurlanden als Egypte, Syrië en Libanon waren woest. Zij erkenden Israël niet en verklaarden het nieuwe land direct de oorlog. Israël won deze oorlog en kon zijn grondgebied zelfs nog vergroten.
De Arabische landen en Israël bleven vijanden. In 1967 vielen de Arabische landen Israël opnieuw aan. De Israëliërs versloegen hun tegenstanders in zes dagen. Deze oorlog wordt daarom de Zesdaagse Oorlog genoemd. Israël hield daarna grote stukken van zijn buurlanden bezet, om een meer strategische positie in het Midden-Oosten te hebben. Ook Oost-Jeruzalem behoorde nu tot de **bezette gebieden**. Dat zijn gebieden die zijn bezet door Israël, maar waarvan de VN niet erkennen dat ze bij Israël horen. Het Israëlische grondgebied was nu groter dan ooit.

Bron 1 Joodse jongeren vieren op 14 mei 1948 in Tel Aviv dat de Joodse staat Israël is uitgeroepen.

Bron 2 De situatie na de Zesdaagse Oorlog.

Verwerking

1 Zet de volgende gebeurtenissen in de juiste volgorde, van vroeger naar later.

A Bij de Holocaust komen zes miljoen Joden om.
B De Verenigde Naties doen een voorstel voor de verdeling van Palestina.
C De Zesdaagse Oorlog breekt uit.
D Israël wint voor het eerst een oorlog tegen zijn buurlanden.
E Joden roepen de staat Israël uit.

.....

2 Jeruzalem vormde vaak het middelpunt van de conflicten.

a (t) Onderstreep de drie zinnen in de leertekst die beschrijven wat er met Jeruzalem gebeurde tussen 1947 en 1967.

b (t) Wat betekent het als een land wordt 'erkend'?

.....

.....

c Wat was een reden voor veel landen om Israël na 1948 te erkennen?

.....

.....

3 **a** Past de stichting van Israël bij de doelen van de zionisten? Leg je antwoord uit.

.....

.....

.....

b Past de stichting van Israël bij de doelen van de Arabische nationalisten? Leg je antwoord uit.

.....

.....

.....

Toepassing

4 Bekijk bron 2.

a Hieronder staat een aantal gebieden. Geef steeds aan waarbij de gebieden vóór 1967 hoorden. Kies uit: *Egyptisch* • *Israëlisch* • *Syrisch* • *Palestijns*. Eén woord blijft over.

– De Sinaï-woestijn was .....

– De Golanhoogte was .....

– West-Jeruzalem was .....

b Hieronder staat een aantal gebieden. Onderstreep alle gebieden die Israël in 1967 bezette.
Gazastrook / Golanhoogte / Jordanië / Libanon / Negev / Oost-Jeruzalem / Sinaïwoestijn / Tel Aviv / West-Jeruzalem / Westelijke Jordaanoever

5 **a** In de situatie van Jeruzalem is sinds 1967 weinig veranderd. Leg uit wie nu dus het bestuur in Jeruzalem in handen heeft. Noem zowel Oost-Jeruzalem als West-Jeruzalem in je antwoord.

.....

.....

.....

.....

b (t) Jeruzalem werd nooit erkend als de hoofdstad van Israël. In 2017 erkenden de Verenigde Staten Jeruzalem toch als hoofdstad van Israël. Dit leidde tot veel protesten. Leg uit waarom dit leidde tot protesten. *Doe het zo:*

Oost-Jeruzalem behoort tot .....

...... Als de VS Jeruzalem erkennen als

hoofdstad, zeggen ze daarmee dat .....

.....

B Palestijnse vluchtelingen en terrorisme

Leerdoel

- Je kunt uitleggen welke gevolgen de stichting van Israël had voor de Palestijnen en hoe zij zich daartegen verzetten.

De stichting van Israël en de daaropvolgende oorlogen hadden grote gevolgen voor de Palestijnse bevolking. Het verzet onder hen groeide en er ontstonden zelfs terroristische organisaties.

Blijven of vluchten

In 1948 verlieten naar schatting 700.000 Palestijnen hun huizen. Soms kozen ze daar zelf voor, soms werden ze door Israëliërs verdreven. In de gebieden die in 1948 veroverd werden, vernietigde Israël Palestijnse dorpen. Niet voor niets noemen Palestijnen deze periode 'de Ramp'. Tijdens de Zesdaagse Oorlog in 1967 sloegen opnieuw 200.000 Palestijnen op de vlucht.
Niet alle Palestijnen trokken weg. In Israël wonen nog ongeveer één miljoen Israëlische Arabieren. Volgens de wet zijn ze gelijk aan de Joodse Israëliërs; ze zijn bijvoorbeeld vertegenwoordigd in het parlement. Maar in de praktijk worden Israëlische Arabieren wel degelijk gediscrimineerd. In de bezette gebieden wonen nu zo'n vijf miljoen Palestijnen.

Vluchtelingenkampen

De Palestijnen die waren gevlucht, kwamen terecht in kampen in de Arabische buurlanden, zoals Jordanië, Libanon en Syrië. Deze kampen bestaan nog steeds, want van de Israëlische regering mogen de Palestijnse vluchtelingen niet terugkeren. Zij vindt dat de vluchtelingen vijanden van Israël zijn. Inmiddels gaat het om vijf miljoen Palestijnse vluchtelingen en hun (klein)kinderen. Velen van hen hebben in de buurlanden een nieuw bestaan opgebouwd. Maar nog altijd wonen zo'n anderhalf miljoen Palestijnen in vluchtelingenkampen. De tenten zijn meestal vervangen door gewone huizen, maar de leefomstandigheden zijn slecht; er heerst veel armoede en werkloosheid.

Terreur

In de vluchtelingenkampen groeide de onvrede over deze situatie. Veel Palestijnen zochten daarom naar manieren om te protesteren. Sommigen gebruikten daarbij **terreur**; dat betekent dat ze angst zaaiden bij hun tegenstanders door middel van kleine, maar opvallende daden van geweld. Met die terreurdaden hoopten de Palestijnen aandacht te krijgen voor het Palestijnse standpunt. Zo gijzelden of doodden ze onschuldige mensen, pleegden ze bomaanslagen en kaapten ze passagiersvliegtuigen.

Veel van deze acties werden georganiseerd door de **Palestijnse Bevrijdingsorganisatie (PLO)**. Deze organisatie was in 1964 opgericht om Palestina te 'bevrijden' en er een Arabische staat te vestigen.
De PLO eiste de opheffing van de staat Israël en de terugkeer van de Palestijnen. Maar niet-Arabische landen wilden Israël niet opheffen: zij vonden dat Joden recht hadden op een eigen staat.

Bron 3 Arafat, de leider van de PLO (links) praat met de leider van de Verenigde Arabische Emiraten. (Foto uit 1975.)

Bron 4 Een Palestijns vluchtelingenkamp bij Amman, de hoofdstad van Jordanië. (Foto uit 1969.)

Bron 5 Bij hun oprichting in 1964 publiceerde de PLO een verklaring. Dit zijn twee artikelen hieruit.

Artikel 1	Palestina is een Arabisch thuisland en heeft sterke banden met de andere Arabische landen, die samen het grote Arabische thuisland vormen.
Artikel 12	Arabische eenheid en de bevrijding van Palestina zijn twee doelen die elkaar aanvullen; het ene leidt vanzelf tot het andere.

Verwerking

6 **a** Maak de zinnen kloppend.

– De vlucht van Palestijnen naar buurlanden was een *oorzaak* / *gevolg* van de stichting van de staat Israël.

– De vlucht van Palestijnen naar buurlanden was een *oorzaak* / *gevolg* van de Palestijnse terreur.

b (t) Volgens de wet zijn Arabische Israëliërs gelijk aan Joodse Israëliërs. In de praktijk worden ze wel gediscrimineerd. Wat is daarvan een voorbeeld?

◯ A Arabieren krijgen moeilijker een baan.

◯ B Arabieren mogen geen huis kopen in Israël.

◯ C Arabieren mogen niet stemmen bij verkiezingen.

◯ D Voor Arabieren gelden zwaardere straffen dan voor Joden.

7 **a** Welke twee doelen had de Palestijnse Bevrijdingsorganisatie (PLO) bij de oprichting in 1964?

.....

.....

b De PLO voerde een deel van haar terreuracties uit in westerse landen. Bedenk twee redenen waarom ze dit deed.

.....

.....

.....

.....

c Israël en de Palestijnen gebruikten beide geweld. Waarom noemen we de acties van de Palestijnen terreur, maar die van Israël niet?

.....

.....

.....

.....

Toepassing

8 Gebruik bron 4.

a Wat vertelt deze foto je over de omstandigheden in vluchtelingenkampen? Noem minstens twee dingen.

.....

.....

.....

b Leg uit, met behulp van de bron, dat het voor deze vluchtelingen moeilijk is om de situatie in hun thuisland te veranderen.

.....

.....

.....

.....

.....

9 Gebruik bron 5.

a Leg uit dat deze verklaring van de PLO past bij het Arabisch nationalisme.

.....

.....

.....

.....

b De PLO probeerde met deze tekst andere Arabische landen over te halen om de Palestijnen te helpen. Welk argument gebruikt de PLO om hen te overtuigen?

.....

.....

.....

.....

.....

Leerdoel

- Je kunt drie redenen noemen waarom vrede tussen Israël en de Arabische landen voor de hele wereld belangrijk is, en uitleggen waarom het Akkoord van Camp David toch mislukte.

Wereldwijd is er veel aandacht voor het Israëlisch-Palestijnse conflict. Veel landen vinden het belangrijk dat het conflict wordt opgelost. Maar pogingen om vrede te sluiten wilden niet lukken.

De hele wereld is betrokken

Het Israëlisch-Palestijnse conflict gaat over een klein stukje aarde, maar heel veel landen zijn erbij betrokken. Dat heeft drie oorzaken.

- De moord op de Joden in de Tweede Wereldoorlog is een van de schokkendste gebeurtenissen uit de wereldgeschiedenis. Daarom vinden de Verenigde Staten en veel andere landen dat Joden recht hebben op een eigen land, waar ze veilig zijn.
- Veel landen zijn afhankelijk van Arabische olie. Daarom moeten ze wel rekening houden met de Arabische woede over een Joodse staat op Arabisch grondgebied.
- Doordat het Midden-Oosten olie heeft en centraal ligt, is het militair heel belangrijk. Daarom zoeken grote landen zoals de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie (Rusland) bondgenoten in het Midden-Oosten. Israël is de enige democratie in het gebied en daarom voor de Verenigde Staten een logische bondgenoot.

Een derde oorlog

Dat veel landen betrokken zijn bij het Israëlisch-Palestijnse conflict, bleek in 1973, toen de Arabisch-Israëlische Oorlog uitbrak. Egypte en Syrië vielen Israël onverwachts aan en dreven de Israëliërs in het nauw. Westerse landen, bijvoorbeeld de Verenigde Staten en ook Nederland, schoten Israël te hulp door wapens te leveren. Daardoor kon de aanval worden afgeslagen. De Arabische landen besloten om landen die Israël gesteund hadden, te straffen. Daarom begonnen ze in 1973 met een **olieboycot**. Dat betekent dat Arabische landen geen olie meer leverden aan westerse landen die Israël hadden gesteund. Ook Nederland kreeg geen olie meer.

Camp David

Na onderhandelingen stopte deze boycot. Er kwamen zelfs vredesbesprekingen op gang. Dit leidde tot een opvallend resultaat: het **Akkoord van Camp David** in 1978. In dit akkoord erkende de Egyptische president Sadat, als eerste Arabisch staatshoofd, de staat Israël. In ruil kreeg Egypte de Sinaïwoestijn terug, die Israël sinds 1967 bezette. En de Israëlische premier Begin deed nog een belofte: de Palestijnen in de Gazastrook (in het zuiden van Israël) en op de Westelijke Jordaanoever zouden een beperkte mate van zelfbestuur krijgen.

Het Akkoord van Camp David leek het voorzichtige begin van vrede in het Midden-Oosten. Sadat en Begin kregen zelfs de Nobelprijs voor de Vrede. Maar de Arabische landen wezen het akkoord af, net als de PLO. Die bleef weigeren Israël te erkennen en werkte niet mee aan het zelfbestuur in de bezette gebieden. In de jaren daarna braken tussen Israël en zijn buren nieuwe oorlogen uit. De poging om vrede in het Midden-Oosten te bereiken was mislukt.

Bron 6 In Camp David schudt de Egyptische president Sadat (links) de hand van de Israëlische premier Begin (rechts). In het midden staat de Amerikaanse president Carter. (Foto uit 1978.)

Verwerking

10 **a** Noem een economische reden waarom veel landen betrokken zijn bij het Israëlisch-Palestijnse conflict.

.....

.....

.....

b Noem een politieke reden waarom veel landen betrokken zijn bij het Israëlisch-Palestijnse conflict.

.....

.....

.....

.....

11 **a** Drie keer brak er een oorlog uit tussen Arabische landen en Israël. Geef in het schema aan welke uitspraak hoort bij welke oorlog.

	1948	1967	1973
Leidde tot een vredesverdrag met Egypte.			
Leidde tot het ontstaan van 'bezette gebieden'.			
Vond plaats vlak na de stichting van Israël.			
Wordt ook wel de Zesdaagse Oorlog genoemd.			

b Vul de juiste woorden in. Kies uit: *Arabische staten* • *de Verenigde Staten* • *Nederland* • *Israël* • *olieboycot* • *oorlog* • *Palestijnen*. Twee woorden blijven over.

In 1973 begonnen ..... een oorlog tegen ...... Dit leidde later tot een ..... tegen verschillende landen, zoals ..... en .....

c Gebruik bron 2 uit paragraaf 2A. Om welke reden werd Israël in 1973 juist door Egypte en Syrië aangevallen?

.....

.....

.....

12 **a** Bij het Akkoord van Camp David werden drie beloften gedaan. Omschrijf elke belofte in één zin.

.....

.....

.....

.....

b (t) Bedenk waarom de PLO niet wilde meewerken aan het zelfbestuur in de bezette gebieden. *Doe het zo:*

– De PLO wilde voor de Palestijnen .....

.....

– Door te weigeren om mee te werken kon de PLO laten zien dat .....

.....

Toepassing

13 Gebruik bron 7.

a Over welke oorlog heeft Meir het hier?

.....

b (t) Vergelijk de bron met wat je weet over deze oorlog. Geeft Meir een juist beeld van de situatie? Geef een argument vóór en een argument tegen. *Doe het zo:*

– Ze geeft deels een juist beeld, want .....

.....

.....

.....

– Ze geeft deels een onjuist beeld, want .....

.....

.....

.....

Bron 7 Golda Meir was premier van Israël van 1969 tot 1974. Over die periode schreef zij het volgende in haar autobiografie.

Wij waren de oorlog niet begonnen, maar hadden wel gevochten en gewonnen. [...] Jarenlang riepen wij om 'vrede' en hoorden we alleen 'oorlog' van onze tegenstanders. [...] En de enige keer dat Arabische staten bereid waren om het bestaan van Israël te erkennen, was wanneer zij ons aanvielen.

Ga naar de *Flitskaarten* en de *Test jezelf*.

§3 Komt er ooit nog vrede?

BASIS

Het Akkoord van Camp David betekende wel vrede tussen Egypte en Israël, maar was geen oplossing voor het Israëlisch-Palestijnse conflict. Pogingen tot een nieuw vredesakkoord mislukten. Ook nu is er nog geen vrede.

A Een eerste stap naar een Palestijnse staat

Leerdoel
- Je kunt beschrijven welke problemen bleven bestaan na 1978 en hoe dit leidde tot nieuwe vredesakkoorden.

Na 1978 konden de Palestijnse vluchtelingen nog altijd niet terug en hield Israël nog steeds de Gazastrook en de Westelijke Jordaanoever bezet. De onvrede hierover nam steeds verder toe.

Problemen blijven

Sinds 1967 werden de bezette gebieden bestuurd door Israël. Dat zorgde voor onvrede. De Palestijnse bewoners moesten belasting aan Israël betalen en zich aan de Israëlische wet houden. Bovendien voerde Israël een **nederzettingenpolitiek**. Dat betekent dat de Israëlische regering toestond dat Joden in de bezette gebieden nieuwe dorpen stichtten. Land van Palestijnse bewoners werd afgepakt. Palestijnen die protesteerden, konden worden gearresteerd of zelfs doodgeschoten.
In 1987 pikten de Palestijnen de nederzettingenpolitiek niet langer. De eerste intifada brak uit. Een intifada is een Palestijnse volksopstand. Zes jaar lang was het in de bezette gebieden zeer onrustig: jongeren gooiden stenen en brandbommen naar het Israëlische leger, er waren stakingen en Palestijnen weigerden Israëlische belastingen te betalen. Het Israëlische leger sloeg de opstand met geweld neer; duizenden Palestijnen werden gearresteerd en honderden kwamen om.

Nieuwe akkoorden

Dat kon zo niet doorgaan. In het geheim onderhandelden Israël en de PLO in de Noorse hoofdstad Oslo. Daar sloten ze in 1993 een nieuw vredesakkoord: de **Akkoorden van Oslo**. Hierin erkende de PLO de staat Israël en beloofde zij geen terreurdaden tegen Israël meer te plegen. In ruil daarvoor kregen de bezette gebieden beperkt zelfbestuur. Israël beloofde ook het leger terug te trekken uit de Gazastrook en van de Westelijke Jordaanoever. Een Palestijnse staat kwam er nog niet, maar in 1994 kwam er wel een **Palestijnse Autoriteit**. Dat is een Palestijnse regering die delen van de bezette gebieden bestuurt. In de andere delen bleef Israël dus de baas.
Problemen bleven er nog genoeg. Wat moest er bijvoorbeeld gebeuren met de Palestijnse vluchtelingen? En wie zou de baas worden over Jeruzalem? De afspraak was dat Israël en de PLO hierover verder zouden praten. De Akkoorden van Oslo leken een serieuze weg naar vrede.

Bron 1 Israëlische soldaten bewaken de weg naar een nederzetting in het bezette gebied. (Foto uit 2011.)

Bron 2 Aanhangers van 'Vrede Nu', een Israëlische organisatie, vieren dat de Akkoorden van Oslo ondertekend zijn. (Foto uit 1993.)

Verwerking

1 **a** Veel mensen denken dat de Israëlische nederzettingenpolitiek slecht is voor de vrede. Waarom denken ze dat? Maak de zin kloppend.
Door de bouw van *Joodse* / *Palestijnse* dorpen in *Arabische landen* / *de bezette gebieden* / *Israël* wordt het moeilijk daar een land voor Palestijnen te stichten.

b Wat is een intifada?

.....

c Wat is het verband tussen de nederzettingenpolitiek en de intifada?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

2 In 1993 werden de Akkoorden van Oslo ondertekend.
Welke afspraken werden toen gemaakt? Noem voor beide partijen twee afspraken.

– De PLO .....

.....

– Israël .....

.....

.....

.....

.....

3 (t) De titel van deze leertekst is: 'Een eerste stap naar een Palestijnse staat'.
Leg die titel uit. Gebruik in je antwoord: *Palestijnse Autoriteit* • *Palestijnse Staat*.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Toepassing

4 Gebruik bron 3.

a Leg uit dat deze bron past bij de nederzettingenpolitiek.

.....

.....

.....

.....

.....

b Leg uit dat de bron laat zien dat Israël in de bezette gebieden de macht had.

.....

.....

.....

.....

Bron 3 In 1980 bezoekt een Nederlandse journalist de Westelijke Jordaanoever. Een Israëlische officier, Jonathan, laat haar de schietbaan zien.

Midden op de schietbaan lijken een paar huizen te staan. We vragen Jonathan ernaar. 'Tot een maand of vijftien geleden woonden daar Arabieren. We hebben ze vaak genoeg verteld dat ze weg moesten, maar die mensen zeiden ijskoud dat ze geen last van ons hadden. Er is toen een proces geweest en de politie heeft ze weggehaald. [...] Het is ons land.'

5 Gebruik bron 1.

a Waarom worden zulke nederzettingen bewaakt door soldaten?

.....

.....

.....

.....

.....

b Gebruik bron 2 van de oriëntatie. De kaart is verdeeld in donkergroene, lichtgroene, oranje en paarse gebieden. In welke twee gebieden vind je nederzettingen zoals in bron 1? Leg je antwoord uit.

.....

.....

.....

De mislukking van Oslo

Leerdoel

- Je kunt drie oorzaken noemen waarom de Akkoorden van Oslo mislukten en de gevolgen daarvan beschrijven.

Met de Akkoorden van Oslo hadden Israëliërs en Palestijnen voor het eerst met elkaar onderhandeld en afspraken gemaakt. Maar over een aantal zaken konden zij het niet eens worden.

Nieuwe ruzie

De Palestijnse Autoriteit werd na de Akkoorden van Oslo inderdaad ingesteld. Deze Palestijnse regering mocht de dichtstbevolkte delen van de bezette gebieden gaan besturen; andere delen bleven helemaal of gedeeltelijk onder Israëlisch bestuur. In 2005 zette Israël een volgende stap: het verliet de Gazastrook, zodat de Palestijnen daar helemaal de baas werden. Toch liepen de vredespogingen na de Akkoorden van Oslo weer helemaal vast. De PLO en Israël konden het niet eens worden over de oplossing van de overgebleven problemen. Bovendien werd een aantal afspraken niet nagekomen. Zo ging Israël niet weg van de Westelijke Jordaanoever. Ook deed de Israëlische regering bijna niets tegen de stichting van nieuwe nederzettingen. Omgekeerd bleven Palestijnen geweld gebruiken tegen Israël. Zo beschoten de Palestijnen Israëlische dorpen vanuit de Gazastrook.

Tweede intifada

Toen in 2000 nieuwe vredesbesprekingen mislukten, brak zelfs een tweede intifada uit. Daarbij pleegden Palestijnen zelfmoordaanslagen op Israëlische burgers, bijvoorbeeld door zichzelf in een volle bus op te blazen. Als reactie op die aanslagen legde Israël een bewaakte grens aan. Er werden hoge muren gebouwd en hekken met prikkeldraad. Door deze grensbewaking waren er veel minder zelfmoordaanslagen. Maar de muur staat niet altijd op de grens tussen Israël en de bezette gebieden. Op sommige plekken loopt hij dwars door bezette gebieden. Tegenstanders van Israël zeggen dat Israël zo probeert om meer land in te pikken.
Ook voerde Israël in 2014 een korte oorlog tegen de Palestijnen in de Gazastrook. In de oorlog stierven meer dan 2.000 Palestijnen en ruim 70 Israëliërs.

Bron 4 Deze soldaat bewaakt de oude binnenstad van Jeruzalem, kort na een zelfmoordaanslag waarbij twintig doden vielen. (Foto uit de periode 2000-2005.)

Bron 5 Palestijnen vieren feest op het dak van een vernielde synagoge in de Gazastrook (2005).

Verwerking

6 Maak de zin kloppend.
Na 2005 was *de Palestijnse Autoriteit / Israël* de baas in de Gazastrook en was *de Palestijnse Autoriteit / Israël* de baas op de Westelijke Jordaanoever.

7 Noem drie redenen waarom na de Akkoorden van Oslo toch opnieuw ruzie ontstond.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

8 **a** (t) De tekst geeft twee voorbeelden van geweld door Palestijnen. Onderstreep beide voorbeelden. Let daarbij op de signaalwoorden.
b Hoe reageerde Israël hierop? Noem twee reacties.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Toepassing

9 **a** Gebruik bron 4. Wat was de aanleiding voor deze aanslag?

.....

.....

.....

b Gebruik bron 5. Wat was de aanleiding voor dit feest?

.....

.....

.....

10 Gebruik bron 6.
a Stel, jij bent minister van Buitenlandse Zaken van Nederland en je leest dit bericht. Hoe zou jij reageren?

- ◯ A Ik zeg dat Joden overal huizen mogen bouwen.
- ◯ B Ik zeg niets.
- ◯ C Ik zeg dat de bouw niet goed is, maar doe verder niets.
- ◯ D Ik straf Israël door de import van Israëlische producten te verbieden.

b Leg je keuze bij vraag a uit.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Bron 6 Een Israëlisch politicus zegt het volgende tijdens een toespraak bij de bouw van nieuwe Joodse huizen op de Westelijke Jordaanoever.

Iedereen die de bouw van Joodse nederzettingen wil tegengaan, is onze vijand. Wij geven toestemming voor de bouw van meer Joodse huizen op de Westelijke Jordaanoever, ook al is de wereld tegen. [...] Wie het afkeurt dat een Jood teruggaat naar zijn thuisland, zal nergens een Jood accepteren.

Is er kans op vrede?

Leerdoel

- Je kunt vier oorzaken noemen waardoor er nog steeds geen vrede is tussen de Israëliërs en de Palestijnen.

De Akkoorden van Oslo zijn dus mislukt en daarna zijn er nauwelijks serieuze vredesbesprekingen geweest. Dat lijkt vreemd. Wereldleiders vinden het Israëlisch-Palestijnse conflict namelijk een groot probleem, dat ze graag willen oplossen.

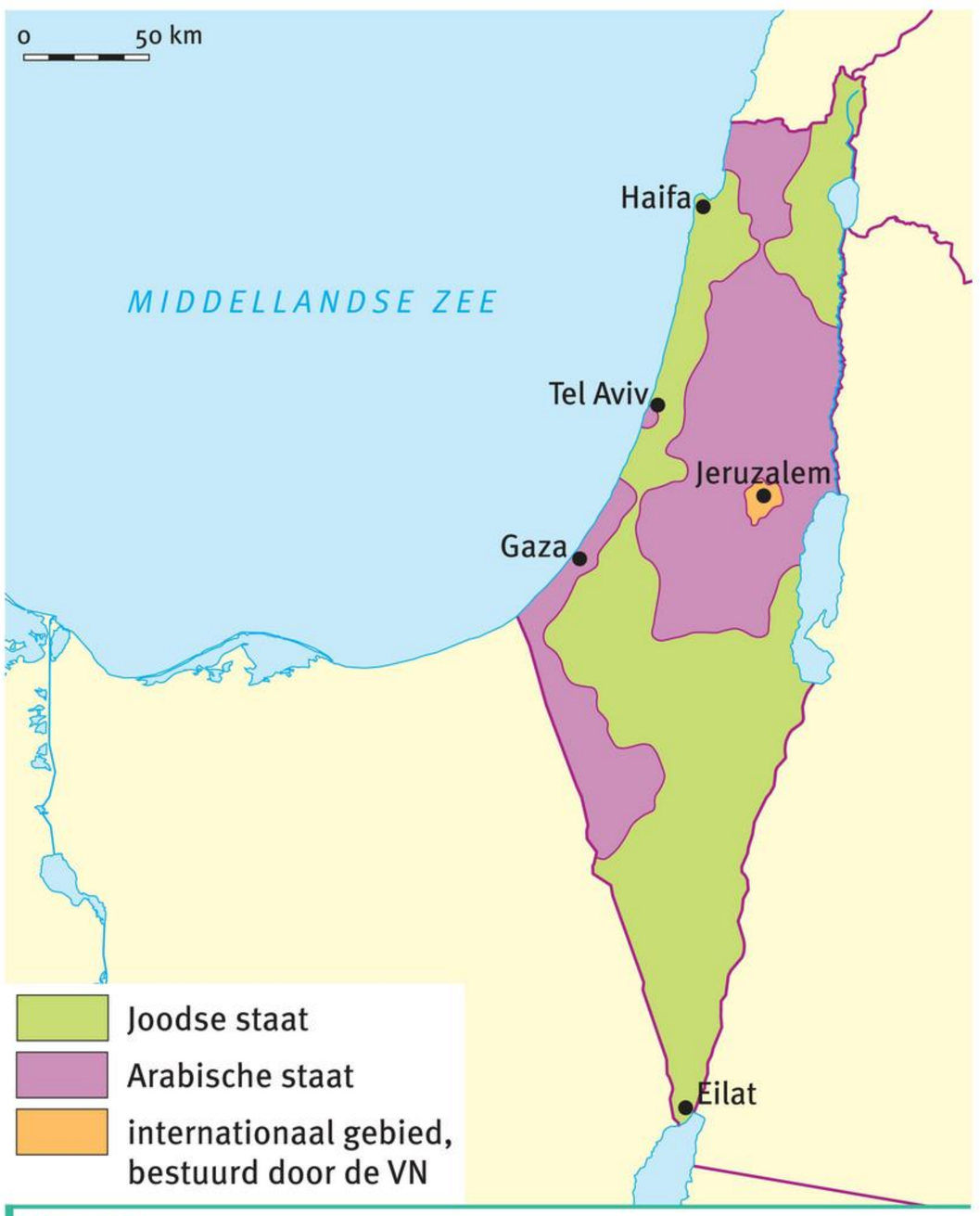
Oorzaken

Waarom is er zo weinig vooruitgang geboekt na de Akkoorden van Oslo? Dat heeft minstens vier oorzaken.

- De partijen hebben elkaar nooit vertrouwd. Dit is de belangrijkste oorzaak. Veel Israëliërs dachten dat de PLO alsnog zou proberen Israël te vernietigen. Omgekeerd waren veel Palestijnen bang dat Israël de bezette gebieden nooit zou opgeven; zij vonden dat de PLO Israël niet had mogen erkennen.
- Het belang van godsdienst neemt toe. Aan beide kanten groeide de invloed van groepen die zich strikt aan hun geloof willen houden. In Israël zijn dat de **orthodoxe joden**. Dit zijn joden die zich heel precies aan de regels van de joodse godsdienst houden. De meesten van hen vinden dat het Joodse volk recht heeft op de bezette gebieden. In Israël vormen orthodoxe joden een minderheid, maar de laatste jaren is deze groep gegroeid en is hun politieke invloed toegenomen. Een gevolg is bijvoorbeeld dat er in de bezette gebieden nog steeds nederzettingen bij komen.
  Ook aan de Palestijnse kant neemt de invloed van het geloof toe. Dat komt door de opkomst van de **politieke islam**. Dat is een politieke stroming die wil dat de samenleving wordt bestuurd volgens een bepaalde, strenge uitleg van de islam en die grondrechten als de vrijheid van geloof en de vrijheid van meningsuiting afwijst. Aanhangers van deze stroming zien het westerse, joodse Israël als een bedreiging van hun eigen waarden.
- De Palestijnse Autoriteit is verdeeld. Op de Westelijke Jordaanoever is het bestuur nog in handen van de PLO, maar in de Gazastrook is de organisatie Hamas aan de macht. De ideeën van Hamas passen bij de politieke islam. Eigenlijk is het 'land' van de Palestijnen zo in twee delen uiteengevallen. Dat maakt onderhandelen met de Palestijnen lastig.
- In het hele Midden-Oosten is het erg onrustig. In 2011 kwamen in veel Arabische landen burgers in opstand tegen hun regering. Dit zorgde onder andere voor een burgeroorlog in Syrië. Bovendien zijn er al lange tijd spanningen tussen Iran en Saudi-Arabië, die beide hun invloed willen uitbreiden. Iran steunt om die reden bijvoorbeeld Hamas. Een situatie bereiken waarin iedereen zich veilig voelt, is daardoor heel moeilijk.

Bron 7 Een jonge aanhanger van Hamas demonstreert tegen Israël. Op de achtergrond zie je een afbeelding van de heilige Rotskoepel en een kaart van een verenigd Palestina – zonder Israël. (Foto uit 2015.)

Bron 8 Het verdelingsplan van de VN uit 1947.

Verwerking

11 Het oplossen van het Israëlisch-Palestijnse conflict is moeilijk.
Hieronder staan vier oorzaken. Een daarvan klopt *niet*. Welke?

- ◯ A De Palestijnen geloven niet wat de Israëliërs beloven en omgekeerd.
- ◯ B In veel landen in het Midden-Oosten is het onrustig.
- ◯ C Orthodoxe joden zijn in Israël in de meerderheid.
- ◯ D Palestijnen zijn het vaak niet met elkaar eens.

12 **a** Maak de zinnen kloppend.
– *De PLO / Hamas* is de baas in de Gazastrook, *de PLO / Hamas* is de baas op de Westelijke Jordaanoever.
– *De PLO / Hamas* behoort tot de politieke islam, *de PLO / Hamas* niet.
– *De PLO / Hamas* erkent Israël, *de PLO / Hamas* niet.

b Wat is een overeenkomst tussen orthodoxe joden en aanhangers van de politieke islam?

.....

.....

Toepassing

13 Gebruik bron 8 en van paragraaf 2A de leertekst.

a Wat was het voorstel van de VN in 1947?

.....

.....

.....

.....

b Waarom stelden de VN in 1947 voor om Palestina op te delen?

.....

.....

.....

c Werd het voorstel van de VN uitgevoerd zoals het was bedacht?

.....

.....

.....

d Je hebt in dit hoofdstuk veel geleerd over de problemen en mogelijke oplossingen in het Israëlisch-Palestijnse conflict. Stel, je bent politicus. Hoe zou jij dit conflict oplossen? Maak op een apart blaadje een voorstel en teken daarbij ook een kaart. Maak je voorstel niet langer dan 200 woorden. Beantwoord daarin vragen als:
– Moeten er één of twee staten komen? Waarom?
– Wat moet er gebeuren met Jeruzalem?
– Waar kunnen Palestijnse vluchtelingen naartoe?
– Hoe zorg je voor de veiligheid van iedere groep?

14 (t) Gebruik bron 9.
Laat deze bron volgens jou vooral zien waarom vrede voor Israëliërs en Palestijnen belangrijk is of laat de bron juist zien waarom het conflict voortduurt? Leg je mening uit met behulp van de bron. Gebruik een signaalwoord in je antwoord.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Bron 9 Overzicht van aantal slachtoffers in het Israëlisch-Palestijnse conflict volgens de Verenigde Naties, in 2009-2018.

Jaar	Palestijnen		Israëliërs	
	Doden	Gewonden	Doden	Gewonden
2009	1.059	6.401	11	112
2012	259	4.677	7	571
2015	174	14.639	26	313
2018	299	31.259	13	117

Ga naar de *Flitskaarten* en de *Test jezelf*.

§4 Het verdriet van Irak

VERRIJKING

Het Midden-Oosten is vaak in het nieuws. Bijna elke dag zijn er wel berichten over oorlog, opstand en terreur. Daarbij gaat het niet alleen over Israël en de Palestijnen; ook in andere delen van het Midden-Oosten is het vaak onrustig. Hoe komt dat?

We nemen als voorbeeld Irak. Dit land laat goed zien welke problemen het Midden-Oosten heeft en hoe ze zijn ontstaan.

A Het ontstaan van Irak

Leerdoel

- Je kunt beschrijven hoe de staat Irak is ontstaan en welke rol Groot-Brittannië hierbij speelde.

In Irak is sinds 1980 een aantal grote oorlogen gevochten, met als gevolg burgerdoden, vernielingen en veel ellende. Om de oorzaken van die oorlogen te begrijpen, moeten we eerst terug in de tijd.

Mandaatgebied

Tot de Eerste Wereldoorlog was het Midden-Oosten onderdeel van het Ottomaanse (Turkse) Rijk. Na de oorlog verdeelde de Volkenbond een groot deel van het Midden-Oosten in mandaatgebieden die bestuurd werden door Frankrijk en Groot-Brittannië. Er kwamen nieuwe, kunstmatige grenzen. Een van de landen die zo in 1920 ontstond, was Irak. Net als Palestina was Irak een mandaatgebied van de Britten. En net als in Palestina wilde de bevolking zo snel mogelijk zelfbestuur.

Een republiek

In 1932 kreeg Irak een vorm van zelfbestuur: Groot-Brittannië stond toe dat Irak een Arabisch koninkrijk werd. Maar veel maakte dit niet uit: Britse soldaten bleven in het gebied. En ook beschermde het Iraakse koningshuis de Britse belangen. Zo konden Britse bedrijven doorgaan met het oppompen van olie. Eigenlijk was Irak nog altijd een soort kolonie van Groot-Brittannië.
Aan die situatie kwam pas in 1958 een eind. In dat jaar greep het Iraakse leger de macht en verdreef het de koning. Het land werd een republiek: de koning werd vervangen door een president. Een ander gevolg was dat de Britten in Irak niets meer te zeggen hadden.

Bron 1 De Britse koningin Elisabeth en haar man (in donker uniform) ontvangen kroonprins Abd al-Ilah (links) en de jonge koning Faisal II van Irak (1956).

Bron 2 Een postzegel uit 1960. Bovenaan staat in het Arabisch ‘De republiek Irak’. Onderaan staat hetzelfde in het Engels.

Verwerking

1 **a** Zet de volgende gebeurtenissen in de juiste volgorde, van vroeger naar later.

A Irak is een Arabisch koninkrijk.
B Irak is een mandaatgebied.
C Irak is een provincie van het Ottomaanse Rijk.
D Irak is een republiek.

.....

b Wanneer werd Irak echt onafhankelijk?

◯ A In 1920.
◯ B In 1932.
◯ C In 1958.
◯ D Irak is nooit echt onafhankelijk geweest.

2 Vergelijk Palestina en Irak.

a Wat was een overeenkomst tussen beide gebieden in 1925?

.....

.....

.....

b (t) Wat zijn kunstmatige grenzen?

◯ A Grenzen die al heel lang bestaan – en niemand weet meer waarom.
◯ B Grenzen die door bevolkingsgroepen samen zijn afgesproken.
◯ C Grenzen die door mensen zijn gemaakt op een onlogische plek.
◯ D Natuurlijke grenzen (zoals rivieren of gebergten).

c Maak de zinnen kloppend.

– Er kwam uiteindelijk *wel* / *geen* zelfbestuur in Irak.
– Er kwam uiteindelijk *wel* / *geen* zelfbestuur in Palestina.

3 **a** Wat veranderde er in 1932 in Irak en wat bleef hetzelfde? Maak de zinnen kloppend.

In 1932 werd Irak officieel een *democratie* / *koninkrijk*. De koning kreeg dus *meer* / *minder* macht. De Britse legers *bleven in* / *vertrokken uit* het gebied. Britse bedrijven *bleven in* / *vertrokken uit* het gebied.

b De koning van Irak beschermde de Britse belangen. Waarom zou hij dat doen?

.....

.....

.....

.....

.....

Toepassing

4 Gebruik bron 2.

In het bijschrift staat dat de postzegel uit 1960 komt.

Waaraan kun je nog meer zien dat de postzegel van na 1958 is?

.....

.....

.....

.....

.....

5 In 1941, tijdens de Tweede Wereldoorlog, werd in Irak een staatsgreep gepleegd. Tijdelijk kwam een groep Irakezen aan de macht die Duitsland steunde.

Verklaar waarom sommige Irakezen tijdens de Tweede Wereldoorlog Duitsland wilden steunen.

Tip: bedenk wie er tijdens de Tweede Wereldoorlog tegen elkaar vochten.

.....

.....

.....

.....

.....

Leerdoel

- Je kunt de belangrijkste bevolkingsgroepen noemen die in Irak wonen, en uitleggen waarom zij moeilijk kunnen samenleven.

In 1958 bereikten de Irakezen dus wat de Palestijnen niet was gelukt: een staat voor zichzelf. Maar dat wil niet zeggen dat alle problemen waren opgelost.

Drie bevolkingsgroepen

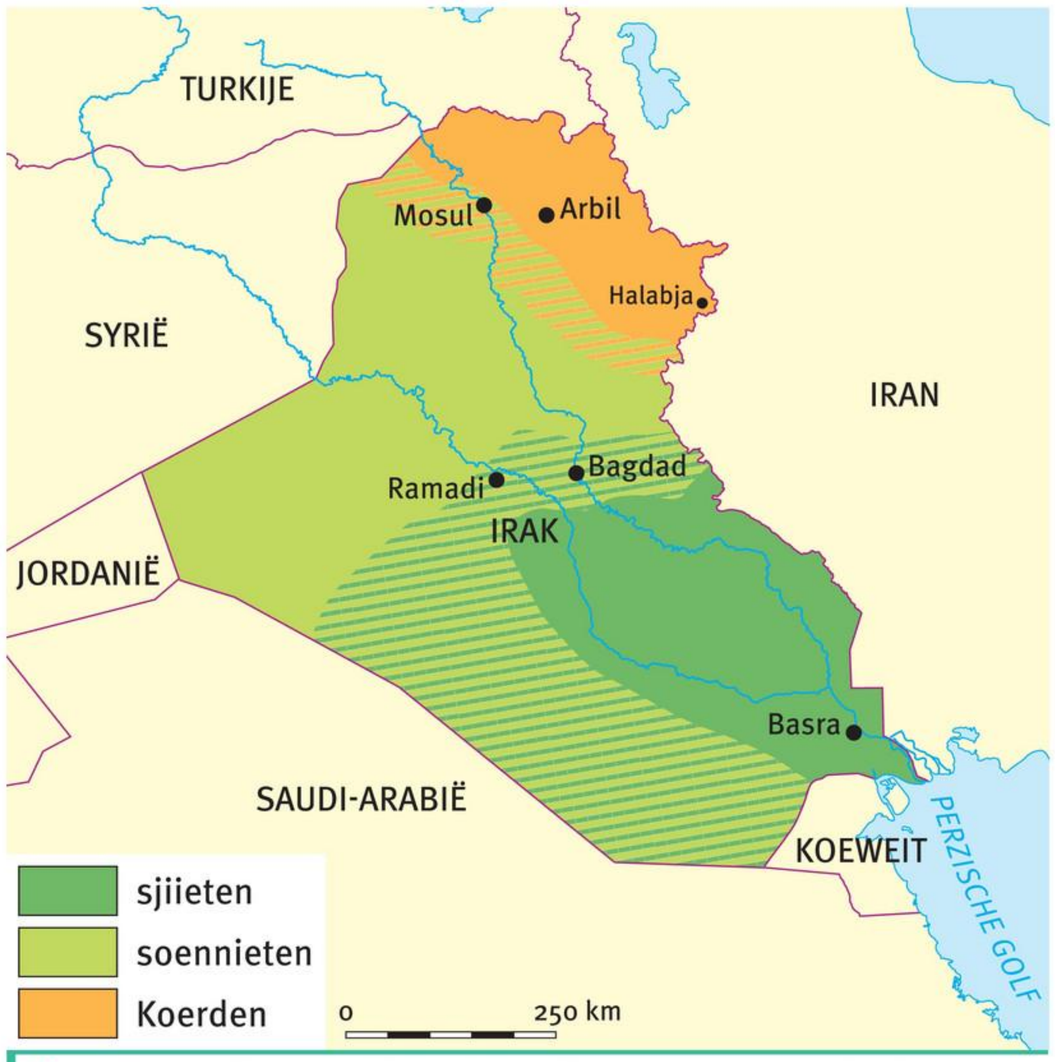
Door de kunstmatige grenzen die het land in 1920 had gekregen, woonden er heel verschillende bevolkingsgroepen in Irak. De grootste groep bestond – en bestaat – uit Arabische sjiieten. Dat zijn aanhangers van een bepaalde stroming binnen de islam. Zij leven vooral ten zuiden van de hoofdstad Bagdad. De Arabische soennieten vormen een andere stroming van de islam. In de wereld zijn er meer soennieten dan sjiieten, maar in Irak zijn de Arabische soennieten een (grote) minderheid. In het noorden woont een ander volk: de Koerden. Zij zijn niet Turks of Arabisch.

Verdeling van de macht

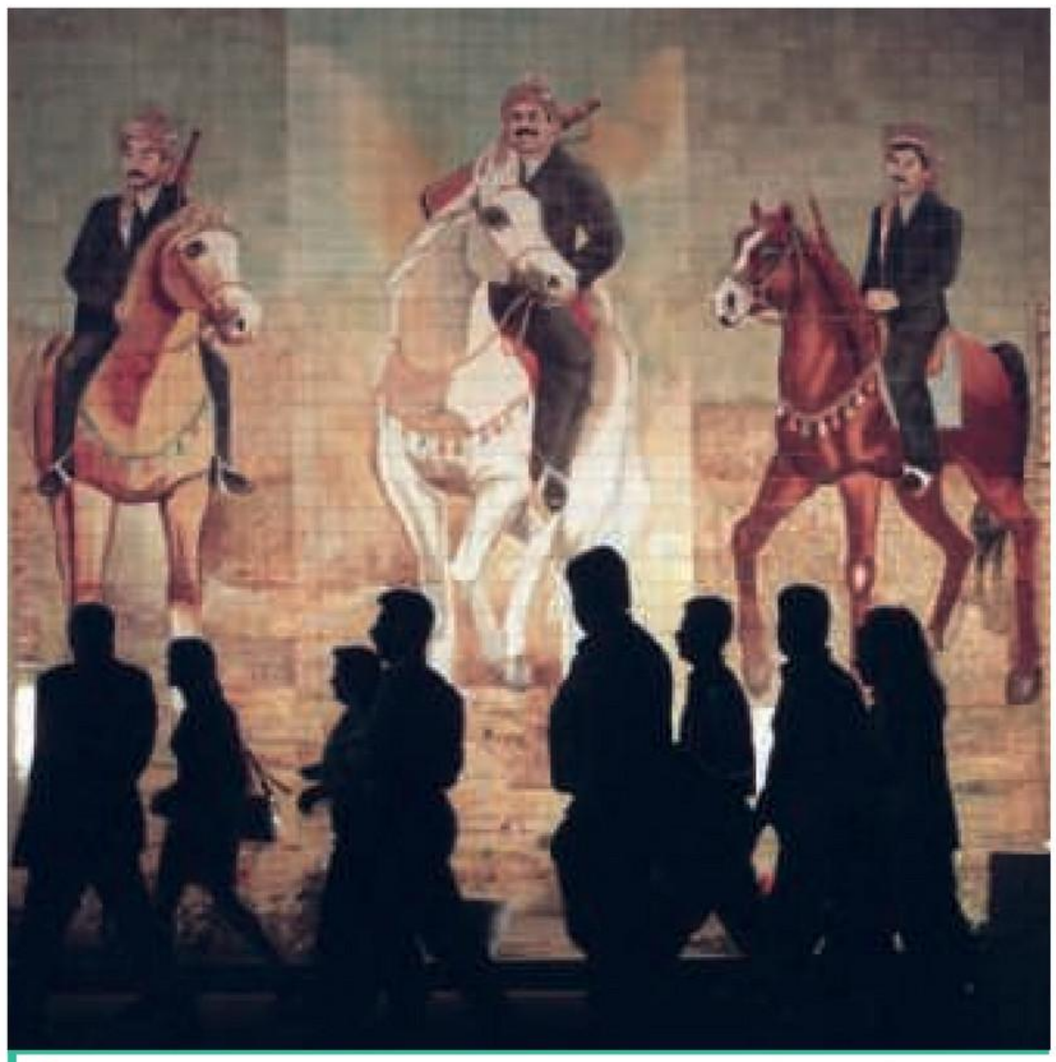
De drie bevolkingsgroepen van Irak kunnen moeilijk in één land samenleven. Dat komt vooral doordat de macht lange tijd ongelijk was verdeeld. Toen Irak nog een Brits mandaatgebied was, waren de meeste bestuurders soennieten. Dat wilden de Britten graag, omdat ze dachten dat de soennieten als minderheidsgroep niet zo snel in opstand zouden komen.

Na de onafhankelijkheid in 1932 hadden de soennieten nog steeds de belangrijkste banen. Toen Irak in 1958 een republiek werd, kregen ze nog meer macht. Dat kwam door de politieke partij die toen de baas werd: de Ba'ath (spreek uit: Ba-aath). In deze partij hadden vooral soennieten het voor het zeggen. Voor sjiieten en Koerden in Irak had de Ba'ath weinig aandacht.

In 1979 werd de situatie erger, want toen ging Saddam Hoessein de Ba'ath leiden. Saddam Hoessein was een **dictator**: een alleenheerser die zijn volk onderdrukte. Hij verbood vrije meningsuiting en liet zijn tegenstanders opsluiten en martelen. Iedereen moest zijn ideeën volgen. Op die manier dwong hij eenheid af onder de drie bevolkingsgroepen.

Bron 3 De belangrijkste bevolkingsgroepen in Irak: sjiieten, soennieten en Koerden.

Bron 4 Schildering in een straat in Bagdad, met dictator Saddam Hoessein (midden) en zijn zonen als stoere ruiters (1998).

Verwerking

6 **a** In 1920 kreeg Irak kunstmatige grenzen. Wat was daarvan een gevolg?

.....

.....

b Maak de zinnen kloppend.
De spanningen tussen Irakezen zijn deels het gevolg van het beleid van de Britten. Zij gaven veel macht aan de *Koerden* / *sjiieten* / *soennieten*. Deze bevolkingsgroep was een *meerderheid* / *minderheid*. Nadat Irak onafhankelijk werd, werd de macht van deze groep *minder sterk* / *nog sterker*.

7 Gebruik ook de leertekst van paragraaf 4A.

a Geef bij elk jaartal aan wie veel macht hadden in Irak. Kies bij elk jaar twee groepen.

	Na 1920	Na 1932	Na 1958
De Britten			
De soennieten			
De Ba'ath-partij			

b Wie had vanaf 1979 de macht in Irak?

.....

c Noem twee groepen in Irak die vanaf 1920 tot ver na 1979 geen macht hadden.

.....

Toepassing

8 Nederland wordt geleid door de minister-president. Toch noemen we hem geen dictator. Geef hiervoor een reden.

.....

.....

.....

9 Gebruik bron 5.

a Bedenk waarom de Koerden in 1920 in opstand kwamen.

.....

.....

.....

.....

.....

b Volgens de Volkenbond moesten de Britten Irak 'helpen' om een zelfstandig land te worden. Past deze reactie van de Britten daarbij? Leg je antwoord uit.

.....

.....

.....

.....

.....

Bron 5 In 1920 was er een opstand van Koerden in Irak. De Britten hadden toen nog de macht. De Britse luchtmacht bombardeerde en beschoot Koerdische dorpen. Een Brit zei hier later het volgende over.

> Als de Koerden niet van ons voorbeeld konden leren om zich op een beschaafde manier te gedragen, dan moesten ze een pak slaag krijgen. En dat werd gedaan met bommen en geweren.

10 Gebruik ook de leertekst van paragraaf 1B.

a De slogan van de Ba'ath-partij was: 'Eén vlag, één leger, één koning, één Arabische wereld'. Welk begrip uit paragraaf 1B past hierbij? Leg je antwoord uit.

.....

.....

.....

.....

b Leg uit dat niet alle Arabieren zich door de Ba'ath-partij van Irak vertegenwoordigd voelden.

.....

.....

.....

.....

Irak en het buitenland

Leerdoel

- Je kunt de oorzaken van de drie Golfoorlogen noemen en uitleggen welke overeenkomsten Irak toont met andere landen in het Midden-Oosten.

Vanaf 1979 bestuurde Saddam Hoessein Irak. Hij voerde ook oorlogen tegen enkele buurlanden van Irak. Op die manier hoopte hij alle Irakezen achter zich te krijgen en Irak machtiger en rijker te maken. Ook de Verenigde Staten mengden zich in deze oorlogen.

Golfoorlogen

In totaal was Irak betrokken bij drie **Golfoorlogen**. Deze oorlogen heten zo omdat ze zijn uitgevochten in de buurt van de Perzische Golf.

De Eerste Golfoorlog (1980-1988) voerde Saddam Hoessein tegen buurland Iran. Hij hoopte een deel van dit land te kunnen innemen, maar dat mislukte. De Iraniërs boden hardnekkig verzet. In de Eerste Golfoorlog stierven misschien wel anderhalf miljoen mensen.

Tijdens de Tweede Golfoorlog (1990-1991) viel Saddam Hoessein buurland Koeweit binnen, een klein land dat veel olie had. Een internationaal leger onder Amerikaanse leiding verdreef het Iraakse leger uit Koeweit. Dat deed het met toestemming van de VN. Het leger viel Irak zelf niet binnen, maar bombardeerde het land wel. Dat zorgde voor veel burgerslachtoffers, maar Saddam Hoessein kon gewoon verder regeren.

De Derde Golfoorlog (2003) was bedoeld om Saddam Hoessein ten val te brengen. De Verenigde Staten en Groot-Brittannië zeiden dat Irak massavernietigingswapens had en dat Saddam Hoessein meegewerkt had aan aanslagen in de Verenigde Staten in 2001. Daarom vielen de Amerikanen en de Britten Irak binnen. Andere landen, waaronder Nederland, steunden de oorlog. Later bleken de verdenkingen niet te kloppen, maar toen was Saddam Hoessein al afgezet en gedood.

Na hun overwinning wilden de Amerikanen en de Britten in Irak een democratisch bestuur opbouwen. Dat is gedeeltelijk gelukt. Irak is een democratie, maar het is er nog steeds onrustig.

Gedeelde problemen

Irak is maar één land in het Midden-Oosten. Alle landen in deze regio hebben eigen problemen en een eigen geschiedenis. Maar er zijn wel enkele overeenkomsten.

- Na de ineenstorting van het Ottomaanse Rijk werden ze bijna allemaal een mandaatgebied, vaak met kunstmatige grenzen.
- Er is bijna nergens echte democratie. Veel landen worden bestuurd door een dictator. De onvrijheid is groot. De bevolking kan alleen iets veranderen door in opstand te komen.
- Bijna overal is de politieke islam in opkomst. Sommige mensen in het Midden-Oosten hopen dat de invoering van islamitische wetten tot meer rechtvaardigheid zal leiden. Anderen zijn juist bang dat de politieke islam de onvrijheid zal vergroten.

Bron 6 Slachtoffers van de gifgasaanval in de Irakese plaats Halabja. Saddam Hoessein voerde deze gifgasaanval uit tegen de Koerdische bevolking in zijn eigen land. Dit deed hij omdat de Koerden tijdens de oorlog de kant van Iran hadden gekozen. (Foto uit 1988.)

Verwerking

11 (t) Irak vocht in de drie Golfoorlogen.
Onderstreep in de leertekst voor elke oorlog:
– de naam van de oorlog;
– de jaren waarin gevochten werd;
– de landen waar Irak tegen vocht.

12 Zet de volgende gebeurtenissen in de juiste volgorde, van vroeger naar later.
A De Verenigde Staten denken dat Irak gevaarlijke wapens heeft.
B Iraakse troepen nemen olie-installaties in Koeweit in bezit.
C Irak valt het buurland Iran aan.
D Saddam Hoessein wordt afgezet.

.....

13 In de leertekst staan drie problemen die veel landen in het Midden-Oosten hebben. Je hebt veel geleerd over Irak, maar ook over de Palestijnse gebieden.
a Geef voor elk probleem aan of het ook geldt voor de Palestijnse gebieden.
– Kunstmatige grenzen zijn *geen* / *ook een* probleem in Palestina.
– Een dictatuur met veel onvrijheid is *geen* / *ook een* probleem in Palestina.
– De opkomst van de politieke islam is *geen* / *ook een* probleem in Palestina.
b Leg je antwoorden bij vraag a uit.

– Kunstmatige grenzen: .....

.....

.....

.....

– Een dictatuur met veel onvrijheid: .....

.....

.....

.....

– Opkomst van de politieke islam: .....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Toepassing

14 Gebruik bron 6.
a Maak de zin kloppend.
Saddam Hoessein voerde deze aanval uit tijdens de ..... Golfoorlog.

b Om welke reden zouden de bewoners van Halabja de kant van Iran hebben gekozen?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

15 In 2014 riep de soennitische strijdgroep Islamitische Staat (IS) een eigen staat uit. Deze staat lag gedeeltelijk in Irak en gedeeltelijk in Syrië. IS was gebaseerd op een heel strenge uitleg van de Koran. Vrouwen mochten bijvoorbeeld niet zomaar hun huis verlaten en het was verboden om naar muziek te luisteren. De onderdanen hadden geen rechten, maar moesten gehoorzamen aan de kalief, de leider van IS. IS streed tegen de regeringen van Irak en Syrië.
a Gebruik zo nodig de leertekst van paragraaf 3C.
Leg uit dat IS past bij de politieke islam.

.....

.....

.....

.....

b Leg met een voorbeeld uit dat IS niet democratisch is.

.....

.....

.....

.....

c IS erkent de grenzen van Irak en Syrië niet.
Welk argument kunnen ze daarvoor geven?

.....

.....

Ga naar de *Flitskaarten* en de *Test jezelf*.

§5 Je inleven

HISTORISCH DENKEN

In elk examen staat wel een vraag waarbij je in de huid van een persoon in het verleden moet kruipen, om te proberen hem of haar te begrijpen. Dat heet inleven. Vaak moet je dan uitleggen waarom iemand iets deed of dacht. In deze opdracht ga je daarmee oefenen.

Leerdoelen

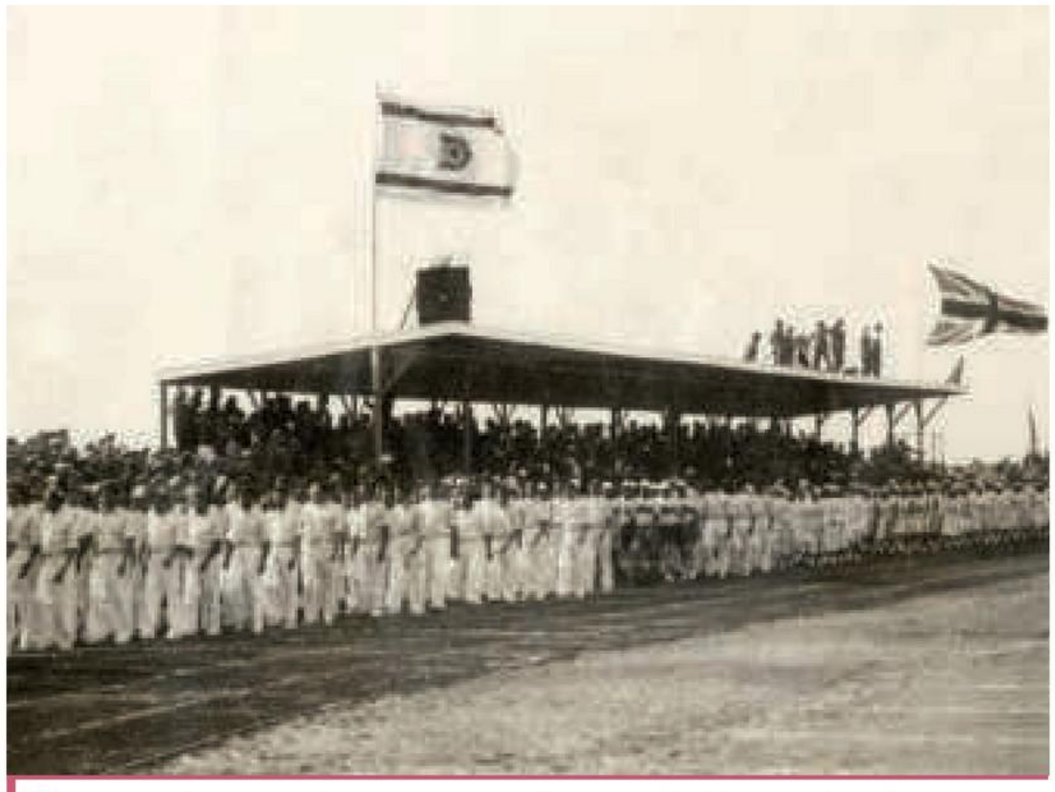
- Je kunt de standplaatsgebondenheid van de maker van een bron omschrijven.
- Je kunt het denken en doen van mensen uit het verleden verklaren met behulp van hun standplaatsgebondenheid.
- Je kunt je eigen standplaatsgebondenheid omschrijven.

Bron 2 In mei 1921 braken in de Palestijnse stad Jaffa rellen uit tussen Joodse en Arabische bewoners. Er vielen enkele tientallen doden. Na afloop probeerden Britse onderzoekers te begrijpen waarom de emoties zo hoog waren opgelopen. Dit zijn enkele stukken uit hun rapport.

Een reden voor de anti-Joodse gevoelens is het gedrag van Joden op straat. Volgens de Arabieren in Jaffa is dit tamelijk arrogant. Groepen Joodse jonge mannen en vrouwen, vrij en ongedwongen, zwieren arm in arm door de straten, zingen liedjes en houden het verkeer op. Ze gedragen zich in het algemeen op een manier die Arabieren niet netjes vinden.
Het is logisch dat deze jonge mensen opgewonden zijn. Eerst leefden ze onder benauwde omstandigheden. Maar nu genieten ze van de vrijheid van hun 'nationaal tehuis', het land van hun dromen. Aan de andere kant is het logisch dat Arabieren geïrriteerd zijn door de zelfbewustheid en de agressie van deze nieuwkomers.

Bron 1 Tekening van Ephraim Moses Lilien (1903). Deze tekening laat de zionistische droom zien van een Joodse kleermaker uit Oost-Europa.

Bron 3 De openingsceremonie van de Eerste Joodse Olympische Spelen op 28 maart 1932 in Tel Aviv in Palestina. Aan deze ceremonie namen 390 Joodse atleten deel uit 27 verschillende landen (fotograaf onbekend).

Bron 4 Volksdansen in de Joodse nederzetting Ein Harod in Israël (1936).

Bron 5 Britse agenten fouilleren Palestijnen bij de ingang van de oude stad van Jeruzalem. Aanleiding voor de controles was het geweld waarmee Palestijnen protesteerden tegen de voortgaande migratie van Joden naar Palestina. (Foto uit 1938.)

Uitleg Je inleven

1 Standplaatsgebondenheid

Net als alle andere mensen heb jij je eigen **standplaatsgebondenheid**. Daarmee bedoelen we dat jouw opvattingen, ervaringen en persoonlijke eigenschappen invloed hebben op hoe je gebeurtenissen ervaart. Denk bijvoorbeeld aan nationaliteit, geslacht, leeftijd, godsdienst, normen en waarden of kennis. Jouw standplaatsgebondenheid kan veranderen, bijvoorbeeld als je ouder wordt en van alles meemaakt. Je opvattingen, ervaringen en persoonlijke eigenschappen beïnvloeden hoe jij je gedraagt en hoe je over dingen denkt.

2 Inleven

Als je mensen van vroeger beter wilt begrijpen, dan moet je je kunnen inleven in die personen. Het betekent dat je probeert te begrijpen hoe zij zich op dat moment voelden en waarom zij bepaalde dingen zeiden of deden. 'Inleven' betekent niet dat je het gedrag of de ideeën van een ander automatisch goedkeurt.
De volgende vragen helpen je bij het inleven:

1 Waar, wanneer en door wie is de bron gemaakt?
2 Wat weet je over de opvattingen, ervaringen en persoonlijke eigenschappen van de maker van de bron?
3 Hoe leefden de mensen in die tijd? Hoe was de situatie in hun land? Hoe zag hun dagelijks leven eruit? Wat was voor hen normaal?

Opdrachten

1 Gebruik bron 1.

a Waar, wanneer en door wie is de bron gemaakt?

.....

.....

b Hoe leefden Joodse mensen toen in dat gebied? Gebruik voor je antwoord de leertekst van paragraaf 1C.

.....

.....

.....

.....

c De maker van de bron was een zionist. Welk doel hadden zionisten in die tijd?

.....

.....

d (t) Leg uit dat dit schilderij de zionistische droom laat zien. *Doe het zo:*

– Op het schilderij staan .....

.....

.....

– Dit past bij het zionisme, dat streeft naar .....

.....

.....

e Leef je in. Leg uit waarom het begrijpelijk is dat een Jood uit Oost-Europa in die tijd deze droom had.

.....

.....

.....

.....

2 Gebruik bron 2.

a Waar, wanneer en door wie is de bron gemaakt? Maak de zin kloppend.

De bron is gemaakt in het jaar .....

in ..... door

.....

b Hoe leefden mensen in die tijd? Maak de zinnen kloppend.
– De mensen in Palestina leefden toen onder bestuur van *de Britten* / *de PLO* / *Joden*.
– De bewoners van Palestina waren toen vooral *christelijk* / *islamitisch* / *joods*.

c Palestijnen, Britten en Joden hadden in 1921 niet dezelfde mening over het gedrag van de Joden op straat. Wat was hun mening? Maak de zinnen af.
– De Palestijnen vonden het gedrag van de Joden

.....
– De Britten vonden het gedrag van de Joden

.....
– De Joden vonden hun eigen gedrag .....

.....

d De verschillende groepen in Palestina vonden in 1921 verschillende dingen belangrijk. Leg dat uit.

– De Britten wilden vooral .....

.....

– De Joden wilden vooral .....

.....

.....

– De Palestijnen wilden vooral .....

.....

3 Gebruik bron 3.

a Waar, wanneer en door wie is de bron gemaakt?

.....

.....

b Hoe leefden en dachten mensen in die tijd? Maak de zinnen kloppend.

– De Joodse mensen *hadden hun eigen staat 'Israël' uitgeroepen / leefden onder bestuur van de Britten*.

– De Palestijnen *hadden zelfbestuur gekregen / leefden onder bestuur van de Britten*.

– Zowel de Joden als de Palestijnen vonden het belangrijk dat zij *een eigen land kregen / naar Palestina mochten verhuizen*.

c (t) Leef je in. Hoe zouden de verschillende groepen zich hebben gevoeld over de Eerste Joodse Olympische Spelen? *Doe het zo:*

– Joodse bewoners van Palestina voelden zich

....., omdat .....

.....

.....

– Palestijnse bewoners voelden zich .....

....., omdat .....

.....

.....

.....

4 (t) Gebruik bron 4 en 5.

Leef je in in de verschillende groepen in deze bronnen. Maak de zinnen af. Leg je antwoord uit en gebruik in je uitleg een signaalwoord. In de eerste zin staat als voorbeeld al een signaalwoord.

– De Joden in bron 4 voelden zich waarschijnlijk vrolijk, omdat .....

.....

.....

– De Palestijnen in bron 5 voelden zich waarschijnlijk .....

.....

.....

– De Britten in bron 5 voelden zich waarschijnlijk .....

.....

.....

.....

5 Gebruik uitleg 1.

a Omschrijf jouw standplaatsgebondenheid. Noem ten minste drie belangrijke opvattingen, ervaringen of persoonlijke eigenschappen.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

b In welke persoon of personen uit bron 1 t/m 5 kun jij je moeilijk inleven?

.....

.....

c Komt het door jouw standplaatsgebondenheid dat jij je moeilijk kunt inleven in deze persoon of personen? Leg je antwoord uit.

.....

.....

.....

.....

.....

§6 Oefenen met spotprenten

TOEPASSEN

In ieder examen komen spotprenten voor. Het is dan ook belangrijk dat je weet hoe je een spotprent moet bekijken. In deze opdracht ga je daarmee oefenen.

Bron 1 Een spotprent uit een Brits tijdschrift in 1973. Links zit PLO-leider Yasser Arafat, rechts zitten twee Arabische oliesjeiks (Arabische vorsten van een land met veel olie). Arafat zegt ongeveer: 'Wilt u alstublieft vliegtuigbrandstof blijven leveren aan landen waarvan wij vliegtuigen willen kapen?'

Bron 2 Een spotprent uit een Amerikaanse krant uit 2012. Op de eerste drie plaatjes staat steeds 'Hamas valt Israël aan'. Op het vierde plaatje staat 'Israël verdedigt zich'. De journalist op de voorgrond zegt: 'Vandaag heeft Israël Gaza aangevallen.'

Opdrachten

1 Gebruik bron 1. Vul telkens de zinnen aan.

STAP 1 Lezen

Lees het bronbijschrift. Wanneer en door wie is de prent gemaakt? Wat lees je over de maker van de prent?

De prent is gemaakt in het jaar .....

en in het land .....

STAP 2 Kijken

Wat zie je? Wat doen de mensen of figuren? Welke kleren dragen ze? Welke spullen hebben ze bij zich? Staat er tekst in de prent? Zeggen de personen iets tegen elkaar?

Links zie je .....

Rechts zie je .....

Door het raam zie je .....

De uitspraak onder de prent wordt gedaan door

.....

STAP 3 Koppelen

Waar gaat de prent over? Aan welke gebeurtenis of ontwikkeling kun je deze koppelen? Wat weet je daarover?

Bij welke twee gebeurtenissen past de prent?

- ☐ A Bij de olieboycot door Arabische landen in 1973.
- ☐ B Bij de opdeling van het Midden-Oosten in mandaatgebieden.
- ☐ C Bij de terreurdaden door de PLO.
- ☐ D Bij het Akkoord van Camp David tussen Egypte en Israël.
- ☐ E Bij het vredesverdrag tussen Arabische landen en de PLO.

STAP 4 Begrijpen

Wat wordt bespot? Wat wordt negatief, wat positief getoond? Zie je een overdrijving of een tegenstelling? Wie of welke groep wordt belachelijk gemaakt?

In de bron zie ik een tegenstelling. De oliesjeiks willen .....; maar Arafat wil dat zij .....

.....; Dan kan de PLO doorgaan met .....

.....

In het echt vond Arafat de olieboycot waarschijnlijk .....; omdat .....

.....

STAP 5 Boodschap

Wat wil de tekenaar met deze spotprent zeggen? Gebruik al je antwoorden bij de vorige stappen.

De tekenaar ...

- ◯ A laat zien dat door de olieboycot de terreur van de PLO stopte.
- ◯ B maakt met een grap over de olieboycot de Arabische leiders belachelijk.
- ◯ C vindt dat de Arabische oliesjeiks en de PLO beter moeten samenwerken.
- ◯ D vindt de olieboycot goed, omdat er daardoor minder terreur is.

2 Gebruik bron 2. Vul telkens de zinnen aan.

STAP 1 Lezen

De prent is gemaakt in het jaar .....

De prent is gemaakt in het land .....

STAP 2 Kijken

Op elk plaatje zie je ..... aan de linkerkant en ..... aan de rechterkant.

Op de eerste drie plaatjes zie je .....

.....

Op het laatste plaatje zie je .....

.....

..... De journalist zegt: .....

.....

STAP 3 Koppelen

De prent past bij de strijd tussen ..... en ..... Zij hebben ruzie over .....

.....

STAP 4 Begrijpen

De tekenaar is *positief* / *negatief* over de journalist, want .....

.....

STAP 5 Boodschap

De tekenaar wil met de prent zeggen dat journalisten op een ..... manier naar het conflict kijken, want

.....

.....

.....

§7 Examenopdrachten

EXAMENTRAINER

Bron 1 Een fragment uit het Israëlische volkslied *De Hoop*.

Zolang in het hart, van binnen,
een Joodse ziel levendig is,
en zolang oostwaarts
het oog naar Israël kijkt,
is onze hoop nog niet verloren,
de hoop van 2.000 jaar,
een vrij volk te zijn in ons land,
het land van Israël en Jeruzalem.

Bron 2 Een spotprent uit 1967. De prent stond in een krant uit Libanon. Op de kanonnen staan de namen van acht Arabische staten: Sudan, Algerije, Egypte, Saudi-Arabië, Jordanië, Irak, Syrië en Libanon. Op het hemd van het mannetje staat een davidster, het symbool van Israël.

Bron 3 Een autoloze zondag in Nederland: om olie te besparen rijden er geen auto's, dus kunnen kinderen midden op de snelweg spelen. (Foto uit 1973.)

Deze trainer bestaat uit 12 vragen over de basisparagrafen en 2 vragen over de verrijkingsparagraaf. Hiervoor kun je maximaal 24 punten halen, waarvan 4 punten voor de verrijking. Vóór elk vraagnummer staat hoeveel punten een goed antwoord oplevert.

2p **1** ➔ Vul de juiste woorden in. Noteer het nummer en het ontbrekende woord.
Tijdens de ...[1]... Wereldoorlog veroverde Groot-Brittannië gebied van de Turken. Daardoor was Palestina niet langer onderdeel van het ...[2]... Rijk, maar werd het vanaf 1918 een Brits ...[3]....

Gebruik bron 1.

1p **2** ➔ Welk begrip past bij het Israëlische volkslied?
- ◯ A Antisemitisme.
- ◯ B Arabisch nationalisme.
- ◯ C Pogrom.
- ◯ D Zionisme.

3p **3** In 1948 werd de staat Israël uitgeroepen. Dit had te maken met de volgende drie begrippen:
1 diaspora
2 zionisme
3 Holocaust
➔ Geef een verklaring voor het ontstaan van de staat Israël. Doe dit door voor elk begrip uit te leggen wat dit te maken heeft met het ontstaan van de staat Israël.
Doe het zo:
– Het ontstaan van de staat Israël heeft te maken met de diaspora, want ... (vul aan).
– Het heeft ook te maken met het zionisme, want ... (vul aan).
– Het heeft ook te maken met de Holocaust, want ... (vul aan).

2p **4** Hieronder staan vier gebeurtenissen uit de geschiedenis van Palestina en Israël:
1 De PLO erkent Israël.
2 De Verenigde Naties stellen een verdelingsplan voor Palestina op.
3 Egypte en Israël sluiten vrede.
4 Het Israëlische leger verovert de Gazastrook, de Sinaïwoestijn en de Westelijke Jordaanoever.
➔ Zet deze gebeurtenissen in de juiste volgorde, van vroeger naar later.
Doe het zo:
Eerst ..., dan ..., daarna ..., en ten slotte ... (vul nummers in).

Gebruik bron 2.

2p **5** ➔ Noem de gebeurtenis waar de spotprent over gaat.
➔ Leg uit of de maker van de spotprent gelijk had over de afloop van deze gebeurtenis.

Gebruik bron 3.

2p **6** ➔ Leg uit dat deze gebeurtenis een gevolg was van het conflict om Israël.

1p **7** ➔ Welke afspraak hoort bij het Akkoord van Camp David van 1978?
- ◯ A De Palestijnen erkennen dat Israël de baas is in de Gazastrook.
- ◯ B De Palestijnen krijgen beperkt zelfbestuur.
- ◯ C Egypte erkent Israël als zelfstandige staat.
- ◯ D Israël erkent dat de Sinaïwoestijn van de Palestijnen is.

Bron 4 Een Palestijnse man wordt gearresteerd voor het gooien van stenen naar het Israëlische leger. (Foto uit 1988.)

Bron 5 Spotprent uit een tijdschrift voor moslims in de VS (2007). In de tekstballon links staat: 'We hebben altijd gedroomd van een eigen Palestijnse staat ...'. Rechts staat: '... Nu hebben we er *twee*!'. Op de figuur links staat: 'Pale-' en 'Gaza', op de figuur rechts: '-stina' en 'Westelijke Jordaanoever'.

Bron 6 Een Irakese man gooit stenen naar een omvergehaald standbeeld van president Saddam Hoessein in de Iraakse hoofdstad Bagdad (2003).

2p **8** De PLO werd opgericht in 1964.

➔ Leg uit wat in 1964 het doel van de PLO was.

➔ Leg ook uit hoe dit doel veranderde bij de Akkoorden van Oslo.

Gebruik bron 4.

1p **9** ➔ Over welke gebeurtenis gaat deze foto?

◯ A Over de Arabisch-Israëlische oorlog.

◯ B Over de eerste intifada.

◯ C Over de opkomst van Hamas.

◯ D Over de stichting van Israël.

2p **10** Vanaf 2002 begon Israël met de bouw van een muur.

➔ Noem een argument dat voorstanders van de muur geven vóór de bouw.

➔ Noem een argument dat tegenstanders van de muur geven tegen de bouw.

Gebruik bron 5.

1p **11** ➔ Omschrijf de standplaatsgebondenheid van de lezers van dit tijdschrift. Noem twee kenmerken.

Gebruik nogmaals bron 5.

1p **12** Deze spotprent is bedoeld als kritiek.

➔ Wat is volgens de tekenaar niet goed?

◯ A De ondertekening van de Akkoorden van Oslo door Israël.

◯ B De verdeeldheid binnen de Palestijnse Autoriteit.

◯ C Het gebruik van geweld door Hamas tegen Israël.

◯ D Het gebruik van geweld door Israël tegen Hamas.

Verrijking

3p **13** Hieronder staan vier uitspraken over de geschiedenis van Irak.

1 Irak was ooit onderdeel van het Ottomaanse Rijk.

2 Irak werd een onafhankelijk koninkrijk in 1958.

3 Tijdens de Tweede én de Derde Golfoorlog viel Irak een buurland aan.

4 Koeweit is nu een deel van Irak geworden.

➔ Geef per uitspraak aan of deze juist of onjuist is.

Doe het zo:

Uitspraak 1 is *juist* / *onjuist* (maak een keuze).

(enzovoort tot en met uitspraak 4)

Gebruik bron 6.

1p **14** ➔ Leg uit waarom het in 2003 wel mogelijk was dit standbeeld om te halen, maar een jaar eerder niet.

§8 Keuzeopdrachten

PLUSSTOF

Online vind je drie keuzeopdrachten. Sommige opdrachten herhalen de stof uit dit hoofdstuk nog eens. Andere opdrachten dagen uit: je gaat je verdiepen in één onderwerp en presenteert de resultaten van je onderzoek.

Taboespel

Kun jij een begrip uit dit hoofdstuk zo omschrijven dat je team het woord raadt? Maar let op! Een aantal woorden is taboe: je mag ze niet gebruiken. Welk team kan de meeste woorden raden? Daar draait het om bij dit taboespel over het Israëlisch-Palestijnse conflict.

- 10 minuten
- spel
- teams van 2-3 personen

Yasser Arafat: terrorist of vrijheidsstrijder?

Arafat is voor sommigen een terrorist, voor anderen een vrijheidsstrijder. Het hangt ervan af aan welke kant je staat. In deze opdracht doe je onderzoek naar woordkeuze in het Israëlisch-Palestijnse conflict.

- 30 minuten
- onderzoek
- alleen

Maak je eigen Banksy

Volgens het kerstverhaal zou Jezus vrede brengen, maar boven deze kerststal zie je een stervormig gat, ontstaan door een kogelinslag. Zo zet de kunstenaar Banksy je aan het denken: in Bethlehem, de stad waar Jezus geboren werd, is helemaal geen vrede. In deze opdracht maak je je eigen verrassende 'Banksy' over het Israëlisch-Palestijnse conflict.

- 60 minuten
- creatief
- 2-3 personen

Ga naar de *Keuzeopdrachten*.

Aantekeningen

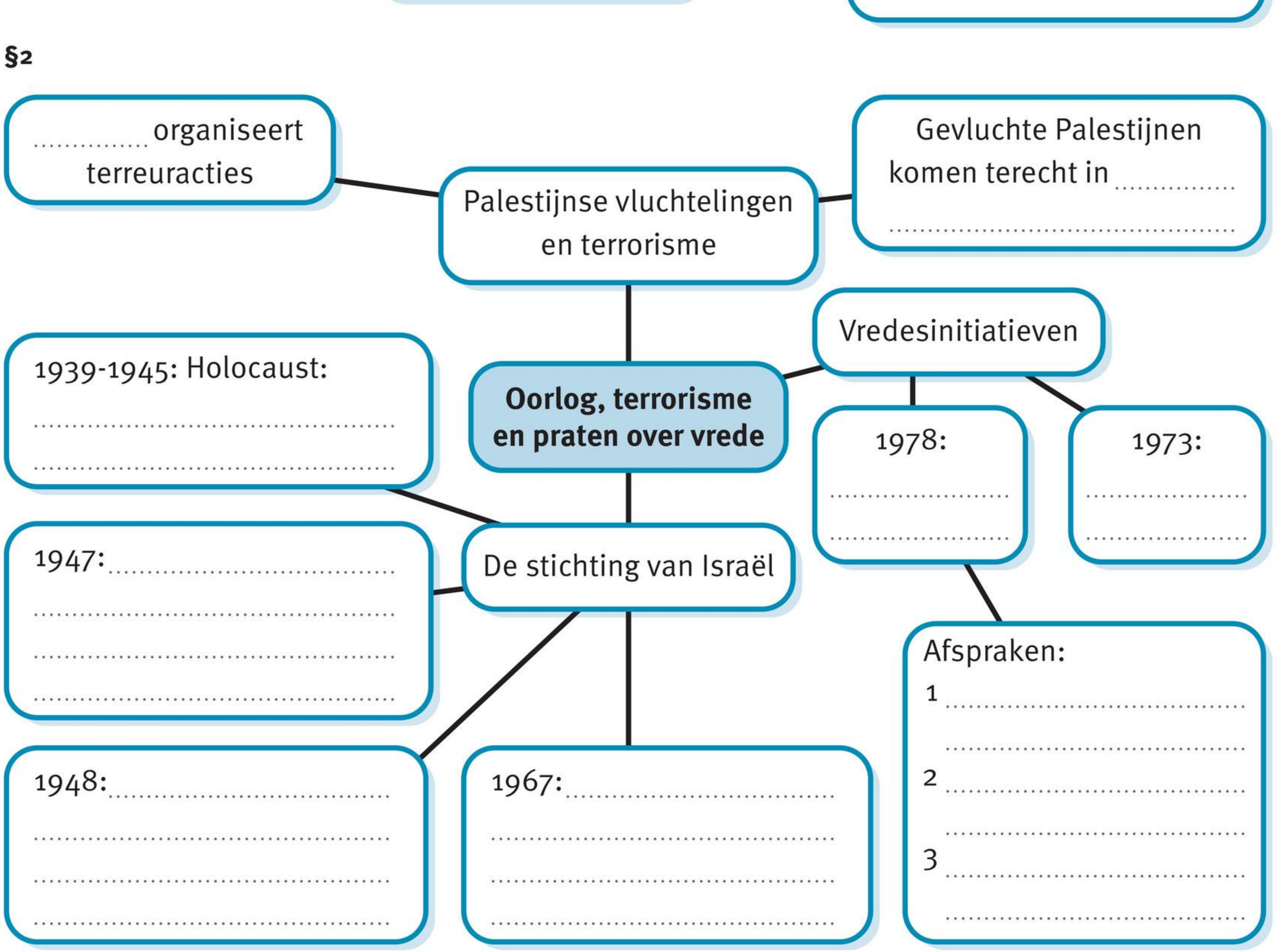
Afsluiting

Samenvatten

§1

§2

§3

Afspraken niet nagekomen:
1 .....
.....
2 .....
.....

De mislukking van Oslo

Gevolgen:
1 een tweede .....
2 Israël bouwt .....

Komt er ooit nog vrede?

Is er kans op vrede?

Vier problemen:
1 .....
2 .....
3 .....
4 .....

Afspraken:
1 .....
.....
2 .....
.....

1993:
.....
.....

Een eerste stap naar een Palestijnse staat

§4 Verrijking

Drie groepen:
1 .....
2 .....
3 .....

De ..... hebben de meeste macht

1979: dictator ..... komt aan de macht

Binnenlandse problemen in Irak

Het ontstaan van Irak

Het verdriet van Irak

Irak en het buitenland

Irak is betrokken bij drie ..... tegen:
1 .....
2 .....
3 .....

1920: .....

1932: ....., maar ..... houden de macht

1958: ....., einde van de ..... invloed

Problemen bij veel landen in het Midden-Oosten:
1 .....
2 .....
3 .....

Overzicht van de stof

Controleer jezelf

§1 Basis

- Ik kan uitleggen waarom het gebied waar nu Israël ligt, een belangrijk gebied is voor joden, christenen en moslims.
- Ik kan de oorzaken en gevolgen noemen van het uiteenvallen van het Ottomaanse Rijk.
- Ik kan oorzaken en gevolgen noemen van de verhuizing van Joden naar Palestina vóór 1939.

§2 Basis

- Ik kan uitleggen hoe de nieuwe staat Israël is ontstaan en hoe de buurlanden daarop reageerden.
- Ik kan uitleggen welke gevolgen de stichting van Israël had voor de Palestijnen en hoe zij zich daartegen verzetten.
- Ik kan drie redenen noemen waarom vrede tussen Israël en de Arabische landen voor de hele wereld belangrijk is, en uitleggen waarom het Akkoord van Camp David toch mislukte.

§3 Basis

- Ik kan beschrijven welke problemen bleven bestaan na 1978 en hoe dit leidde tot nieuwe vredesakkoorden.
- Ik kan drie oorzaken noemen waarom de Akkoorden van Oslo mislukten en de gevolgen daarvan beschrijven.
- Ik kan vier oorzaken noemen waardoor er nog steeds geen vrede is tussen de Israëliërs en de Palestijnen.

§4 Verrijking

- Ik kan beschrijven hoe de staat Irak is ontstaan en welke rol Groot-Brittannië hierbij speelde.
- Ik kan de belangrijkste bevolkingsgroepen noemen die in Irak wonen, en uitleggen waarom zij moeilijk kunnen samenleven.
- Ik kan de oorzaken van de drie Golfoorlogen noemen en uitleggen welke overeenkomsten Irak toont met andere landen in het Midden-Oosten.

§5 Historisch denken

- Ik kan de standplaatsgebondenheid van de maker van een bron omschrijven.
- Ik kan het denken en doen van mensen uit het verleden verklaren met behulp van hun standplaatsgebondenheid.
- Ik kan mijn eigen standplaatsgebondenheid omschrijven.

Jaartallen

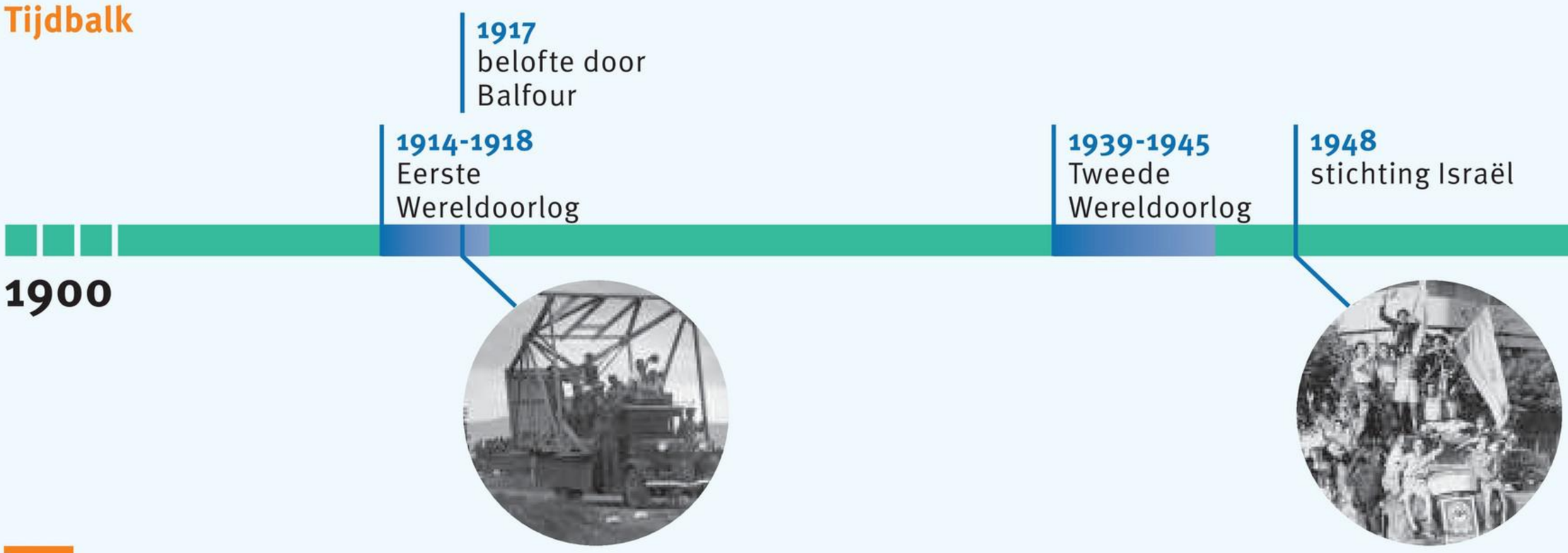
Basis

1917	Belofte door Balfour
1939-1945	Tweede Wereldoorlog; Holocaust
1948	Stichting van de staat Israël
1967	Zesdaagse Oorlog
1973	Arabisch-Israëlische oorlog; olieboycot door Arabische landen
1978	Akkoord van Camp David
1987	Eerste intifada
1993	Akkoorden van Oslo
1994	Beperkt zelfbestuur voor Palestijnen (Palestijnse Autoriteit)
2000	Tweede intifada
2005	Israël vertrekt uit de Gazastrook

Verrijking

1958	Irak wordt een onafhankelijke republiek
1979	Saddam Hoessein komt aan de macht
1980-1988	Eerste Golfoorlog
1990-1991	Tweede Golfoorlog
2003	Derde Golfoorlog

Tijdbalk

Begrippen

Basis

Akkoord van Camp David
Akkoord tussen Israël en Egypte in 1978.

Akkoorden van Oslo
Akkoorden tussen Israël en de PLO in 1993.

antisemitisme
Jodenhaat.

Arabisch nationalisme
Het verlangen van de Arabieren naar een eigen staat in het Midden-Oosten, bestuurd door Arabieren.

bezette gebieden
Gebieden die zijn bezet door Israël, maar waarvan de VN niet erkennen dat ze bij Israël horen.

diaspora
De verspreiding van de Joden over de hele wereld.

discriminatie
Een ongelijke behandeling op basis van bijvoorbeeld geloof of geslacht.

mandaatgebied
Gebied dat op verzoek van de Volkenbond werd bestuurd door een ander land.

nederzettingenpolitiek
Israëlische politiek die toestaat dat Joden nederzettingen (dorpen) bouwen in de bezette gebieden.

olieboycot
Arabische landen leverden geen olie meer aan westerse landen die Israël hadden gesteund in de Arabisch-Israëlische Oorlog (1973).

orthodoxe joden
Joden die zich heel precies aan de regels van de joodse godsdienst houden.

Ottomaanse Rijk
Een land in het Midden-Oosten dat bestond tussen 1450 en 1918, met Istanbul als hoofdstad.

Palestijnse Autoriteit
Palestijnse regering die delen van de bezette gebieden bestuurt.

Palestijnse Bevrijdingsorganisatie (PLO)
Palestijnse organisatie (opgericht in 1964) die eerst streefde naar een Arabische staat in Palestina en naar de opheffing van Israël, en die vanaf 1993 streeft naar een eigen staat voor de Palestijnen naast Israël.

pogrom
Gewelddadige en georganiseerde aanval tegen Joden.

politieke islam
Een politieke stroming die wil dat de samenleving wordt bestuurd volgens een bepaalde, strenge uitleg van de islam en die grondrechten als de vrijheid van geloof en de vrijheid van meningsuiting afwijst.

terreur
Angst zaaien bij tegenstanders door middel van kleine, maar opvallende daden van geweld.

Verenigde Naties (VN)
Een internationale organisatie waarvan bijna alle landen lid zijn en die als doel heeft te zorgen voor vrede en veiligheid.

zionisme
Joods nationalisme, waarbij gestreefd wordt naar een eigen Joodse staat.

Verrijking

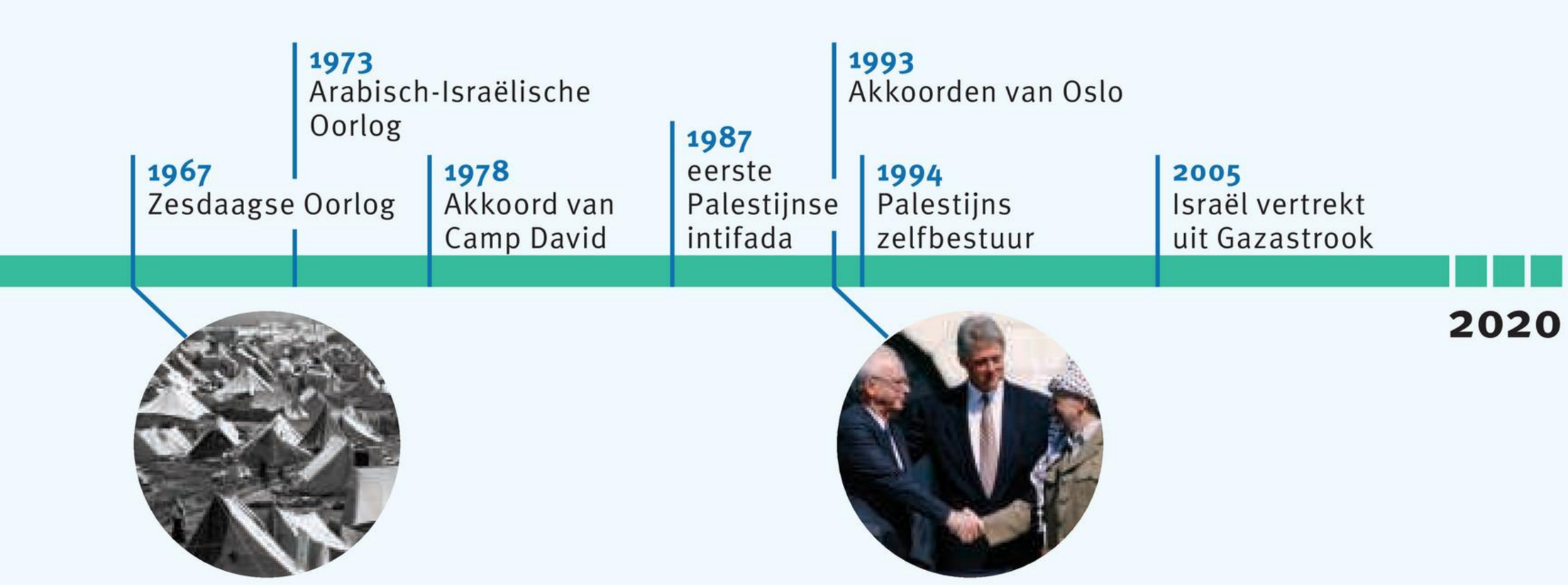
dictator
Alleenheerser over een land; vaak iemand die zijn volk onderdrukt.

Golfoorlogen
Drie oorlogen in de buurt van de Perzische Golf, waar Irak bij betrokken was.

Historisch denken

standplaatsgebondenheid
De opvattingen, ervaringen en persoonlijke eigenschappen van mensen hebben invloed op hoe zij gebeurtenissen ervaren en beschrijven.

Ga naar de *Flitskaarten*, de *Test jezelf* en de *oefentoets*.

Register

A

Akkoord van Camp David 108, 137
Akkoorden van Oslo 110, 137
amerikanisering 18, 48, 72, 93
antisemitisme 102, 137
Arabisch nationalisme 100, 137

B

babyboom..... 16, 48
Berlijn, Blokkade van.....60, 92
Berlijnse Muur.....62, 92
bezette gebieden 104, 137
Blokkade van Berlijn.....60, 92

C

Camp David, Akkoord van 108, 137
communisme 54, 93
consumptiemaatschappij 18, 48
containmentpolitiek 58, 93
continuïteit 80, 93
Cubacrisis 64, 93

D

diaspora 98, 137
dictator.....118, 137
discriminatie.....26, 48, 102, 137
dominotheorie 64, 93
Duitse hereniging 68, 93

F

feminisme..... 24, 48
feministische golf, tweede 24, 49

G

gastarbeiders..... 28, 49
gezinspolitiek 22, 49
glasnost..... 66, 93
globalisering..... 20, 49
Golfoorlogen 120, 137

H

handelingsonbekwaam 22, 49
hereniging, Duitse..... 68, 93

I

IJzeren Gordijn 58, 93
individualisering 14, 49
informatiemaatschappij..... 20, 49
integratie 30, 49
islam, politieke 114, 137

J

jeugdcultuur 12, 49

K

kapitalisme..... 54, 93
Koreaoorlog 64, 93

M

mandaatgebieden 100, 137
Marshallplan..... 58, 93
massacultuur 18, 49
mentaliteit 10, 49
migrant..... 28, 49
multiculturele samenleving..... 28, 49

N

nationalisme..... 32, 49
nationalisme, Arabisch 100, 137
NAVO 60, 93
nederzettingenpolitiek 110, 137
normen 36, 49

O

olieboycot..... 108, 137
ontwapening..... 64, 93
ontzuiling 14, 49
opvatting 36, 49
orthodoxe joden.....114, 137
Oslo, Akkoorden van 110, 137
Ottomaanse Rijk..... 100, 137

P

Palestijnse Autoriteit 110, 137
Palestijnse Bevrijdingsorganisatie (PLO) 106, 137
perestrojka 66, 93
PLO..... 106, 137
pogrom 102, 137
politieke islam 114, 137

R

rollenpatroon 22, 49

S

secularisatie 14, 49
sociale controle..... 10, 49
standplaatsgebondenheid..... 124, 137

T

terreur 106, 137
tweede feministische golf..... 24, 49

V

Verenigde Naties (VN)... 56, 93, 104, 137
verzuiling..... 10, 49
Vietnamoorlog 64, 93
VN 56, 93, 104, 137

W

waarden..... 36, 49
wapenwedloop..... 62, 93
Warschaupact 60, 93
wederopbouw 16, 49

Z

zionisme 102, 137

Colofon

ONTWERP OMSLAG

Studio Struis

ONTWERP BINNENWERK

SKON Creative Communications, Eindhoven
i.s.m. Uitgeverij Malmberg, 's-Hertogenbosch

OPMAAK

Crius Group

CARTOGRAFIE

Van Oort redactie en kartografie, Almere

TECHNISCH TEKENWERK

Sittrop Grafisch Realisatie Bureau, Rotterdam

BUREAUREDACTIE

Nelly van de Mortel, Deurne

BEELDVERWERVING

Beeldbalie, Utrecht

OVER HET OMSLAG

Dit boek gaat over Nederland en de wereld vanaf 1800. In de afgelopen tweehonderd jaar zijn Nederlanders er enorm op vooruit gegaan: ze zijn welvarender en gezonder, en leven in vrijheid. Dat Nederlanders toch regelmatig demonstreren, past bij onze democratie. Daarin hebben burgers het recht om hun mening te uiten. In 1985 demonstreerden deze scholieren tegen kernwapens: ze wilden dat de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie juist over ontwapening en vrede gingen praten. In dit boek lees je vaker over demonstraties, bijvoorbeeld tegen de Vietnamoorlog en vóór kinderopvang. Soms leiden massale demonstraties tot meer democratie. Dat gebeurde in Nederland toen arbeiders algemeen kiesrecht eisten, en in Oost-Duitsland toen burgers in 1989 demonstreerden tegen de dictatuur in hun land. Ook daarover lees je in dit boek.
Waarvoor zou jij de straat op gaan?

BRONVERMELDING

Omslag
Rob Bogaerts / Anefo, Nationaal Archief
Binnenwerk
ANP: p. 28, 40, 53, 74, 76, 97, 104, 106; – AFP: p. 120; – AFP: Thomas Coex: p. 112; – AFP: Amr Nabil: p. 118; – AFP: Karl Schumacher: p. 108; – AP: p. 88; – Benelux Press: p. 128; – Everett Collection: p. 66; – Nico Garstman: p. 42; – Jaap Herschel: p. 24; – IRNA: p. 122; – Polaris: p. 123; – Spaarnestad: p. 123; – The New York Times / James Estrin: p. 112; – Peter van Zoest: p. 35; – Zuma / Yasser Qudih: p. 114; Marcel Antonisse: p. 48; Atria: p. 22, 42; Avro: p. 34; Banksy: p. 132; Fritz Behrendt: p. 82; Marcel van den Bergh: p. 32; Bici Crono Photography: p. 86; BPD, Merit Schambach: p. 79; Brabantia: p. 16; Lars van den Brink: p. 14; Bundesarchiv: p. 68, 71, 78; Jorgen Caris: p. 8; Corbis: p. 106; – David Rubinger: p. 110; David-Langdon: p. 126; DDR: p. 84; Endemol: p. 44; FNV: p. 40; Fotomuseum, Koen Wessing: p. 30; Gali Lucas, Richard Rigby: p. 38; Getty Images, Bettman collectie: p. 61, 62; – Hulton: p. 62; – Popperfoto: p. 116; – Walter Sanders: p. 50; – Ullstein bild / Wolfgang Weber: p. 102; Honeywell: p. 20; IISG: p. 74; Imageselect, Alamy: p. 54, 64, 78, 84, 100, 130; – Rafael Ben-Ari: p. 99; – Daniela Maria Ribeiro: p. 38; Tom Janssen: p. 82; King Features Syndicate, Mike Smith: p. 126; KVP: p. 34; Manhoff Archives: p. 54; Ben van Meerendonk: p. 18; Moma, Ashley Bickerton: p. 40; National Archives: p. 58; NCRV: p. 34; onbekend: p. 66, 68, 86, 128; Ernst van Oort: p. 52, 58, 60, 79, 96, 100, 104, 114, 118; Pimento: p. 132; PvdA: p. 34; ReclameArsenaal: p. 72; Republic of Iraq: p. 116; Rijksmuseum, Bertien van Manen: p. 30; Shutterstock: p. 44, 65, 94, 98, 110; Herman Sittrop. p. 6, 9, 15, 46, 47, 48, 50, 84, 90, 92, 94, 134, 135, 136; Spaarnestad: p. 6, 10, 12, 16, 23, 72, 132; – Harry Pot: p. 44; – Joop Wijnand: p. 35; Sputnik images: p. 67, 88; StudioBendib , Khalil Bendib: p. 130; VARA: p. 34; Bert Verhoeff: p. 26; VTM: p. 88; Warner Bros: p. 18; Wickmann: p. 56; Adam Zyglis: p. 77

ISBN 978 94 020 6811 5
Release 2021/5.0, vijfde oplage

MALMBERG

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16b Auteurswet 1912 j° het Besluit van 20 juni 1974, St.b. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, St.b. 471, en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp).

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

© Malmberg, 's-Hertogenbosch

Ondanks vele inspanningen is het de uitgever misschien niet gelukt alle rechthebbenden te achterhalen. Wie denkt rechthebbende te zijn, kan zich wenden tot de uitgever.

MAX

MAX

Je mag dit boek houden.
Handig als naslagwerk.

Je mag in dit boek schrijven
en aantekeningen maken.

Je hebt ook toegang tot
de online leeromgeving.

AUTEURS

Eelco Beukers
Sanne van den Dries
Pia Fruytier
Katja Krediet
Nadya Molenaar
Barbara Peters
Judith Tadema
Stefan Voeten
Richard de Vries

EINDREDACTIE

Katja Krediet
Gerard Rozing
Judith Tadema

3B | VMBO-KGT | Geschiedenis

Release 2021/5.0

MIX
Papier van verantwoorde herkomst
FSC® C172387

ISBN 978 94 020 6811 5

596071-05

MALMBERG